सदसद्विवेक

ॐ नमः सिद्धम् प्रबुद्धाशेषतत्त्वार्थ्यबोधदीधितिमालिने नमःश्रीजिनचंद्राय मोहध्वांतप्रभेदिने १ कस्मात्पुनः परमेष्ठितः स्तोत्रं शास्त्रादौ शास्त्रकाराः प्राहुरित्यभिधीयते श्रेयोमार्गस्य संसिद्धिः प्रसादात्परमेष्ठिनः इत्याकुस्तद्गुणस्तोत्रं शास्त्रादौ मुनिपुंगवः २ श्रेयोनिःश्रेयसं परमपरं च तत्रपरं सकलकर्मविप्रमोक्षलक्षणं बंधहेत्वभाव निर्जरासाकृत्स्नकर्मविप्रमोक्षो मोक्ष इति वचनात् ततोपरमार्हंत्यलक्षणं घातिकर्मक्षयादनंतचतुष्टयस्वरूपलाभस्यापरनिःश्रेयसत्वात् नचात्रकस्यचिदात्यंतिकश्रेयसकृत्स्नकर्मविप्रमोक्षोसिद्धः साधकप्रमाणसद्भावात् तथाहि कश्चिदात्मा विशेषः कृत्स्नकर्मभिर्विप्रमुच्यतेसत्त्वबंधहेत्वभावनिर्जरत्वात् यस्तुनकृत्स्नकर्मभिर्विप्रमुच्यतेसनकृत्स्नबंधहेत्वभावनिर्जरावान् यथासंसारीकृत्स्नबंधहेत्वा १

वनिर्जरावाश्चकश्चिदात्मविशेषस्तस्मात्कृत्स्नकर्मभिर्विप्रमुच्यते ननुबंधएवात्मनोसिद्धः तद्धेतुश्चेत्सिद्धोबंधहेत्वभावत्वं प्रतिषेधस्यविधिपूर्वकत्वात् बंधाभावेतुकस्यनिर्जरा बंधफलानुभवनंहिनिर्जरा बंधाभावेतुकुतस्तत्फलानुभवन मतःकृत्स्ननिर्जरावत्वमप्यसिद्धं नचासिद्धंसाधनंसाध्यसाधनायालमितिकश्चित् सोप्यनालोचितत्वप्रमाणतोबंधस्यप्रसिद्धेः तथाहि विवादाध्यासितःसंसारीबंधवान्परतंत्रत्वादालानसंभागतहस्तिवत्परतंत्रोसीहीनस्यानपरिग्रहत्वात्काशोद्रेकपरतंत्रवेश्यागृहवद्धीनस्यानपरिग्रहत्वात्काशोद्रेकपरतंत्रवेश्यागृहवद्धीनस्यानहिशरीरतत्परिग्रहवांश्चसंसारीप्रसिद्धएव कथंपुनःशरीरंहीनस्यानमात्मनइत्युच्यते हीनस्यानंहिशरीरमात्मनोदुःखहेतुत्वात् कस्यचित्कारागृहवत् ननुदेवशरीरस्यदुःखहेतुत्वाभावात्पक्षाव्यापको

Digitized with financial assistance from the Government of Maharashtra on 11 June, 2017

हेतुरिति चेन्न तस्यापि मरणोद्भूः हेतुत्वसिद्धेः पक्षव्यापकत्वाच्च तस्मान्नाऽदेवं संक्षेप
तो बंधस्य प्रसिद्धौ तद्धेतुरपि सिद्धस्तस्याहेतुत्वेनित्यत्वप्रसंगान्न सतो हेतुरहितस्य
नित्यत्वव्यवस्थितेः सदकारणवन्नित्यमिति निर्णीतेरभिधानात् तत्रैकमिथ्यादर्शना
विरतिप्रमादकषायभेदाच्चतुष्पंचविकल्पात्पंचविधः स्यात् बंधादिसंक्षेपतो द्वैधाभावबं
धोद्रव्यबंधश्चेति तत्र भावबंधः क्रोधाद्यात्मकः तस्मादेतुर्मिथ्यादर्शनं तद्भावेऽ
वश्यभावात् क्वचित्क्रोधादिविषयेहिक्रोधादिविषयत्वश्रद्धानंमिथ्या
दर्शनं तस्यविपरीताभिनिवेशलक्षणस्यसकलासिद्धत्वात् तस्यसद्भावेव
हिरेंद्रियमनस्त्वंतरंगेद्रव्यक्रोधादिबंधेभावबंधस्यसद्भावस्तदभावेवासद्भावः
सिद्धएवेति मिथ्यादर्शनहेतुकोभावबंध तद्वदविरतिहेतुकश्चसमुत्पन्नसम्य

ग्दर्शनस्यापिकस्यचिदप्रकृष्टोभावबंध सकलसंविरतौप्रतीयमानत्वात्तत्तोप्ययुक्तो
भावबंधःप्रमादहेतुकःस्यादविरतभावेपिकस्यचिद्विरतस्यसंज्वलनप्रमादेनकुपल
ब्धिःततोप्यप्रकृष्टःकषायहेतुकः सम्यग्दृष्टेर्विरतस्याऽप्रमत्तस्यापिकषायसद्भावे
भावात् ततोप्यप्रकृष्टयुपशांतक्षीणलक्षणोभावबंधोयोगहेतुकः क्षीणकषायस्यापि
योगसद्भावेतत्सद्भावात् केवलिनस्तुयोगसद्भावेपिनभावबंधः तस्याजीवन्मुक्त्व
मोक्षप्रसिद्धेः नचैवमेकैकहेतुकएवबंधः पूर्वस्मिन्नुत्तरस्योत्तरस्यबंधहेतोःसद्भाव
तत्कषायहेतुकोद्विबंधयोगोहेतुपिकोप्रमादहेतुकश्चयोगकषायहेतुकोपिअ
विरतिहेतुकश्चयोगकषायप्रमादहेतुकःप्रतीयते मिथ्यादर्शनहेतुकश्चयोग
कषायप्रमादाविरतिहेतुकःसिद्धइतिमिथ्यादर्शनादिपंचविधप्रत्ययसामर्थ्यो

मिथ्याज्ञानसंबंधहेतोरप्रसिद्धेः अप्रत्ययोपि बंधो विधीयेत नचायं भावबंधोऽन्यबं
धमंतरेण भवति मुक्तस्यापि तत्प्रसंगादिति द्रव्यबंधः सिद्धोपि मिथ्यादर्शनाविरतिप्र
मादकषाययोगहेतुक एवबंधत्वादभावबंधवदिति मिथ्यादर्शनादिर्द्रव्यबंधहेतुरसिद्ध
स्तदभावः कुतः सिद्धेदिति चेत्तत्तत्रिपक्षभूतसम्यग्दर्शनादिसामान्यभावात्सतिह्ये
सम्यग्दर्शनेमिथ्यादर्शननिवर्तनेतद्विरुद्धत्वात्तथोत्तरत्रापि सम्यग्ज्ञानसम्यक्चारित्रगुप्ति
तत्तद्भेदाविरतिश्चिरंतनासंख्यातभेदाप्रमादश्चाप्रमादपरिणतोकषायोकषाय
तायोयोगश्चायोगतायामितिबंधहेतूनांभावः सिद्धिः अपूर्वकर्मणामाश्रवनिरो
धसंवरः संवरश्चेतिनचनात्रानुक्तसमुच्चयसमितिधर्मानुप्रेक्षापरीषहजयचारित्रेभ्यो
नवातीतिसूत्रकारमतेनपुनस्सम्यग्दर्शनादिग्रहणंनकर्तव्यं गुप्त्यादीनांसम्यग्द

र्शनाद्यात्मकत्वान्नहिसम्यग्दर्शनरहितागुप्तिरस्तिसम्यग्ज्ञानरहितावातेषामपिविरत्यादिरूपत्वात्चारित्रभेदाश्चेतेप्रमादरहिताःकषायरहिताश्चायोतामपिलभ्यंतेतोनकश्चिद्दोषः कर्मात्मनःपूर्वोपात्तकर्मणांनिर्जरासिद्धेर्हेत्यभिसंधीयतेक्वचिदात्मिकात्कर्मणोतःपूर्वोपात्तानिकर्माणिनिर्जीर्यंतेतेषांविपाकांतत्वात्मानिवनिर्जीर्यंतेतानिनविपाकांतानियथाकालादानिविपाकांतेनचिरकर्माणिनस्युर्निर्जीर्यंतेविपाकांतत्वेनासिद्धंकर्मणः नयाद्याविपाकांतानिकर्माणिफलाभावसामर्थ्याद्बीजादिवत्तेषामप्यनित्यत्वानुषंगात्न चनित्यानिकर्माणिनिस्संतत्फलानुभवनेप्रसंगात् अत्रयात्मविशेषेअनागत कर्मबंधहेत्वभावादपूर्वकर्मानुत्पत्तिस्तत्रपूर्वोपात्तकर्मणांयथाकालमुपक

मात्रफलदानाकात्स्न्र्योनिर्जरोत्पत्तिसिद्धेव ततःकृत्स्नबंधहेत्वभावनिर्जरात्वसाध
नंसिद्धंकृत्स्नकर्मविप्रमोक्षोमोक्षस्तस्यतत्त्वज्ञानंपरंनिःश्रेयसंव्यवति
ष्ठते तथादेशलक्षणमपरंसुनिश्चितासंभवाबाधकप्रमाणत्वात्सुखादिवदि
तिसर्वज्ञज्ञानसिद्धौनिर्णीयते श्रेयोमार्गःश्रेयोमार्गः निःश्रेयसोपायोवक्ष्यमाण
लक्षणस्तस्यसंसिद्धिःसंप्राप्तिःसम्यग्ज्ञानिर्वोसाद्धिपरमेष्ठिनःप्रसादाद्भवति मुनिपुंगवाना-
मुनिपुंगवास्तीर्थकराद्यःशास्त्रस्यादौतत्परमेष्ठिनोगुणस्तोत्रमाकुरुतिसं यस्मात्तत्सा-
बंधं परमेष्ठीहिभगवान्परमार्हन्तत्तत्प्रसादात्परमागमामार्थेनिर्णीयो परस्य ३.५
परमेष्ठिनोगणधरदेवादिःसंपद्यते तस्माच्चापरपरमेष्ठिनःपरमागममाश्रित्येदं
शास्त्रंगृह्यतिपरमपरमेष्ठिन्यांपरमार्थेराद्धशरीरसंसिद्धिस्तद्धितेयमुत्थानं ४

नां तेन्मश्चस्वन्निष्पाणमितिगुणसंपर्कक्रमात्सूत्रकाराणांपरमेष्ठिनःप्रसादा
लक्षानन्तूतपरमार्थस्यश्रेयोमार्ग्यस्यसंसिद्धिरभिधीयते प्रसादःपुनःपरमेष्टि
नस्तद्धितेयानांप्रसन्नमनोविषयत्वमेववीतरागाणांतुष्टिलक्षणप्रसादा
संभवात्कोयासंभवद्वात् तदाराधकजनेरूप्रसन्नेनमनसोपास्यमानोभग
वान्प्रसन्नइत्यभिधीयतेरसायनवत् तथेवहिप्रसन्नेनमनसारसायनम
सेव्यतत्फलमवाप्नुवतःसन्नोरसायनप्रसादादिदमस्माकमारोग्यादिफलंसमु
त्पन्नमितिप्रतिपद्यते तथाप्रसन्नेनमनसाभगवंतंपरमेष्ठिनमुपास्यतदुपास
नफलश्रेयोमार्गाधिगमलक्षणंप्रपद्यमानाः तद्धितेयजनाभगवन्परमेष्टिन
ःप्रसादादस्माकंश्रेयोमार्गाधिगमःसंपन्नइतिसमनुमन्यंते ततःपरमेष्ठिनःप्र

MEMORIAL DR. BHAU DAJI

सादासूत्रकारएवंश्रेयोमार्गस्यसंसिद्धेर्युक्तंशास्त्रादौपरमेष्टिगुणस्तोत्रंमंगलाय
नैतदिसेकेनिषेधेवप्रष्टव्याकिंसाक्षान्मंगलार्थेपरमेष्टिगुणस्तोत्रंपरंपरयावान
तावत्साक्षान्तदनन्तरमेवमंगलप्रसंगात्कस्यचिदपिमंगलानवाप्तयोगात्सर्व
परमाचेतनकिंचिदनिष्टंपरमेष्टिगुणस्तोत्राद्विघ्नविनिवेशेषःप्राक्तनैवनधर्म्मवि
शेषंस्तोतुःसाभयस्यधर्म्मनघूसंचतनोतिंगंसुखंसमुत्पद्यतनस्तुतिस्तुगुणस्तोत्रंमंग
लंमंगात्लातीतिमंगलमितिनिरुक्तेः मलंगालयतीतिवामलस्यधर्म्मलक्षणस्यपरं
परमातेनप्रध्वंसनात्कैवलंसत्यात्तदानजिनेंद्रार्चानादिकमप्येवंमंगलमितिन
तद्गुणस्तोत्रमेवमंगलमितिनियमःसिद्ध्यतिसान्तर्मंगंश्रेयोमार्गंसम्प्राप्तिजन्ते
तंप्रत्यासन्नत्वंतस्मात्परमेष्टिगुणस्तोत्रात्तदाराधकस्यहतिमंगलंपरमेष्टिगु

णस्तोत्रंमंलंवाश्रेयोमार्गसंसिद्धोविघ्नविनिघ्नंपापंगालयतीतिमंगलंतदिति त
देतदनुकूलेनःपरमेष्टिगुणस्तोत्रस्यपरममंगलत्वप्रतिज्ञानात्[illegible]श्रादौम
ध्येवसानेचमंगलंनाभिधेयबुद्धेः तज्जिनेंद्रगुणस्तोत्रंतदविघ्नप्रसिद्धये इतिनत्व
नैवंनगुणस्तोत्रंस्वयंमंगलं नन्वमंगलार्थंमितिनमंतव्यंस्वयंमंगलेसाध्यमे
गलार्थत्वोपपत्तेः यदादिमलगालक्षणलक्षणंमंगलंतदामुखादानलक्षणंमंगल
मयतइवतीतिसिमंगलार्थंयदापिसुखदानलक्षणंतन्मंगलंतदापापगालनलक्ष
णंमंगलमयनवतीति कथंनमंगलार्थं यदाप्येतदुभयलक्षणंमंगलंतदातुमंग
लांतरापेक्षयामंगलार्थंनैतदुपपद्यतएव स्रानिःश्रेयसप्राप्तेःपरापरमंगलसंतति
प्रसिद्धेरित्यलंविस्तरेणशिष्टाचारपरिपालनार्थंनास्तिकतापरिहारार्थंनिर्विघ्नत

शास्त्रपरिसमाप्त्यर्थंचपरमेष्टिगुणस्तोत्रमित्यनेनेपितदेवतष्टेतिनियमयिष्यम
समर्थाएवतत्स्तुतेरपितथात्वप्रसिद्धेः॥नहितपश्चरणादिःशिष्टाचारपरिपा
लनाद्यर्थंनमस्क्रियतीतिशक्यंवक्तुं॥यदिपुनरनियमेनमंगलगुणसंस्तवनंशिष्ट
शिष्टाचारपरिपालनाद्यर्थंमभिधीयते॥तदाततदेवशास्त्रादौशास्त्रकारैःकर्तव्य
मितिनियमोनसिध्यति॥नचक्वचिन्नक्रियमाणदृष्टिवाच्यंतस्यशास्त्रेनिबद्धस्य
निबद्धस्यवावाचिकस्यमानसस्यवाविस्तरतःसंक्षेपतोवाशास्त्रकारैरवश्यंकर
णात्॥तत्करणेनेष्टंततस्तोपकारविस्मरणसाध्वसप्रसंगात्माधुनाकृतस्मरो
स्मरणप्रसिद्धेः॥नहिकृतमुपकारंसाधवोविस्मरंतीतिवचनात्॥यदिपुनःस्वगु
रोःसंस्मरणपूर्वकंशास्त्रकरणमेवोपकारस्तविनेयानामितिमतं॥तदासिद्धंप ६

परमेष्टिगुणस्तोत्रंगुरोरेवपरमेष्टित्वात्॥तस्यगुरुत्वेनसंस्मरणमेवनगुणस्तोत्र
त्वसिद्धेरिमलंविवादेन॥किंपुनस्तत्परमेष्टिनोगुणस्तोत्रंशास्त्रादौसूत्रकाराःप्रा
हुरितिनिगद्यते॥मोक्षमार्गस्यनेतारंभेत्तारंकर्मभूभृतां॥ज्ञातारंविश्वत
त्वानांवंदेतद्गुणलब्धये॥इति॥अत्रमोक्षमार्गादिपदानामर्थैःपुरस्तादुपदर्श्यमानै
र्यथासूत्रंमोक्षमार्गस्यनेतारंभेत्तारंकर्मभूभृतांविश्वतत्वानांज्ञातारंमहंवंदे॥
तद्गुणलब्धर्थित्वात्॥योयद्गुणलब्धर्थीसतंवंदमानोदृष्टोयथाशास्त्रविद्यादिगुण
लब्धर्थीशास्त्रविद्यादिविदंतत्प्रणेतारंच॥तथाचाहंमोक्षमार्गप्रणेतृत्वकर्मभू
भृत्वविश्वतत्वज्ञातृत्वगुणलब्धर्थीतस्मान्मोक्षमार्गस्यनेतारंकर्मभूभृतांभे
तारंविश्वतत्वानांज्ञातारंवंदेइति॥शास्त्रकारः॥शास्त्रारंभेश्रोतातत्प्रव्यारभ्यात

नाभागवंतंपरमेष्ठिनंपरमपरंज्योतिर्मार्गप्रणेतृत्वादिभिर्गुणैः संस्तौतितत्प्रसाद
लब्धेमोक्षमार्गेस्वसंसिद्धेःसमर्थनात्॥ननुकिमर्थंपुनरिदंभगवतोसाधारणंविशेष
णंमोक्षमार्गप्रणेतृत्वंकर्मभूभृद्भेतृत्वंविश्वतत्त्वज्ञातृत्ववात्रोक्तंनवक्ष्यिमाह॥
इत्यसाधारणैर्गुणैर्विशेषणमुक्तवतः॥परसंकल्पितान्नामव्यवच्छेदप्रसिद्ध
येऽपरैर्वैशेषिकादिभिःसंकल्पिताः परसंकल्पिताः तद्यथेश्वरादयः तेषामत्रोपलक्षणत्वात्व्यवच्छेदप्रसिद्ध्यर्थमयोक्तमसाधारणविशेष
णमाचार्यैः प्रोक्तमितिवाक्यार्थः॥नहीदमीश्वरकपिलसुगतादिषुसंभवतिबाध
कप्रमाणसद्भावात्॥भगवत्यर्हत्येवतत्सद्भावसाधनाच्चासाधारणविशेषण
मितिवक्ष्यामः॥ननुचेश्वरादीनांमिथ्यात्वेकिंदूषणंयेनतद्व्यवच्छेदार्थमसाधारे ~७

णंविशेषणंप्रोच्यते किंवान्ययोगव्यवच्छेदात्मकात्परमेष्ठिनिनिश्चितेप्रती
ष्टितंस्यादित्यारेकायामिदमाह॥अन्ययोगव्यवच्छेदान्निश्चितेहिमहात्मनि॥तस्योप
देशसामर्थ्यादनुष्ठानंप्रतिष्ठितंभवतीत्यध्याहारः॥ननुचान्ययो
गव्यवच्छेदान्नाप्तेपिभगवतः परमेष्ठिनस्तत्प्रोपदेशादनुष्ठानंप्रतिष्ठामिय
र्त्तीत्यत आह॥तेषामविसंवादित्वादितिचेत्॥नेतरस्मरविरुद्धसमयप्रणयनात्तत्त्वनि
श्चयाभावात्॥तदभ्युपगमस्यासुपदेशप्रमाणत्वानिश्चयादनुष्ठानप्रतिष्ठानुपपत्ते
र्ननुमोक्षोपायानुष्ठानोपदेशमात्रेश्वरादयोविप्रतिपद्यंतेततोदेवुपदेशादिवे
श्वरादपदेशादपिनानुष्ठानप्रतिष्ठानुपपन्नायतस्तव्यवच्छेदेनपरमेष्ठीनिश्चीय
तइतिनाक्षिप्तः॥सोपिनविशेषज्ञः॥समग्रमिथ्योपदेशविशेषाज्ञानप्रसंगात्॥स्या

=ईश्वरादीनां =५
=आर्हतः ५

=वैशेषिकः ३

=अत्रविशेषिकादिराह=३·२

=विद्यादिविशेषयोक्तियेते=३

वैशेषिकः नैमतं वैशेषिकैरभिमतस्यापवर्गस्य निःश्रेयसोपायानुष्ठानोपदेशस्यावश्यमाश्रीयमाणत्वात्
वक्तव्यकप्रमाणत्वावतः श्रद्धाविशेषोपगृहीतं हि सम्यग्ज्ञानं वैराग्यनिमित्तं परा
परमुक्तिकारणं काष्ठामापन्नमपवर्गस्य निःश्रेयसहेतुरित्युपदेशः तत्र श्रद्धाविशेषस्तावदुपादेयत-
माहेयेषूदेयतमेषु ज्ञानं सम्यग्ज्ञानं पुनर्यथावस्थितार्थाधिगमलक्षणं तद्धेतु
कं च वैराग्यं रागद्वेषप्रक्षयः एतदनुष्ठानं चतुर्भावनासमन्वितस्यैतस्य निःश्रेयसे ।
पायानुष्ठानस्योपदेशेन प्रसिद्धेर्नाप्तेर्जीवन्मुक्तिस्तत एव प्रसक्तानः केश्चि
त्स्वयंसंवेदनात् परैरसंदर्शयासविमुक्तेरनुमीयमानलात् जीवन्नेव हि विद्वान्सं प्रसिद्धादिनि।
दर्शयासाभ्यां विमुच्यत इत्युपदेशाज्ञानानुमानागमार्थाबाधेर्नाप्तेर्जीवन्मुक्तिवत्
परममुक्तेरप्यतएवानुष्ठानात्संभावनोपपत्तेः नचाप्तप्रमाणकश्रुतकं तदुपदे ८

शास्यतद्विपरीतार्थवस्तुपकत्वाभावादिति तदपि नविचारक्षमम् श्रद्धादिविशे
षविषयाणांपदार्थानांयथावस्थिता कैलासंभवात् द्रव्यादयोहिषड्दार्शनावे
दुपादेयाः सदात्मानःप्राणादिमत्त्वादयश्चासदात्मानस्तेचयथानेशेषिकैर्व्यावर्ण्यन्ते सत्त्वभावः ३ असत्त्वभावः ३
थानयथार्थतयाप्यवस्थितेनप्रमाणभावात् द्रव्यंहिगुणादिभ्योभि
न्नमेकंगुणश्चेतरेभ्योभिन्नएकः कर्मचैकमितरेभ्योभिन्नंसामान्यंचैकंविशेष
श्चैकपदार्थः समवायवत्प्रधानमुपगम्यते तदाद्रव्यादयः षट्पदार्थाः सिध्येयुः
नचद्रव्यादयएवैकोद्देशेनोद्दिश्यन्तेगुणपदस्यकर्मपदस्यसामान्यपदस्यविशेष
पदस्यचयथासमवायपदस्यैकःसमवायोयइतिकृत्वाद्रव्यादयएवव्यवस्थिताः
स्यान्मतं एषिवयमेजोवायवाकाशकालदिगात्ममनांसिनवद्रव्याणिद्रव्यपदार्थे

सामान्यसंज्ञानिधानादिति चेत् नसामान्यसंज्ञायास्सामान्यविषयत्वात्
तद्दर्शयसामान्यपदार्थेचेततोविशेषेषप्रसंगात् द्रव्यपदार्थस्यकथंसि
द्धेश्च पृथिव्यादिषुहिद्रव्यमितिसंज्ञाद्रव्यत्वसामान्यसम्बन्धनिमित्ता तद्द्रव्यत्व
मेकं नद्रव्यंकिंचिदेकमस्तिद्रव्यलक्षणमेकमितिचेत् किंतन्नसिद्धंनीद्रव्यपदा
र्थोस्तु नचैवंद्रव्यं लक्षणस्यद्रव्यस्यानाचेतनत्वलक्षणानुपपत्तेः पृथिव्यादीनिलक्षणा
क्रियावद्गुणवत्समवायिकारणमितिद्रव्यलक्षणंयदिप्रतीयतेतदानेकत्रलक्षे
लक्षणंकथमेकमेवप्रयुक्तं तेतस्मिन्प्रतिव्यक्तिनेदात् नहियदेवपृथिव्याद्रव्यलक्ष
णंतदेवोदकादिष्वस्तितस्यासाधारणधर्मस्वरूपत्वात् यदिपुनर्द्रव्यलक्षणंपृथिव्या
दीनांगुणादिभ्योव्यवच्छेदकतयानावदसाधारणोधर्मःपृथिव्यादिषुनवस्वपिसः

>गुणकर्मादिभ्यः पंचभ्यः

२ वैः वैशैव अन्य दा मयालक्षण

थायद्वित्वंकथमित्यस्ति क्रियावद्गुणवत्समवायिकारणमितिलक्षणंपृथिव्यादिषुनवस्वपिसद्भावात्स ३ धारणोस्ति त स्तस्मा व्या
स्मात्याप्तिव्याप्तीदोषोनवदोषोनिराक्रियते ३ तस्मान्नवधाद्रव्यात्मकान्योवैलक्षण्यगुणकर्मादि यस्तस्मा व्या
दृतस्यलक्षणस्यव्यक्तिव्याप्तिदोषपरिहारः ३

द्भावात्साधारणः कथमन्यथाव्याप्तिव्याप्तीलक्षणस्यनिराक्रियते सकलल
क्ष्यव्यक्तिषुहिव्यापकस्यलक्षणस्याव्याप्तिपरिहारः तद्लक्ष्येभ्यश्चव्यावृत्तस्याति व्य
प्तिपरिहारः सकलैस्त्रैलक्षणैरभिधीयतेनान्यथेतिमतिर्मतिः तदापिने
कोद्रव्यपदार्थः सिध्यतिद्रव्यलक्षणादस्यलक्ष्यस्यद्रव्यस्यैकस्यासंभवात् नवानांपृ
थिव्यादिद्रव्याणामेकलक्षणयोगादेकोद्रव्यपदार्थइतिचेत् नतथोपचारमात्रप्रसं
गात् प्रसक्तोयष्टिरितिवयष्टिसादृश्यमाश्रित्यपुरुषोयष्टिरितिकल्पते नपुनःस्व
मंयष्टिरितुपचारःप्रसिद्धएवतथापृथिव्यादिनेकोपिसमानेकलक्षणयोगादे
कउपचर्यतेनतुस्वयमेकइत्यायातं नचलक्षणमप्येकंपृथिव्यादिषुपंचसुक्रिय
वत्त्वेवक्रियावद्गुणवत्समवायिकारणमितिद्रव्यलक्षणस्यसद्भावात् निःक्रियेर

यावकाशकालदिगात्मसुक्रियावल्लक्षणस्यासाधारणगुणवत्समवायिकारणमित्येतावन्मात्रस्यैतेषामन्योन्यस्यद्रव्यलक्षणस्य सद्भावात्लक्षणद्वयप्रसिद्धेः न च द्रव्यलक्षणद्वययोगात्कथंचिद्द्रव्यपदार्थोस्तीति युक्तं द्वयोरपि द्रव्यलक्षणयोर्द्रव्यलक्षणत्वविरोधात्कथंचिद्द्रव्यलक्षणमित्युच्यते तदापि किं द्रव्यलक्षणयोर्द्रव्यलक्षणत्वमेकमनेकावयवसमाप्यंतसमवायिगुणकर्मान्यत्वात्नवैतेद्रव्यलक्षणद्रव्येष्वतिव्याप्तं नापि गुणाश्रयीगुणवान्संयोगीति नापि गुणलक्षणभावात्नापि समवायिकारणमनपेक्षत्वात् गुणलक्षणभावात्नापि समवायिकत्वान्योगुणत्वमितिचेत् नापि समवायिकत्वान्योल क्षणयोः पृथिव्यादिषु संभवाभावात् नयोस्तदसाधारणधर्मत्वासंभवादेतेनापि ध्यात्मनोर्द्रव्यलक्षणयोर्गुणत्वं प्रत्याख्यातं नापितेकर्मणीपरिस्पंदात्मकत्वाभावादेक

=१ पूर्वोक्तत्रिविधलक्षणात्=२

=३ एतेगुणवत्त्वसमवायिकारणेगुणेपिनसंभवति=

=४ किंतिर्हिनित्यसामान्यवद्द्रव्यादिष्वितिचेन्नाभिधेयैरनेकैः=

=५ सामान्यस्य=

=६ द्रव्यात्मत्वागात्मकत्वान्नित्यात्मकत्वात्=

१०

द्रव्यगुणसंयोगविभागेष्वनपेक्षकारणमितिचकर्मलक्षणस्यासाधारणस्यैकद्रव्येनवविधित्वप्रसंगात्द्रव्यलक्षणस्यकृतोऽनित्वमेकत्वंस्यात्नवतिष्ठतेयतोद्रव्यलक्षणत्वमेकंतत्रैप्रवर्त्तमानमेकत्वंव्यवस्थापयेन्नोभयत्रेतोपचारप्रसंगाद्द्रव्यलक्षणत्वेनैकेनयोगात्द्रव्यलक्षणयोरेकत्वादेकंद्रव्यलक्षणंतेनचोपचरितेन द्रव्यलक्षणेनैकेनप्रयोगात्पृथिव्यादीन्येकोद्रव्यपदार्थइतिकृतः पारमार्थिकोद्रव्यपदार्थः कश्चिदेकः सिद्धेत् यदप्यवयविनैकेनपृथिव्यादीनांनवानांद्रव्यत्वेनैकेनासंबंधादेकत्वमितिद्रव्यंनामैकःपदार्थइतितदपिनयुक्तं परमार्थतोद्रव्यपदार्थस्यैकस्यासिद्धेः तस्योपचारादेवप्रसिद्धेः एतेनचतुर्विंशतिगुणानांगुणत्वेनैकेनासंबंधादेकोगुणपदार्थः पंचानांचकर्मणांकर्मत्वेनैकेनासंबंधादे

=७ एतेनद्रव्यलक्षणेनैकेनद्रव्यपदार्थस्यैकत्वंनिराकृतं=

कः कर्मपदार्थ इत्येतत्प्रत्याख्यानं तथा वास्तवगुणकर्मपदार्थव्यवस्थितेः कथं चैवं सामान्यपदार्थः एकः सिद्धो विशेषपदार्थो वा समवायो वा परापरसामान्ययोः सामान्यान्तरेणैकेनाभिसंबंधायोगाद्विशेषाणां समवायस्य चेति। समवायश्चैक
पदार्थः स्यात्यदि पुनरर्थभेदमिति प्रत्यया विशेषाद्विशेषप्रत्ययानाद्यादेकं समवा
यः तथा द्रव्यमिति प्रत्यया विशेषादेको द्रव्यपदार्थः स्याद्गुण इति प्रत्यया विशेष
द्गुणपदार्थः कर्मेति प्रत्यया विशेषात्कर्मपदार्थः सामान्यमिति प्रत्यया विशेष
त्सामान्यपदार्थो विशेषाद्विशेषपदार्थ इत्यभिधीयते। तथापि वैशेषिकधर्मको
यातीदृशः कः पर्यनुयोक्तुं साङ्ख्यादिमतस्यैवं प्रसिद्धेः स्याद्वादिनां हि शुद्धसंग्रहनयात्स
न्मात्रतया विशेषाद्विशेषलिंगनाना दैकं सन्मात्रतत्त्वं शुद्धं द्रव्यमिति मतं नष्टं वा शुद्ध ११

संग्रहनयादेकं द्रव्यमेको गुण इति। व्यवहारनयाद्द्रव्यत्वद्रव्यपर्यायो वेति भेदः
यद्द्रव्यं तज्जीवद्रव्यमजीवद्रव्यं वा। पर्यायः सोपरिस्पंदात्मकोपरिस्पंदात्मकश्चेति सो
पि सामान्यात्मको विशेषात्मकश्चेति द्रव्यादिविधिर्द्वितीयो विधिर्न्यायो वेति यथा प्रतीति सदातनीयपर्यायः ३
निश्चीयते सर्वथा बाधकाभावात्। वैशेषिकाणां तु तथानुपगमेऽनाहतानामतत्त्वे
रोधात्। नहि तत्तत्त्वं सन्मात्रमेवतत्त्वं सकलपदार्थानां तत्त्वे वान्तर्भावादिति नयोस्ति
स्यान्मतं द्रव्यपदेन सकलेऽद्रव्यव्यक्तिभेदप्रभेदानां यद्ग्रहादेको ऽपदार्थः गुणइत्या दृष्टिकाभिनः वे=४
दिपदेनचैकेन गुणादिभेदप्रभेदानां संग्रादिरेकैकपदार्थोभिधत्तेऽविस्तरेणो
पदिष्टानामर्थानां तत्त्वसिद्धये समासेनाभिधानं यत्संग्रहं तं विदुर्बुधाः इति पदार्थ
धर्मसंग्रहः प्रवक्ष्यन इत्यत्र पदार्थसंग्रहस्य धर्मसंग्रहस्यचेत्यनादरेव

गुणकर्मेति=३

तथाभिप्रायो विशेषिकाणामिति तदप्यविचारितरम्यं परमार्थतस्तथैवैकस्यद्रव्यादिपदार्थस्यप्रतिष्ठानुपपत्तेः तस्यैकपदविषयत्वेनैकत्वोपचारात् नचोपचरितपदार्थसंख्यासमवायव्यवस्थायांपारमार्थिकपदार्थसंख्यासमवतिष्ठतिप्रसंगात् नचैकमद्रव्यत्वेनतात्त्विकमेकत्वंसिध्यतिव्यतिचारात् सेनावनादिपदैरनेकस्मादिवादिपदार्थस्यानेकस्मवाचस्यप्रतीतेरिति ननुसेनापदवाच्यएकएवार्थः प्रत्यासत्तिविशेषः संयुक्तसंयोगादल्पीयस्त्वलक्षणोह्रस्वादीनांप्रतीयतेनत्रादेनचसवादीनांतादृशःप्रत्यासत्तिविशेषइत्यपदवाच्यत्वेनतात्त्विकमेकत्वंव्यतिचरितंतथाचैवमुच्यतेऽयमित्येकः पदार्थएकपदवाच्यत्वात् यद्यदेकपदवाच्यंतत्तदेकः पदार्थोयथासेनावनादिस्तथाचद्रव्यमेकपदवाच्यंतस्मादेकपदार्थः एतेनगुण ३ १२

धप्रत्यासत्तिविशेषोर्थः ॥

दिरप्येकः पदार्थः प्रसिद्धोदाहरणसाधर्म्यात्साधितोवैधर्म्यात्तुनेतिकश्चित् सोपिनविपश्चित् सेनाग्रादनेकत्रार्थेयत्रदिग्राष्ट्रात्प्रतीतिप्रवृत्तिप्राप्तयः समभिगम्यंतेसग्रादस्यार्थः प्रसिद्धस्तथाद्रव्यवदादात् नचसेनावनादिग्रहात्प्रत्यासत्तिविशेषेप्रतीतिप्रवृत्तिप्राप्तयोनुभूयंतेयेनसतस्यार्थः स्यात् प्रत्यासत्तिविशिष्टाद्रव्यादयोधवादयोवासेनावनादिग्रहानामर्थइतिचेत् सिद्धस्तर्हिकपदवाच्योनेकोर्थः नेनचक्रथमेकपदवाच्यत्वंनसिध्येत् तस्मात्पंगोरितिपदेनैकेनपश्चादेकाग्रैकारस्यैकादशप्रकारस्यवावाच्यस्यदर्शनाच्चव्यभिचारीहेतुः कश्चिदाह न गोरित्येकमेवपश्चादेरनेकस्यार्थस्यवाचकंतस्यप्रतिवाच्यनेदाहन्यएवहि कृगोरिति ग्राह्यः पशोर्वाचकोऽन्यश्चदिगादेरर्थस्येहाश्रयनेदव्यवस्थितेरन्यथासकलपदा

३ वाप्रिदमूरसिवृक्षेषु पञ्चत्रिंशत्स्वर्थेषुनेधावीगोशब्दमुपलक्ष्येत ॥

र्थसैकपदवाच्यप्रसंगादिति । तस्याप्यनिष्टानुषंगः स्यात् द्रव्यमितिपदस्याप्यनेक
त्वप्रसंगात् पृथिव्याद्यनेकार्थवाचकत्वात् अन्यदेवहिपृथिव्याद्रव्यमितिपदंप्रवर्त्तते
ते अन्यदेवाभूतेजसिवायवाकाशेकालेदिगात्मनिमनसिचेत्येकपदवाच्यत्वं
द्रव्यपदार्थस्यासिद्धंस्यात् ननुद्रव्यत्वाभिसंबंधएकोद्रव्यपदात्प्रतीतोनेकोपृथि
व्यादिस्तस्यपृथिव्यादिशब्दवाच्यत्वात् ततएकमेवद्रव्यपदंनानेकमितिचेत् किं
मिदानींद्रव्यत्वाभिसंबंधोद्रव्यमर्थः स्यात् नचासौद्रव्यपदार्थस्तस्यद्रव्यत्वोपलक्षि
तसमवायपदार्थत्वात् एतेनगुणत्वाभिसंबंधोगुणत्वाभिसंबंधोगुणपदस्यार्थः
कर्म्मत्वाभिसंबंधःकर्म्मपदस्येत्यपास्तंवेदितव्यम् गुणत्वाभिसंबंधस्यगुणत्वोपलक्षि
तसमवायपदार्थत्वात् कर्म्मत्वाभिसंबंधस्यचकर्म्मत्वोपलक्षितसमवायपद ॥ १३

पृथिव्यादेः=

र्थस्यकथनात् नचैवंसामान्यादिपदार्थसिद्धिरिति सामान्यादिषुसामान्यांतराभि
संबंधस्यासंभवादित्युक्तप्रायं एतेनपृथिवीत्वाद्यभिसंबंधात्पृथिवीत्यादि शब्दा
श्चैस्वाख्यानंप्रत्याख्यातं तद्हिपृथिवीत्वाभिसंबंधःपृथिवीशब्दवाच्यः पृथिवी
त्वोपलक्षितस्यसमवायस्यपृथिवीत्वाभिसंबंधस्यपृथिवीशब्देनवचनात् द्र
व्यविशेषस्यपृथिवीशब्देनाभिधानादोमितिचेत् कःपुनरसौद्रव्यविशेषः पृथिव्यादि
पृथिवीभेदव्यतिरिक्तः पृथिवीद्रव्यविशेषः पृथिवीतिपदेनसंगृह्यमाणइतिचेत्
तत् कथंपुनःपृथिवीपदेनैकेनानेकोऽर्थः संगृह्यते द्रव्यादिपदेनेवेतिब्रूमः
कश्चायंसंग्रहोनाम शब्दात्मकः प्रत्ययात्मकोऽर्थात्मको वानताववस्तुत्वात्
कः शब्देनानेकस्यार्थजातस्यैकशब्दवाच्यत्वात् तत्रसंकेत

पृथिवीत्वादिभिः सामान्यैः=

३ वै. जैनप्रत्याह द्रव्यमितिपरेण पृथिव्यादिनवधार्थोसंगृह्यते तथापृथिव्योरिति इत्त
आपादिः पृथिवीद्रव्यविशेषः संगृह्यते=

शतस्संकेतस्यः=१=१०=अत्रांतरालेचे=आह=राद्संकेतः कस्तुवार्कोनेअनुमेयत्वात्=आप्तेनः तत्रस
=आप्तादिरतनुमेयत्वाच्च=१

तस्यकर्तुमशक्यत्वादस्मदादि स्तैदप्रत्यक्षत्वात् क्रमेणयुगपद्वा=अननुमेयत्वा
च्च नचाप्रत्यक्षेऽननुमेयेवासर्वैराप्यप्रतिपन्नेर्थेसंकेतः शक्यक्रियोस्ति स
र्वैरप्रत्यक्षेपिहिमवंमर्योपिनासर्वैर्ज्ञानंसंकेतयितुमलमितिवृद्धःसंके
तः नचासंकेतितेर्थेशब्दः प्रवर्त्तते यतःसंगृह्यंते=अनंतापदापदार्थाः येनशब्दे
नसशब्दात्मासंग्रहःसिध्येत् सामान्यशब्दात्मकःसंग्रहः प्रत्ययात्मकास्तुसंगृ
ह्यंतेऽर्थाः येनप्रत्ययेनसंग्रहइतिव्याख्यानान्नेनतेषांसंग्रहीतुंशक्यत्वादिति
चेत् कुतःपुनरसौप्रत्यक्षादनुमानादागमाद्वा नतावदस्मदादिप्रत्यक्षात्तस्यान
न्द्रव्यादिनेदमनेदंगोचरत्वात् नापियोगिप्रत्यक्षात् योगिनएवतेसंग्रहप्रसं
दस्मदादीनांतदयोगात् नहियोगिप्रत्यक्षादस्मदादयः संप्रतिपद्यंतियोगित्वप्रसं १४
=१=अन्यथास्माकंयोगित्वंप्रजाति=

१एकदा=

गात् नाप्यनुमानादनन्तद्रव्यादिनेदमनेदमितिवक्तानामेकेनानंतलिंगानामप्रते
पत्तेरस्मदादिप्रत्यक्षादनुमानात्तल्लिंगग्रहणव्याप्तिस्मरणानुषंगात् अनंता
नुमानोदयायोगात् यदिपुनरागमात्संग्रहात्मकः प्रत्ययः स्यात्तदायुक्तानुगृ
हीताद्वा नतावदाद्यः पक्षस्तत्रयुक्तेरवासंभवात् नापिद्वितीयोयुक्तानुगृह्य
तस्यागमस्यप्रामाण्यनिश्चयस्तदिष्टौवातिप्रसंगात् नचाप्रमाणकःप्रत्ययःसंग्र
हस्तेनसंगृहीतानामसंगृहीतकल्पनात् यदिपुनरर्थात्मकःसंग्रहोभिधीयते
तदासंगृह्यंतेऽनेनेतिसंग्रहः संगृह्यमाणाःसकलोर्थास्तात्सामान्यसिद्धएव तद्व्यवस्था
पकप्रमाणंनाचाद्यइति कथंतत्सद्भावंसाधयेत् यतपदात्तेधर्मसंग्रहःप्र
वर्त्तइतिप्रतिज्ञासाध्यसाध्यते संग्रहनावेचकल्पमद्वोदयत्वंसाध्यतेसि

दस्यस्वयमन्यसाधनत्वोपपत्तेः। एतेनपदार्थधर्मसंग्रहः सम्यग्ज्ञानमितिव्या-
र्मनंप्रतिमूढम्। तदभावस्यसमर्थनात्। मूढतोनिःश्रेयसस्याभ्युदयस्यचोद-
योस्मादितिमहोदयइत्येतच्चास्मानंवंध्यासुतसौभाग्यादिव्यावर्णनमिवप्रेक्षावा-
नामुपहास्यस्यस्यादभाजासते। तदेवंद्रव्यादिपदार्थानांयथाव्यवस्थितार्थत्वाभा-
वान्नतद्विषयंसम्यग्ज्ञानंनापिहेयोपादेयव्यवस्थायैनोपादेयेषूपादेयत्वेनहेये
षुचहेयत्वेनश्रद्धानंश्रद्धानविशेषस्तत्पूर्वकंचतेराप्यंसदभासनभावनानुष्ठानंनिः
श्रेयसकारणंसिद्धेत्। तदसिद्धौचकथमर्हदुपदेशादिवेश्वरोपदेशाभ्यनुज्ञानं
प्रतिष्ठितंस्यात्। ततस्तच्चावच्छेदाद्देवमहात्मानिश्चेतव्यः कपिलसुगतब्यवच्छे
दादेवेति सूक्तमिदमन्ययोगव्यवच्छेदान्महात्मनिनिश्चितेतदुपदेशसामर्थ्यो

दनुष्ठानेप्रतिष्ठितेत्यादिति। एतेनप्रणम्यहेतुमीश्वरमुनिंकणादमन्यतइतिपरा
परागुरुनमस्कारकरणमपास्तमीश्वरकणादयोराप्तत्वव्यवच्छेदात्। तयोर्य
थाव्यवस्थितार्थज्ञानाभावात्तदुपदेशाप्रामाण्यादित्यलंविस्तरेण। विश्वतत्वा
नांज्ञातृकर्मभूतानांनेमुरेवमोक्षमार्गप्रणयनोपपत्तेराप्तत्वनिश्चयात्। तत्रासि
द्धंमुनीड्यस्याक्षेत्रत्वंकर्मभूतानांयेवदन्तिविपर्यासान्नप्रत्येवंप्रवक्ष्मदे। तत्रते
षुमोक्षमार्गप्रणेतृत्वंकर्मभूतज्ञेतृत्वंविश्वतत्वज्ञातृत्वेषुकर्मभूतानांनेतृत्वमसि
द्धंमुनीड्यस्यविपर्यासान्नदेनतत्वात्तत्कर्मभूतदमंनवात्सदाशिवस्यैवदृष्टि
योगात्सान्नत्येवक्ष्यमाणप्रकारेणप्रवक्ष्मदेप्रवदामइत्यर्थः॥ प्रसिद्धःसर्वेत
त्वज्ञस्तेषांतावत्प्रमाणतःप्रमदाविध्वस्तनिःश्रेयसबाधकात्सुखादिवत्

३तयोरीश्वरक
णादयोः

३ अर्हतः

३तेषांकर्मभूत
ता॰

प्रसिद्धोयोगानांतथापिकिंमिष्टंसेवतांसिद्धंनवेदित्याह॥ ॥ज्ञानायोविश्वतत्व
नांसंनेतास्कर्ममूनृतांनवसेवान्यथातस्यविश्वतत्वज्ञताकृतःइतिस्माहादि
नांमस्माकंकर्ममूनृतंनेतृत्वंमुनींद्रसेष्टंप्रसिद्धंनवतीतिवाक्यार्थः॥तथाहिभग
वान्परमात्माकर्ममूनृतांनेतासेवत्वेविश्वतत्वानांज्ञातृत्वात्यस्तुनकर्ममूनृ
तांनेतासनविश्वतत्वानांज्ञातायथास्थापुरुषः विश्वतत्वानांज्ञाताचभगवांनिवधि
वोधात्सिद्धस्तस्माल्कर्ममूनृतांनेतानवत्वेवेतिकेवलव्यतिरेकीहेतुःसाध्यसिद्धा
रात्॥नतावदयमसिद्धः प्रतिवादिनोवादिनोवाताम्नांपरमात्मनःसर्वज्ञात्व २प्रतिवादिकृतादि
साधनात्॥नाप्यनैकांतिकःकार्त्स्न्येनोदेशतोवादिमात्रेहेतुसत्ताव्याप्तात्॥ततएवनविरु
द्धः॥नचायंकालात्ययापदिष्टस्तदागमबाधितपक्षनिर्देशानंतरंप्रयुक्तत्वात्॥सदैव १६

१०अत्रादयोगः॥ २०परात्मनि॥

१०अयंयोगागम
:देववाक्यं॥ मुक्तैःसदेवेश्वरैःपूर्व्वस्याःकोएर्म्मुक्तात्मनामिवाज्ञावादित्यागमान्महेश्वरस्यसदाक
र्म्ममलैरस्पृष्टत्वात्॥तत्रज्ञेतत्वस्यबाधकसिद्धेःसतांहिकर्म्मणाकश्चिज्ज्ञेतासान्यपुन
रसतामितिपरःसोपिनपरीक्षाक्षमानसःतथातद्बाधकागमस्याप्रमाणत्वात्
तदनुग्राहकानुमानाभावात्॥ननुचनेश्वराख्यःसर्व्वज्ञःकर्म्मनूनृतांनेतासदाक
र्म्ममलैरस्पृष्टत्वात्यस्तुकर्म्मनूनृतांनेतासनकर्म्ममलैःशाश्वतस्पृष्टोयथेश्वराद
न्योमुक्तात्मात्रवदस्पृष्टकर्म्ममलैर्भगवान्महेश्वरस्तस्मात्कर्म्मनूनृतांनेते
त्यनुमानंप्रस्तुतपक्षबाधकागमानुग्राहकंनचात्रासिद्धंसाधनंतथाहिशाश्वत्क
र्म्ममलैस्पृष्टःपरमात्मानुपायसिद्धत्वात्यस्तुनतथासनानुपायसिद्धोयथासा
दिमुक्तात्मानोनुपायसिद्धाश्चसर्व्वज्ञोभगवान्तस्माकर्म्ममलैराशाश्वदस्पृष्टइतो

१तस्यसदाकर्मणानित्यैरसृष्टत्वात् =योगांगतिविद्यानंदिनः प्रज्ञ=
इतिसाधनस्यउक्तसमर्थनत्वा १प्रत्यक्षादि= ३अनुपायसिद्धत्वेचेत्वात्= २
सिद्धेर्घटनात्= २तस्यअनुपायसिद्धत्वादितिहेतोः २

नुमानान्तरात्तत्सिद्धेरिति वदंतंप्रत्याहुः। नासृष्टः कर्मभिः शश्वद्दिश्वदृश्वाऽस्तिक
श्चेन्नतथासौनुपायसिद्धस्यसर्वज्ञानुपपत्तितः। नह्यनुपायसिद्धत्वेकृतश्चित्समाग २विश्वतत्त्वानां
दप्रसिद्धेः। तद्धिलौकिकैर्भवद्भिरसृष्टत्वंसाधनंसिद्धिमध्यासैतदसिद्धौचनकर्म ज्ञातृत्वादिति
भूभृन्नैतत्वानानः। तेनसिध्यतियेनेदमनुमानंप्रस्तुतंतत्त्वबाधकागमस्यानुग्राह हेतोः
कंसिद्ध्यतेत्प्रमाणंसाधयेत्। नचाप्रमाणभूतेनागमेनप्रकृतः पक्षोबाध्यतेहेतुश्च
कालात्ययापदिष्टःस्यात्। नन्वीश्वरस्यानुपायसिद्धत्वमनादित्वात्साध्यतेतदनादि
त्वंचतनुकरणभुवनादौनिमित्तकारणत्वादीश्वरस्यनचैतदसिद्धंतथाहितनुभुव
नकरणादिकंनिबुद्धिमन्निमित्तकंकार्यत्वात्। यत्कार्यंतद्बुद्धिमन्निमित्त
कंदृष्टं यथावस्त्रादिकार्यंचेदंप्रकृतंतस्माद्बुद्धिमन्निमित्तकंयोसौबुद्धिमांस्तद्धेतुः १७

४

१ईश्वरस्य=
=ईश्वरत्वंवैत
ण्यात्तनादि:३
त्वंनौश्रुतिकि
यमाणयो२३

सईश्वरश्चेतिप्रसिद्धंसाधनंतदनादित्वंसाधयत्येवनस्मादित्वेतत्पूर्वंतन्नाद्युत्पत्तिवि
रोधात्। नहुत्पन्नोवातबुद्धिमन्निमित्तानावप्रसंगात्। यदिपुनस्ततःपूर्वंमन्यबुद्धिम
न्निमित्तकत्वमिष्यतेतदाततोपिपूर्वंमन्यबुद्धिमत्त्वेनिमित्तकत्वमिष्यतेतदाततोपि
पूर्वंमन्यबुद्धिमन्निमित्तकत्वमित्यनादीश्वरसंततिःसिद्धेत्। नचैषायुक्तिमतीपू = एकाअनवस्था
र्वेश्वरस्यानंतस्यसिद्धावुत्तरसकलेश्वरकल्पनावैयर्थ्यान्नेतत्तदादिकार्यपरंपराया ३.४
:सकलायानिर्मोणात्। ततोपिपूर्वेस्यानंतस्यमंबुद्धरस्यसिद्धौतस्यैवयर्थ्यादत्यव ४उत्तरसकले
:परस्परविछाव्याघातप्रसंगादनेकेश्वरकारणत्वापत्तेश्चजगतः सुदूरमपिगत्वाना श्वरस्य=
दिरकएवेश्वरोनुमंतव्यःसर्वेषामविगुरुः कालेनानवच्छेदादितिनस्मज्जगन्नि
मित्तबुद्धिसिद्धेरनादित्वमसंरंभेणानुपपन्नेरित्यनादित्वासाधः। ततोनकर्मभूभृन्नैर्नै

नोऽः ज्ञाश्चत्कर्म्मनिरस्तष्टत्वात् यस्तुकर्म्मनूनृतासनज्ञाश्चत्कर्म्मनिरस्तष्टेयष्टे ।
पायान्मुक्तः ज्ञाश्चत्कर्म्मनिरस्तष्टश्चनगवांसस्मान्नकर्म्मनूनृतांनेता ज्ञा
श्चत्कर्म्मनिरस्तष्टोसावनुपायसिद्धत्वात् यस्तुनतथासनानुपायसिद्धोयथासे ।
पायमुक्तात्माऽनुपायसिद्धश्चायंतस्मात्सदाकर्म्मनिरस्तष्टः अनुपायसिद्धोय ईश्वर-
मनादित्वात् यस्तुनतथासनानादिःयथेतरोमुक्तात्माऽनादिश्चायंतस्मादनु
पायसिद्धःअनादिर्यंतनुकरणभुवनादिनिमित्तत्वात् यस्तुनानादिःसनतनु
नुकरणभुवनादिनिमित्तकोयथापरोमुक्तात्मातनुकरणभुवनादिनिमित्तंच
नगवांस्तस्मादनादिः तनुकरणभुवनादिनिमित्तंतुतस्यतन्वादेर्बुद्धिमन्निमि
त्तत्वसाधनात् तन्वादयोबुद्धिमन्निमित्तकाःकार्यत्वात् यत्कार्यंतद्बुद्धिमन्निमि १८

तकंदृष्टं अथावस्त्वादिकार्यंचतन्वादयोविवादापन्नास्तस्माद्बुद्धिमन्निमित्तक
इत्यनुमानमात्रेणाप्रसक्तकर्म्मनूनृतांनेतारंमर्त्योस्यत्येव नचेदंकार्यत्वमसिद्धं त २निर्देशा २निराकरोति-
न्वादेर्वादिप्रतित्वादिनोःकार्यत्वासमुद्भावनात् नचेश्वरशरीरेणव्यभिचारः स्तैदसिद्धेर
श्वरस्याशरीरत्वात् नापीश्वरज्ञानेनतस्यनित्यत्वात्कार्यत्वासिद्धेःनचेश्वरेच्छ ३तस्मादीश्वरश-
यातस्मिन्नाश्रयैरपिनित्यत्वात्क्रियावत्त्वाच्च तत्तत्राचनंविरुद्धंसाध्यंसर्वेष रीरस्याघटना
विषयेसंभवात् नचायंकालात्ययापदिष्टोहेतुःपक्षस्यप्रत्यक्षादिप्रमाणेनाव ३अबुधिम
धितत्वान्नहितन्वहितन्वादेर्बुद्धिनिमित्तत्वंप्रत्यक्षेणबाध्यतेनस्मात्तांप्रत्यतय तिः-
नदविषयत्वात् नाप्यनुमानेनतस्यतद्विपरीतसाधनस्यासंभवात् ननुतनु ४अन्तरश्लोके नास्ति

बुद्धिमन्निमित्तत्व=

१९१

१सम्यक्प्रत्यया पा०मानधिम तिसंजोजयति संयतत्रैः परमा त्मिः=

४व्यासेरुक्तत्वात्

३नेनादिति=२

३नादि=२तन्त्वा दि=२

२नबुद्धिमान्निधिष्टेश्वरे= रनेषां जीवस्यत्र दृष्टयोर्युष्मा पक्षेनिमित्तत्वा त्=१

दृष्टस्यचचेतनारूपत्वात्।चेतनायाश्चबुद्धित्वात्।बुद्धिमन्निमित्तत्वसिद्धिरिति
वैशेषिकस्य
द हैत्वनैकान्तिकत्व
त्वमतदप्यसारं।तन्वाद्युपादानकारणानामदृष्टस्यधर्म्माधर्मसंज्ञकस्यचेतनत्वासिद्धेर
बुद्धित्वात्।अस्मदादिप्रत्यक्षबुद्धिश्चेतना।नचधर्म्मोधर्म्मिणंविनाग्रहणमधर्म्मोवातयोर्बुद्धेर
त्वात्वयाप्यभ्युपगमात्।नानेकबुद्धिमन्निमित्तत्वंतन्वादीनांसिध्यतियतःसे
धसाधनंबुद्धिमन्निमित्तत्वसामान्येसाध्येसिध्यतेनानुवस्त्रादिसशरीरे
णासर्वज्ञेनचबुद्धिमताकुविंदादिनाक्रियमाणंदृष्टमितितन्वादिकार्यमपि
सशरीरासर्वज्ञबुद्धिमन्निमित्तंसिध्येदितिष्टविरुद्धसाधनाविरुद्धंसाधनंसर्वज्ञे
नाशरीरेणक्रियमाणस्यकस्यचिद्वस्त्रादिकार्यस्यासिद्धेश्चसाध्यविकलमुदाह
रणमितिकश्चित्सोपिनयुक्तिवादीतथासतिसर्वानुमानोच्छेदप्रसंगात्।तथा

आदिग्रहणसंस्कारोपि=४
५अत्रांतरेजैन
आह=

अत्रोत्तरमाहसोपि=१ ५दृष्टोबुद्धिमान्कारुः तस्माद्विरुद्धः कश्चित् सशरीरासर्वज्ञबुद्धि
मान्तस्यसाधनात्: हेत्वै. त्वदीयंसाधनंविरुद्धं इतिपक्षंकृत्वा हेत्व
न्तरमाह विरुद्धान्तस्यत्वात्=५

२७

५॥

हि साग्निरयंपर्व्वतोधूमवत्वान्महानसवदित्यत्रापिपर्व्वतादौ।महानसपरिदृष्ट
स्यैवस्वादिरूपालाक्षाद्यग्निनाग्निमत्त्वसिद्धेर्विरुद्धसाधनाविरुद्धंसाधनंस्या
त्।तार्णेद्यग्निनाग्निमत्त्वस्यपर्व्वतादौसाध्यस्यमहानसादावनानात्साध्यविक
लमुदाहरणमनुषंगेनमैंद्विपुनरग्निमत्त्वसामान्येदेवादिविशिष्टेपर्व्वतादौसा
ध्यतइतिनेष्टविरुद्धसाधनंनापिसाध्यविकलमुदाहरणंमहानसादावपिदे
वादिविशिष्टस्याग्निमत्त्वस्यसद्भावाद्इतिमतंतदातन्वादिषुबुद्धिमन्निमित्त
सामान्यंस्वकार्यनिर्म्माणशक्तिविशिष्टंसाध्यतइतिनेष्टविरुद्धसाधनोहेतुर्ना
पिसाध्यविकलोदृष्टांतःस्वकार्यनिर्म्माणशक्तिविशिष्टस्यबुद्धिमन्निमित्त
सामान्यस्यसाध्यस्यतत्रसद्भावात्।सिद्धेश्चबुद्धिमन्निमित्तसामान्येकिंमयंबुद्धि

वैशेषिकस्य
दृष्टांतः

मानहेतुःसशरीरेशरीरीवेतिविप्रतिपत्तौतस्माच्छरीरत्वंसाध्यते सशरीरत्वेचाभ्र
कसङ्घातवत्तच्छरीरंदृष्टान्तावलिंत्यमनादिसन्तानवर्त्यसादस्मदादिशरीरवत्तन
प्यानित्यं सादृष्टान्तदृष्टान्तेः पूर्वमीश्वरस्यशरीरत्वसिद्धेःशरीरान्तरेणशरीरत्वेन
वस्याप्रसंगात्तथाकिमसौसर्वज्ञोसर्वज्ञोनेतिविवादिसर्वज्ञत्वंसाध्यतेतस्या
सर्वज्ञेसमस्तकारकप्रयोक्तृत्वानुपपत्तेःतन्त्वादिकारणत्वानावप्रसंगात्तन्वा
दिसकलकारकाणांपरिज्ञानाभावेपिप्रयोक्तृत्वेतन्त्वादिकार्यस्यापातप्रसंगात्
कुविंदादेर्वस्त्रादिकारणस्यापरिज्ञानेतद्व्याघातवत्तन्नेश्वरकार्यस्यतनुक
रणभुवनादेः कदाचिद्व्याघातेःसंभवति सदेश्वरसमीहितकार्यस्ययथाकार
कसंघातंविचित्रंदृष्टंदेख्याघातदर्शनात्यदप्यस्यधीयतेतनुकरणभु

१वैयधिकरण्यमाशङ्क्यनैतदेवंकथितं=

वनादिकंनैकस्वभावेश्वरसाध्यंकृतंविचित्रकार्यत्वात्यद्विचित्रकार्यंतन्नैकस्व
भावकारणकृतंदृष्टंयथाघटपटमुकुटशराकटादिविचित्रकार्यंवस्त्रकृतंतस्म
न्नैकस्वभावेश्वरस्यकारणकृतमितितदप्यसम्यक्सिद्धसाध्यताप्रसंगान्न
ह्येकस्वभावमीश्वरत्वंतन्त्वादिनिमित्तकारणमिष्यतेतस्यज्ञानमिच्छाशक्ति
क्रियाशक्तित्रयस्वभावत्वात्तानुकरणभुवनाद्युपयोक्तृप्राणिगणादृष्टवै
चित्र्येणवैचित्र्यसहकारिणाच्चविचित्रस्वभावोपपत्तेःघटपटमुकुटशराकटा
दिकार्यस्यापितन्निर्देशानस्तनुत्वादनविज्ञानेच्छाक्रियाशक्तिविचित्रतंदुपक
रणसंचिवेनैकेनपुरुषेणसमुत्पादनसंभवात्साध्यविकलतानुषंगात्तदेवं
कार्यत्वादेवस्तनुकरणभुवनादेर्बुद्धिमन्निमित्तत्वंसाधयत्येवसकलदोषरहि

२सहायेन=

३यदप्यनैकस्वभावेश्वरस्य=

४ईश्वरस्य=

५पृथ्व्यादि=

६तत्तथाघटपटादुत्पादनविज्ञानेच्छादिक्रियाशक्तिविचित्रं तच्छतदुपकरणसंचयेः सहकारीयस्यपुरुषस्यसंतान=

=१जैन=वैशेषिकः=१ तलादिनिर्विशेषिकाः॥सप्रमाणमसत्तेषामसमंजसत्वात्॥तनुकरणभुवनादयो बुद्धिमन्निमित्तकाः[2]स्तिपदास्यव्यापकानुपलंभेनाधिष्ठातृकार्यत्वादिति तद्धेतोः॥कालात्ययापदिष्टत्वाच्च॥तथाहि॥तन्वादयो नबुद्धिमन्निमित्तकास्तदनुपलंभात्॥यत्रयदन्वयव्यतिरेकानुपलंभस्तत्रनतन्निमित्तकं[3]दृष्टं यथाघटघटीसरावोदंचनादिषुकुंविंदाद्यन्वयव्यतिरेकानुविधायिषुनकुविंदादिनिमित्तकत्वंबुद्धिमदन्वयव्यतिरेकानुपलंभश्चतन्वादिषुतस्मान्नबुद्धिमन्निमित्तकमितिव्यापकानुपलंभैः॥तत्कारणकस्यापिदनुमन्वयव्यतिरेकोपलंभेनव्याप्तत्वात्॥कुलालकारणकस्यघटादेः[4]कुलालान्वयव्यतिरेकोपलंभवसिद्धेः सर्वत्रबाधकाभावात्॥तैस्यतद्व्यापकत्वव्यवस्थानात्॥नचायमसिद्धस्तन्वादीनामीश्वर

२साध्यस्य=

३घटादेः कुलाल=४तदन्वयव्यतिरेकानुपलंभाद्धि त्यर्थः=

३दर्शित=४वसुनः=

व्यतिरेकानुपलंभस्यप्रमाणसिद्धत्वात्॥सद्दिनतावत्कालव्यतिरिक्तः॥शाश्वतिकत्वादीश्वरस्यकदाचिदभावासंभवात्॥नापिदेशव्यतिरिक्तस्तस्यविभुत्वेनसर्वदेशत्वात्॥नात्मव्यतिरिक्तः॥तस्यानुपपत्तेरीश्वरोभावेकदाचित्तन्वादिकार्योभावानिश्चयात्॥स्यान्मतंमम ईश्वरसिसृक्षानिमित्तत्वात्तन्वादिकार्यस्यायमदोषइति॥तदप्यसत्॥तदिच्छायानित्यत्वविकल्पद्वयानतिवृत्तेः॥तस्यानित्यत्वंव्यतिरेकासिद्धेः॥सर्वदासद्भावात्तन्वादिकार्योत्पत्तिप्रसंगात्॥नन्वीश्वरेच्छायानित्यत्वेप्यसर्वगतत्वाद्व्यतिरेकः सिद्धएवकुविन्महेश्वरसिसृक्षापायेतन्वादिकार्योत्पत्तिसंभवादितिचेन्नतदेशव्यतिरेकाभावसिद्धेः॥दिशान्तरेसद्भावात्तदनुपपत्तेः॥कार्योदयप्रसंगादनिष्टात्॥तदनित्यत्वापत्तेरनित्येचेच्छान्तरसिसृक्षामहेश्वरस्योत्पद्यमानात्॥

३तस्मात्=

३वैशे=

३जैन=आद्यो वैशेषिकइतिचेत्तदपि न=

२सिसृक्षायाः=

सिसृक्षान्तरपूर्विकायदीष्यते तदाऽनवस्थाप्रसंगात्। परापरसिसृक्षोत्पत्ता
वेवमदेश्वरस्योपक्षीणशक्तिकत्वात्प्रकृतत्वादिकार्यानुदयप्रसंगात्। य
दिपुनः प्रकृतत्वादिकार्योत्पत्तौमहेश्वरस्यसिसृक्षोसद्यतेसापितत्पूर्वेसि
सृक्षासंततिर्नावैस्वाद्दोषमासंदधतिसर्वत्रकारणसत्तानस्यानादित्वसिद्धेः
द्वीजांकुरादिवदित्यभिधीयतेतदायुगपन्नानादेशेषुतत्त्वादिकार्यस्योत्पादो
नोपपद्येतेः। यत्रयत्कार्योत्पत्तयेमहेश्वरसिसृक्षातत्रैवतत्कार्यस्योत्पिध
त्सानचयावत्तुदेशेषुयावंतिकार्याणिसंभूयनिर्वर्त्यंतेसिसृक्षातस्मै श्व
रस्यसकृदुपजायतेः। इतिकथंक्रमाक्रमाभ्यांयुगपदेनेकेछात्राद्युत्पत्तौविरोधादस्मदा
दिवत्तस्मादिपुनरेकेवमहेश्वरसिसृक्षायुगपन्नानादेशकार्यजननायप्रजायत २३
२अस्मदादिपुरुषाणामिवईश्वर
स्यापि=२

२५

इतीष्यतेतदाक्रमतोनेकतत्त्वादिकार्योत्पत्तिविरोधात्तदिच्छायाः शाश्वद्भा
वात्। अथमतमेतत्। यत्रयदायत्कार्यमुत्पित्सुतत्रतदातथातदुत्पादने
छामहेश्वरस्यैकैवनादृष्टीसमुत्पद्यते। ततोनानादेशेषुकदेशीचक्रमेणयुगपच्च
तादृशमन्यच्चतत्त्वादिकार्यंप्रादुर्भवन्नविसंध्यतइति। तदेप्रसंनाव्यंक
चिदेकत्रप्रदेशेसमुत्पन्नायाःसिसृक्षायादविष्टदेशेप्रविलिन्नेपुनानाकार्य
जनकत्वविरोधादन्यथातदसर्वगतेपिदेशमतिरेकानुपपत्तेः। यदिहियेदेश धर्मैरोधिकाणु
सिसृक्षातदेशमेवकार्यजन्मनान्यदेशमितिमवस्थास्यतदादेशव्यतिरेकःसि
द्धेनान्यथेतिसिसृक्षायाःनव्यतिरेकोपलंभोमहेश्वरवत्व्यतिकानावेचनो
न्वयनिश्चयःशक्यःकर्तुम्। सतीश्वरेतत्त्वादिकार्याणांजन्मेत्यन्वयोदिपुरुषां
२यच्छक्तिःसर्वगैवाचिन्त्यासर्वदेशेष्वसमर्थतेनईछायाव्यतिरेकोनसंभवति २

इतिहेतो=२

पर्यायत्वविशेषेकेणइत्यभिधी
यते=

तरेष्वपि समानेष्वपि सत्सु तन्त्वादिकार्योत्पत्तिसिद्धेर्नेच्यते तेषां सर्वकार्योत्पत्तौ
निमित्तकारणत्वादिक्कास्वाकाशानामिव सम्मतं परेषां सिद्धान्तविरोधान्नदेश्वरनित्यकारणनाश्रयत्वाच्च यदि पुनस्तेषु समवायान्तरेषु सत्स्वपि कदाचित्तन्त्वादि
कार्यानुत्पत्तिदर्शनात्तत्तन्निमित्तकारणत्वंतदन्वयानाश्रयेतिमतम् तदेश्वरेसत्यपि कदाचित्तन्त्वादिकार्यानुत्पत्तेरीश्वरस्यापि तन्निमित्तकारणमानृतं
तदन्वयासिद्धिश्चतद्दायानाश्रयेतेनेश्वरसिसृक्षाकालनिमायासत्यामपि तन्त्वादि
कार्यजन्मदर्शनादन्वयव्यभिचारः साधितः कालादीनां चनेषुसत्स्वपि सर्वकार्यो
त्पत्तेः स्यान्मतेः सामग्र्यजनिकाकार्योत्पत्तौ नैकंकारणंततः सैतदन्वयव्यतिरे
कावेव कार्यस्यान्वेषणीयौ व्यतिरेकोसामग्र्याव तन्त्वादिकार्योत्पत्तौतत्समवा॥ २४

२पित्रादिषुसत्सु सुपुत्रादानांत न्त्वादिकार्योत्पत्ति : घटते

२

यिकारणमसमवायिकारणंनिमित्तकारणंचेतितेषुसत्सुकार्योत्पत्तिदर्शनादस
त्सुचादर्शनादितिसत्यमेतत् केवलंयथासमवाय्यसमवायिकायिकारण
नामनित्यानांधर्मादीनांचनिमित्तकारणानामन्वयव्यतिरेकौप्रसिद्धौकार्यज
न्मनितथानेश्वरस्यनित्यसर्वगतस्यतद्दायाद्यानित्यैकस्वभावायाइतितत
दान्वयव्यतिरेकानुपलंभःप्रसिद्धएवनहिसामग्र्येकदेशेसान्वयव्यतिरेकसि
द्धौकार्यजन्मनिसर्वसामग्र्यास्तदन्वयव्यतिरेकासिद्धिरितिशक्यंवक्तुंअपेक्षं
सामग्र्येकदेशानांकार्योत्पत्तावान्वयव्यतिरेकनिश्चयस्यप्रेक्षापूर्वकारिभि
रन्वेषणात् पटार्थुत्पत्तौकुविंदादिसामग्र्येकदेशवत् तथैवहितंतुतुरिवेमशा
लाकादीनामन्वयव्यतिरेकाभ्यांपटस्योत्पत्तिर्दृष्टातत्कुविंदान्वयव्यतिरेका

मामपि तदुपयोक्तृजनाद्दृष्टान्वयव्यतिरेकाभ्यामिवेति सुप्रतीतान्नानुमद्वेक
र्यौत्पत्तौदिक्कालाकाशादिसमन्वयव्यतिरेकानुविधानवदीश्वरादिसमा
न्वयव्यतिरेकानुविधानस्यसिद्धेः नन्वयकानुपलंभः सिद्ध इतिचेत् नहि
क्कालाकाशादीनामपिनित्यसर्वगतनिरवय क्वचिदन्वयव्यतिरेकानुवि
धानयोगदुदाहरणत्वेयभ्युपेक्षामपिहिपरिणामिनेसप्रदेशत्वेचपरमार्थते
स्वकार्योत्पत्तौनिमित्तत्वसिद्धेरनन्वेवधीश्वरस्यापिबुद्ध्यादिपरिणामैःस्वतोर्थे
नैरनृतेःपरिणामित्वात्सकृत्सर्वमूर्तिमद्द्रव्यसंयोगनिबंधनप्रदेशसिद्धेश्चतन्व
दिक्कार्योत्पत्तौनिमित्तकारणत्वंयुक्तंतेदन्वयव्यतिरेकानुविधानस्यतन्वादेरु
पयन्नत्वात्स्वतोनर्थान्नरनृतेरेवहिज्ञानादिपरिणामेरीश्वरस्यपरिणामित्वंते

दिक्कालादीनां>
२तस्येश्वरस्य>

२५

१स्वतईश्वरस्यकारणकउत्पादकायत्नवत्त्वेनाभ्युपेयातेः ईश्वरस्य सावयवत्वंशास्त्रेनिषिध्यते स्मार्तिर्द्वैषिकैः नपुनरत्रप्र कारेणबुद्ध्यादिपरिणामैः।>

रतेषांबुद्ध्यादीनांद्रव्यान्तरपरिणामानामूर्तिमद्द्रव्य संयोगाज्ञानावयवानांचतत्प्रदेशैरेकात्मादिबुद्धासम्बंधो यात् यैरवयवैरवयवीसमुपलभ्यते तत्रतेषांस मवायेः उपादानकारणत्वयथाघटेतंतवोसमवायः

घटेमृत्पिंडस्य।>

प्यते स्वारंभकावयवेश्चसावयवत्वंनिराक्रियतेनपुनरन्यथाविरोधानावानचैवम
निष्टप्रसंगोद्रव्यान्तरपरिणामेरपिपरिणामित्वाप्रसंगात् तेषांतत्रासमवायात्
येह्यियत्रसमवायेतिपरिणामाः तैरेवतस्यपरिणामित्वंपरमाणोःस्वारंभकाव
यवानावेपिसप्रदेशत्वप्रसंगोनानिष्टापत्तयेनेयाधिकानांपरमाणवन्तरसंयो
गनिबंधनस्यैकस्यप्रदेशस्यपरमाणोरभीष्टत्वात् नन्वेवंक्षितिप्रदेशप्रतिज्ञा
दिक्षेवंविरुध्यतेस्वारंभकावयवलक्षणानांप्रदेशानांतत्रीपचरितत्वप्रतिज्ञा
दिगादिप्रदेशानांमूर्तिमद्द्रव्यसंयोगनिबंधनानांचतेषांपारमार्थिकत्वादन्यथास
र्वमूर्तिमद्द्रव्यसंयोगानांयुगपज्ज्ञानानुपपत्तिप्रसंगाद्विनुद्रव्याणांसर्वगतत्व
मप्युपचरितंस्यात्परमाणोश्चपरमाणवन्तरसंयोगपरमार्थिकत्वासिद्धेर्द्व्यणुकादिकार्य

दिक्कालादिप्रदेशा
नां>३

यंद्रव्यमपारमार्थिकमासद्वेत्युक्तं कारणस्योपचरितत्वेनैवमाहितिकेचित्तच्चक्षते, तै
पिस्याद्वादिमतमंधसर्पेविलप्रवेशन्यायेनानुसरंतोपिनेश्वरस्यनिमित्तकारणत्वं
तन्वादिकार्यस्यौत्सर्गिकीमभ्युपेयुमीशते। तथाहितद्व्ययव्यतिरेकानुविधानस्य
साधयितुमशक्यत्वादात्मांतराव्ययव्यतिरेकानुविधानवत्। यद्येवंह्यात्मांतराणि
तन्वादिकार्योत्पत्तौनिमित्तकारणानितेषुसत्सुभावादव्ययसिद्धावपितद्भूमेदेशे
क्वचिदपितन्वादिकार्यानुत्पत्तेर्व्यतिरेकसिद्धावपि। तथेश्वरस्तत्रैवतन्वादिकार्ये
त्पत्तेस्तद्भूमप्रदेशेक्वचित्तदनुत्पत्तेः। तद्भूम्यप्रदेशस्यैवाभावादव्ययव्यतिरेकसि
द्धावपीश्वरोनिमित्तकारणंमाभूत्सर्वथाविशेषाभावात्। सानवेमतं। महेश्वरस्यतु
क्रियमत्वात्समस्तकारकपरिज्ञानयोगात्तत्प्रयोक्तृत्वलक्षणंनिमित्तकारणत्वंतच्च

१वैशेषिकाभ्यु
पगमं=१

धईश्वरादन्यस्य
दार्थिय:पुरुषा=

पतेषुपुरुषांत
रे=

२६

१कार्यसामग्रीकारण=

दिकार्योत्पत्तौव्यवतिष्ठते। नपुनरात्मांतराणांमशक्यत्वान्नैवलक्षणंनिमित्तकारणत्व

२जैन=

घटनाहिति। तदेपिनसमीचीनंसर्वज्ञस्यसमस्तकारकप्रयोक्तृत्वासिद्धेर्योगपद्यत
स्तानहियोगपद्यतेणांसर्वज्ञत्वेपिसमस्तकारकप्रयोक्तृत्वमीष्यते, ननुतेषांसमर
स्त्यसौज्ञानस्यातत्समवायित्वाभ्यासविशेषजन्मनःसद्भावेसकलमिथ्याज्ञान
दोषप्रहत्तिजन्मदुःखपरिक्षयात्परमनिःश्रेयससिद्धेः। समस्तकारकप्रयोक्तृत्व
सिद्धिर्नपुनराश्वरस्यतत्समवायित्वात्सदैवेश्वरत्वाच्चसंसारिमुक्तविलक्षणत्व
तन्नहिसंसारिवदसौमहेश्वरःप्रतिज्ञायतेनापिमुक्तवत्समस्तज्ञानैश्वर्यरहितइ
तिसैवसमस्तकारकप्रयोक्तृत्वलक्षणंनिमित्तकारणत्वंकार्योदिकार्योत्पत्तौसंभाव्य
तइतिकेचित्तेपिनविचक्षणचेतसःकार्यादिकार्येसमहेश्वरज्ञानवेक्वचिदप्र

१सकलकारक
प्रयोक्तृत्वल=

DR BHAU DAJI

वासिद्धेर्व्यतिरेकासंभवस्यप्रतिपादितत्वात् निश्चितस्यान्वयस्यापि भावात् ननु
चयत्रयदायथामहेश्वरसिसृक्षासंभवतितत्रतद्वानथाकार्यादिकार्यमुत्पद्यते
अन्यथान्यदान्यथातद्भावानोत्पद्यतइत्यन्वयव्यतिरेकौमहेश्वरसिसृक्षायाः क
र्यादिकार्यमनुविधत्तेकुंभादिकार्यवत् कुलालादिसिसृक्षायाः ततोनान्वयव्य
तिरेकयोर्व्यापकयोरनुपलंभोस्तियतोव्यापकानुपलंभः पक्षस्यबाधकःस्याद्
तिचेत् नतस्यामहेश्वरसिसृक्षायाकार्यादिकार्योत्पत्तौनित्यानित्यत्वविकल्पद्वये
पिनिमित्तकारणात् तदन्वयव्यतिरेकानुविधानस्यासिद्धेर्व्यापकानुपलंभः प्रसिद्ध
एव पक्षस्यबाधकःपुत्वनुमानबाधितपक्षत्वात् कालात्ययापदिष्टहेत्वाभासवदु
द्धिमन्निमित्तत्वसाधनसाध्यासिद्धं यतोनुपायसिद्धः सर्वज्ञोऽनादिःकर्मनिर्

२नन्वकारणंकृपणा
दयोबुद्धिमन्निमित्ता
इत्यसाः न

२७

स्पष्टः सर्वज्ञासिद्धेत् इतिसूक्तंतस्यानुपायसिद्धस्यसर्वज्ञस्यानुपपत्तितइतियोप्याह
मोक्षमार्गप्रणेतिरनादिसिद्धसर्वज्ञमंतरेणनोपपद्यते सोपायसिद्धस्यसर्वज्ञस्य
अस्मिन्नेवस्तोत्रेतावन्मोक्षमार्गप्रणेतेस्संभवाद्वक्तृत्वेनात्मसमुत्पन्नतत्व
ज्ञानस्यापिसाक्षात्तत्वज्ञानमोक्षस्यकारणेतज्ज्ञानावाप्तिलक्षणावाततत्वज्ञान
मूर्द्धमोक्षमार्गेसप्रणयनेनकुपदेशस्यप्रमाणयोगादतत्वज्ञानिवचनत्वा
दप्रमाणपुरुषवचनवत्नोपिप्राङ्मूर्तसाक्षात्तत्वज्ञानस्यापिपरमवैराग्योत्पत्ते
मूर्द्धमवस्थासंभवान्मोक्षमार्गप्रणेतिर्युक्ता साक्षात्सकलतत्वज्ञानस्यैवपरम
वैराग्यजन्मत्वात्तोऽनेनसम्यग्दर्शनज्ञानवास्त्रियत्रकर्मपर्यंतप्राप्तौनिः
श्रेयसमितिवेदनोपिमोक्षमार्गप्रणयनसिद्धिरितिप्रतिपादितंबोधव्यंके

२मोपायसिद्धसर्वज्ञानवस्यान समर्थनपरेण= १स्यक्षादित=

बलज्ञानोत्पत्तौ दार्शनिकसम्यग्दर्शनस्य क्षायिकचारित्रस्य परमप्रकर्षपरिप्राप्तस्य सद्भावात् सम्यग्दर्शनादित्रयप्रकर्षपर्यंतप्राप्तौ परममुक्तिप्रसंगादवस्थानायोगान्मोक्षमार्गोपदेशासंभवात्तदाप्यवस्थानेसर्वस्मिन्नतावैन्मात्रकारणं
तं मोक्षस्यासत्तत्सद्भावतावित्वानावादेवज्ञानमात्रवदिति तन्मतमप्यनूद्य
विचारयन्नाह ननु प्रणीतिर्मोक्षमार्गस्यनविनानादिसिद्धतः सर्वज्ञादिति न
तसिद्धिर्नेपरीक्षासहासक्षि प्रणेतामोक्षमार्गस्यनाशरीरोन्मुक्तवत् सशरीरस्क
नाकर्मोसंभवत्सज्ञजंतुवत् यस्मादेनादिसिद्धासर्वज्ञान्मोक्षमार्गप्रणीतिः सा
दिसर्वज्ञान्मोक्षमार्गप्रणयनासंभवज्ज्यादस्मनुज्ञायते सा शरीरोवास्यास्ति शरी
रोवागत्यंतराभावात् नतावच्छरीरोमोक्षमार्गस्यप्रणेतासंभवति तदन्यमु

१ मोक्षमार्गप्रणीतिसादिसर्वज्ञा॰

२

१ प्रत्यभावहेतु॰

नक्तवक्त्रसहनेरयोगात् नापिसशरीरः सकर्मकत्वप्रसंगादंजप्राणिवत् न
तोनानादिसिद्धस्यसर्वज्ञस्यमोक्षमार्गप्रणीतिः परीक्षासहनेयतोसौक्वचस्था
प्यतेननुचाशरीरत्वस्यशरीरत्वयोर्मोक्षमार्गप्रणीतिप्रत्यनंगत्वात् तज्ज्ञानेच्छा
प्रयत्ननिमित्तत्वात्तस्याःकामादिकार्य्योत्पादनवत् तन्मात्रनिबंधनत्वोपलब्धे
: कार्य्योत्पादनस्यतथादिक्रुंजनकारः क्रुंजादिकार्यंकुर्वन्नसशरीरत्वेनक्रुद्धोतसर्व
स्यसशरीरस्यक्रुद्धिंदादिरपिक्रुंजादिकरणप्रसंगात् नाप्यशरीरत्वेनकश्चिक्रुं
जादिकार्यंकुरुते मुक्तस्यतत्करणप्रसंगात् किंतर्हिक्रुंजादिकार्य्योत्पादनज्ञा
नेच्छाप्रयत्नैक्रुंजनकारः क्रुंजादिकार्यंकुर्वनुपलभ्यते तदन्यतमापायेपि तदनुप
नेः ज्ञानापायेकस्यचिदिच्छातोपिकार्योत्पादनादर्शनात् कार्य्योत्पादनेच्छापाये

४ तन्मात्रनिबंधनत्वोपलब्धेः कार्य्योत्पादनस्येत्यपपाठः॥

अकारणत्वात्=३
=कायस्य=४

चेच्छानवतोपिलदनुपलब्धेः तत्रप्रयत्नोपायेवकार्मीत्यादनज्ञानेच्छावतोपि
कार्यस्य=२ तदसंभवात् ज्ञानादित्रयसद्भावेचकार्य्योत्पत्तिदर्शनात्तत्रज्ञानेच्छाप्रयत्ननिबंध
नमेवकार्य्यकरणमनुमंतव्यं तदस्तिचमहेश्वरेज्ञानेच्छाप्रयत्नत्रयं ततोसौमोक्षम
र्गप्रणयनंकायादिकार्यंचकरोत्येवविरोधाभावादितिकश्चित्तैसोपिनमुक्तवद्
दोषविचारासहत्वात् सदाकर्म्मनिरस्तसमस्तक्वचिदिच्छाप्रयत्नयोरयोगात्तदाद्
नवेच्छासंकिरीज्ञास्यकर्मोभावेपिमुक्तवते तदिच्छावानन्यिमक्रियाहेतुःकृतोज्ञ
वत् नहिकुंभकारस्येच्छाप्रयत्नौकुंभाख्यकार्य्यात्पौनिःकर्म्मणः प्रतीतोसकर्म्मणएव
तस्यतत्सिद्धेः मदिमुतःसंसारिणःकुंभकारस्यकर्म्मनिमित्तेच्छासिद्धासदामुक्त
स्यतुकर्म्माभावेपीच्छाज्ञानकृतिसंभवनिसोपायमुक्तस्येच्छोपायात् नचतद्वत् २९

श्वरस्यतदसंभवइतिमत्तं नदासामदेश्वरेज्ञानक्रियेतिव्यक्तानन्यिमक्तावानतावद
दसिव्यक्तानदन्यिमंजकामानात् ज्ञानमेवतदन्यिमंजकमितिचेत् नतस्यज्ञा
श्चत्सज्ञावादीश्वरस्यदेसेछाऽन्यिमक्तिप्रसंगात् नचैवंतस्याःकदाचित्कत्वादन्य
थावर्णनातीतमहेश्वरेज्ञानमप्रतिसिद्धानविरोधात् यदिपुनस्तन्त्वाद्यप्रमो
क्तृप्राणिगणादृष्टंतदसिव्यंजकमितिमतिः नदातददृष्टमीश्वरेज्ञानिमित्तक
मन्यनिमित्तकंवाप्रथमपक्षेपरस्पराश्रयदोषः सस्यामीश्वरेज्ञान्यिमक्तौप्राणिनं
महदृष्टंसतिचतदृष्टमहेश्वरेज्ञान्यिमक्तिरिति स्यान्मतंप्राणिनामदृष्टंपूर्वेश्वरेछं ।पूर्वेश्वरेछावत्
निमित्तंतदन्यिमक्तिश्चतत्पूर्वंप्राणिदृष्टनिमित्तादपितदृष्टंपूर्वेश्वरेज्ञानिमि
त्तकामित्यनादिरियं कार्य्यकारणभावनप्राणिगणादृष्टेश्वरेच्छान्यिमक्तयोसंत ३८

२प्राणदृष्टं=२ तस्मादपि=

तत्रिस्तीनपरस्पराश्रयोदोषोवाजोक्तरसंततेवदितिनदनुपपन्नमेकानेकप्र
एपदृष्टनिमित्तत्वविकल्पद्वयातिक्रमात् सादाश्वरेछानित्यत्वेयद्येकप्रा
एपदृष्टनिमित्ता तदातद्भोग्यकायादिकार्योत्पत्तावेवनिमित्तंस्यान्नसकलप्र
एपुपभोग्यकार्योत्पत्तौतथाचसतदनेकप्राएपुपभोग्यकायादिकार्योपलब्धिर्न
स्यात् यदिपुनरनेकप्राएपदृष्टनिमित्तादात्मनानानास्वभावप्रसंगोनानाना
कायादिकार्यकरणात् नह्येकप्राएपुपभोग्यकायादिनिमित्तेनैकेनसकलजीवे
नेश्वरेछानित्यत्वेनानाप्राएपुपभोग्यकायादिकार्यकरणसमर्थोनित्यत्वं
वेदितुनस्तादृशाएवैकस्वभावोनानाप्राएपदृष्टनिमित्तोयेननानाप्राएपुपभोग्य
कायादिकार्याणांनानाप्रकरणासाश्वरेछानिमित्तकारणंभवतीतिमंतव्यं ॥

अदृष्टेन=४

धरकरणात्मना वेनधरकरण प्रसंगः=२

३९

दानकिंचिदनेकस्वभावंवस्तुसिध्येत्तद्विचित्रकार्यकारणैकस्वभावादेवभावा
द्विचित्रकार्योत्पत्तिघटनात्तथाचाधटादिरपिसूपरसगंधस्पर्शायनेकस्व
भावानावेपिरूपादिज्ञाननेकंकार्यंकुर्वीतनाकंहिवस्तुनोदृगेकस्वभावोघ
टादेर्येनचजरद्यनेकरूपादिज्ञानजननेनिमित्तंभवेदितिचेन्नःपदार्थानानात्वव्यवस्थाप्रत्ययानानात्वस्यापियदार्थैकत्वेपिभावाबे
रोधात् नहिद्रव्यमेकःपदार्थोनानागुणादिप्रत्ययविशेषजननेकस्वभावोविरु
ध्यतेयदिपुनःप्रत्ययविशेषादिकार्यभेदात् द्रव्यगुणादिपदार्थनानात्वव्य
वस्थाप्यतेतदाद्विश्वरेछायाःसन्तदनेकप्राएपुपभोग्यकायादिकार्यनाना
त्वान्नानास्वभावत्वंकथमिच्छन्नसिध्येत् यदिपुनर्ईश्वरेछायाःनानास्वकारि

१=समवायसमवायिनिमि
त्तकारणनिरवसत्कारि
त्राइनवाचनि१=

=भेदर

प्रत्ययादि२

१=कारणसूत्रं=
१पदार्थानि२=

धघटादि=
प्रस्तित्वे=

णएवनानास्वभावासङ्घातिरेणजीवस्यस्वभावोगादितिमतंतदास्वभावते
वतोतैदेकांतोसुपगमःस्यात्तत्किंश्चस्वभावतजीवविरोधःसह्यविध्वद्वायना
पद्येतप्रत्यासत्तिविशेषान्नेवमितिचेत्तत्कःपुनरसौप्रत्यासत्तिविशेषःसमवायि
नासहकारिणासमवायोसमवायिनाकार्म्मेकार्य्यसमवायःकार्म्मकारणेकार्थे
समवायोवानिमित्तकारणानांत्रकार्योत्पत्तावपेक्षोकर्तृसमवायिनाकार्म्मसम
वायिनावापेक्षप्राणनाप्रत्यासत्तिरितिचेत्तर्हीश्वरादिकालाकाशेदानिंचसर्व्व
कार्य्याणामुत्पादकारणस्वभावत्वंप्रतिपद्यैरनूत्पत्तौनिमित्तक
रत्वात्,सकलप्राण्यदृष्टानांकार्य्यादिकार्य्यसमवायिसमवायिकारणंचमहे
श्वरस्वभावतंदुर्णवारिकार्य्यादिकार्य्यसतौतत्सहकारिखसिद्धेरिति सर्व्वंप्रसंग ३१

संबंध>

>१कार्य्येषुनसमवेतेषुसमवेतेषुसमवेतेषुनसन्तुसंयोगादय>१कार्य्येणपटेनैकस्मिन्द्वैतंतंतुसंयोगादीनांसमवाय>१कार्य्यस्यपटस्यहेतवे

जसमंसन्मेतंनानास्वभावैकेश्वरत्वसिद्धेः तथाचपरब्रह्मेश्वरइतिनामसा
त्रंनिद्धेतापरमब्रह्मणएवैकस्यनानास्वभावस्यव्यवस्थिते कथमेकंब्रह्मनान
स्वभावसंयोगिनांवातरनावेनवैकोवांतराणमेवप्रत्यासत्तिविशिष्टानां
स्वभावत्वादिति तदप्यसंलपितं नावांतराणांस्वभावेत्वेकस्यविदेकेनस्व
भावेनप्रत्यासत्तिविशेषेणप्रतिक्षायमानेनानात्वविरोधात्प्रत्यासत्तिविशेषे
र्नानास्वभावैस्तेषांस्वभावत्वान्नानात्वेतेपिप्रत्यासत्तिविशेषाःस्वभावास्तै
स्तैरपरैःप्रत्यासत्तिविशेषाख्यैस्वभावैर्नतेयुरित्यनवस्थाप्रसंगात्,सुदूरमपि
गत्वास्वभावतःस्वभावानांस्वभावांतरनिरपेक्षत्वेप्रथमेपिस्वभावाःस्वभा
वांतरनिरपेक्षाप्रसज्येरन्,तथाचसर्व्वेसर्व्वस्यस्वभावइतिस्वभावसंकर

>१धसमवायादीनासहकारीणा>

>महेश्वरस्य>१

BHAU DAJI

प्रसंगः तंपरिजिहीर्षतानस्वभावतश्चेतनादेकांतेसुपपादनम्ः तदतेदेकांतेव
स्वभावानां तद्धेतिसच्चोमनाद्यनेशगतदेवैकतत्वंपरमब्रह्मेतिनिगद्यमानंन
प्रमाणविरुद्धंस्यातं तदप्यनिच्छतास्वभावतश्चेतनादेः कथंचिदीश्वरत्वमेषिन ६
व्यं तथाचेश्वरेज्ञायोगानास्वभावाः कथंचिन्नादात्यमङ्गनवंतोनैकानात्मि ६ = कर्त्तारः ध
कामीश्वरेणसाधयेयुः तामप्यनिच्छतेकस्वभावेश्वरेच्छाप्रतिपत्तया साचै
केनप्राणदृष्टेनानिमित्तेनैकप्राणप्रयोगायोगमेवकार्यादिकार्यंकुर्यात्त
तोनसकृदनेककार्यादिकार्योत्पत्तिरितिनप्राणदृष्टनिमित्तेश्वरेज्ञानिव्यक्ति
:सिद्धेत् एतेनपदार्थांतरनिमित्तापीश्वरेज्ञाज्ञानिव्यक्तिरपास्तास्वीकृतंम
हेश्वरेज्ञानाज्ञानिव्यक्तिकार्यजनकनिमित्तंकर्म्मनिबंधनायाएवेच्छायाःक्वचिद् ३२

२ननुचोक्तंप्राणदृष्टेनिमित्तेश्वरेज्ञानि
व्यक्तिरित्यस्यनिराकरणेन२ = प्रयत्नस्य =

२११

निव्यक्तायानिमित्तत्वदर्शनान्नदिच्छायाःकर्म्मनिमित्तत्वानावादितिंतदप्यसंवदं
कस्याश्चिदिच्छायाःसर्वथानज्ञानिव्यक्तायाःक्वचित्कार्येक्रियाहेतुत्वासिद्धेरज्ञ = कारण =
जंतुवत् कर्म्मजन्यत्वेचेच्छायाःसर्वथानुपपत्तेः तथाहिवादाध्यासितःपुरुष
विशेषोनेच्छावान्निकेःधर्म्मित्वात् योयोनिःकर्म्मोत्पन्नेच्छावान् यथामु
क्तात्मानिःकर्म्मोत्पन्नंतत्तोन्नेत्यनुमानितिनेश्वरस्येच्छासंभवः तदसावे
वनप्रयत्नःस्यात् तस्येच्छापूर्वकत्वात् तदभावेभावविरोधादितिचेच्छाप्र ४ उत्पत्तिविरो
धादितिप्रतिप
यत्नमात्रादीश्वरोनिमित्तंकार्योत्पत्तौकूंभाद्युत्पत्तौकुंभकारवदितिनत्यवति दांतर = ४ प्रय
त्नस्य =
इतेस्यादाकूंतंनेविवादापन्नःपुरुषविशेषःप्रत्यक्षज्ञानयोगीसदैश्वर्ये
योगित्वात् यस्मान्नप्रत्यक्षज्ञानयोगीनासौसदैश्वर्ययोगीयथासंसारीमुक्त

२ननुपपत्तेरित्यथा
हि = ३ ईश्वरस्य =

श्च सदैवेश्वर्ययोगीचभगवांस्तस्मात्प्रनष्टज्ञानयोगीसिद्धः सचप्राणिनां भोग

नैतयेकायादिकार्य्योत्पत्तौसिस्द्धावानप्रनष्टज्ञानयोगित्वात् यस्तुनष्टयो
गप्रनष्टज्ञानयोगीयथासंसारीमुक्तश्चप्रनष्टज्ञानयोगीचायंतस्मान्नथेते
तस्यैवावश्यसिद्धिःतथाचप्रयत्नवानसौसिस्द्धावस्थांयोयत्नसिस्द्धाव
स्थस्तत्रप्रयत्नवान्नष्टायधाघटोत्पत्तौकुलालेःसिस्द्धावस्थः नतुकर
णस्वभावोभगवांस्तस्मात्तस्यैवानिच्छतोनिष्प्रयत्नवत्वसिद्धेः निष्कर्म
णोपिसदाशिवस्यशरीरस्यापितत्त्वादिकार्य्योत्पत्तौनिमित्तकारणत्वसिद्धे
मोक्षमार्गप्रणेतृत्वमपितैत्कारणत्वसिद्धिर्बाधकाभावादिति तदेतदप्यसमंज
संसर्वथानिःकर्म्मणःकस्यचिदैश्वर्य्यविरोधात् तथाहिविवादाध्यासितः ३३

सुप्तोनैश्वर्ययोगीनिःकर्म्मकत्वात् यायोनिःकर्म्मासोसनैश्वर्ययोगीयथामु
क्तात्मानिःकर्म्माचायंतस्मान्नैश्वर्ययोगीनत्वेनोप्तलैरेवाप्तष्टत्वादनादियोग
जधर्म्मणोयोगीदीश्वरस्यनिःकर्म्मत्वमसिद्धमितिचेत्तन्नहिसदामुक्तोसौधर्म्मो
धर्म्मक्षयाद्वेदमुक्तिप्रसिद्धेःश्रुत्यशास्त्रैश्चैकर्म्मविपाकाशयैरपरामृष्टत्वादनादि
र्योगजधर्म्मसंबंधेपिजीवन्मुक्तेरविरोधात्वैश्वर्यज्ञानसंबंधेपितदविरोध
वदितिचेत्तन्नहिपरमार्थतोमुक्तामुक्तस्वभावतामहेश्वरस्यासुपगतास्मा
भावानेकांताहसिद्धिर्युक्तिद्वारापेतेनानादिबुद्धिमत्त्वयोगादीश्वरस्यधर्म्मज्ञा
नवैराग्यैश्वर्ययोगादीश्वरस्यश्रुत्यशास्त्रैरकर्म्मविपाकाशयैरपरामृष्टत्वाच्चसदै
वमुक्तत्वंसदिश्वरत्वंकुर्वाणेनैकांतमभ्युपगंतव्यं तथाहिनिर्वेदितंप्रतिपत्तव्यं

कथंचिन्मूर्त्तत्वस्यकथंचिदमूर्त्तत्वस्यचप्रसिद्धे ततोतैकांतात्मकत्वप्रसंगपरि
जिहार्षुणासर्व्वथामुक्तएवेश्वरःप्रवक्तव्यस्तथाचसर्व्वथानिःकर्म्मत्वतस्योरा
कर्त्तेव्यमितिनासिद्धंसाधनंनाप्यनैकांतिकंविपक्षेवृत्तेरभावात् क्वचिदैश्वर्य
योगिनित्रिदशेश्वरेत्यादौसर्व्वथानिःकर्म्मत्वस्यदृष्टसिद्धेः ततएवनविरुद्धं
नापिकालात्ययापदिष्टंप्रत्यक्षप्रमाणेनाबाधनात् नहिप्रत्यक्षतोऽकृतादिनि
श्चयैश्वर्ययोगाकश्चिन्निःकर्म्मोपलभ्यतोयतःप्रत्यक्षबाधितःपक्षःस्यात् नाप्यनु
मानस्तत्रसर्व्वस्यानुमानस्यसाधकाश्रयलक्षणेनबाधितपक्षस्यकालात्ययापदि
ष्टत्वसाधनान्नाप्यागमानस्तस्योपलंभसंत्रतस्ययुक्त्यानुगृहीतस्यप्रमाणत्वे
रोधात् तदनुग्राहिकायायुक्तेरसंभवादेवयुक्त्याऽगृहीतस्यापिनतन्नगमस्यसं

अत्रिदशायत्यादौ
कायाम=

३ईश्वरस्यैश्वर्ययो
गित्वसाधने ३=अ
नुमायतेयेनतद
नुमान ३=कार्य
लाङ्गजनितस्य ३=
२=नि ३४

२=निकर्मणईश्वरस्यैश्वर्ययोगि
त्वस्य २=तत्साधने=

३११

संभावनायतःप्रमाणेनबाध्यमानःपक्षोनःसिद्धेत् हेतोश्चकालात्ययापदिष्टत्व
परिहारोनसंभवेत् एतेनसत्प्रतिपक्षत्वंसाधनात् तदेवमस्मादनुमानादै
श्वर्यविरहसाधनेमहेश्वरस्यागमप्रयत्नविरहोपिसाधितःस्याद्धर्म्मविरहवत्प्र
धानवन्निःकर्म्मत्वमैश्वर्यविरहंसाधयति तथैवागमप्रयत्नविरहमपितंस्पर्शेनव्या
प्तिसिद्धेःकस्यचिदिच्छावतःप्रयत्नवतश्चपरमैश्वर्ययोगिनोपिप्रहीर्निःकर्म्मत्व
विरोधसिद्धिः ज्ञानशक्तिस्तुनिःकर्म्मणोपिकस्यचिन्नविरुध्यतेचित्तात्मक
वादिनःकैश्चिद्बौद्धिकसिद्धांतमभ्युपगच्छद्भिर्मुक्तात्मनापिचेतनायाःप्रति
ज्ञानात् चेतनत्वंनोज्ञानशक्तिरेवनपुनस्तद्व्यतिरिक्ताचित्ज्ञानक्रियापरिणामि
नप्रतिसंकर्मादर्शितविषयाभुद्धावानंतोचयथोकापिलैस्तपवर्णिते तस्याः

सिद्धांतवैशिकै=४

=अहंकारापरि
णामस्व
रूपा=२=

२=अहंकारादिप्रवेत्रा
निरूपणपरहिता=२ =दर्शनोविवेकेय =शुक्लरूपाकर्मेव =अविनाशि
यावद्बुध्यातनौ दिन=१= नो१=
नो१=

प्रमाणविरोधात्तथामहेश्वरस्य कर्म्मशरीरस्यापि ज्ञानशक्तिरशरीरस्यापि
वमुक्तात्मनश्चवप्रसिद्धात्तत्सिद्धौच ॥ ज्ञानशक्तेश्चवनिःश्रेयसकार्य्यो त्पत्तौप्र
मुःकिल सदेश्वरइतिस्थानेतुमानमनिदर्शनंनहिकश्चित्कास्यचित्कार्य्यस्ये
त्तीज्ञानशक्तेश्चप्रभुरुपलब्धोयतोविलादाध्यासिनःपुरुषोज्ञानशक्तेश्च
सर्व्वकार्य्योत्पादयति ॥ प्रभुत्वादित्यनुमानमनुदाहरणंननवेत्यनुपसाध
र्म्योदाहरणाभावेपिवैधर्म्योदाहरणसंभवात्तानुदाहरणामिदमनुमानंतथा
हि यस्तुज्ञानशक्तेश्चतत्कार्य्यमुत्पादयति सनप्रभुर्यथासंसारीकर्म्मपरतंत्रइ
तिवैधर्म्येणनिदर्शनेसंभवत्येवेति नमंतव्यासाधर्म्योदाहरणविरहेप्यनि
र्णयात्तावत्तिरेकनिर्णयस्यविरोधानैवाक्तादर्शनेतावप्रयत्नविशेषैः स्व ३५

तथा २पंचसूत्रहस्तुत्वादिनः>१६अर्णांतरं>

कार्य्यंकुर्वतः प्रभुत्वेनप्रसिद्धात्तद्दोज्ञानशक्तेश्चस्वकार्य्यंकुर्वतस्तस्ये
शप्रयत्नयोरविनाभावान्नचास्यप्रभुत्वमसिद्धं ग्रहत्वसामान्यस्यसकलग्रह
विषयस्यतेनलक्षणेनाप्रसिद्धत्वात् प्रतित्वादिप्रसिद्धमपिनिदर्शनमनु
द्यनिराकुर्वन्नाह ॥ समीक्षामंतरेणापियथाचक्रिजिनेश्वरेश्वरेपि
कार्य्येणिकुर्य्यादित्यप्यपेक्षंमतिधर्मविशेषेहितार्थेनत्वसमाक्षेत्रय
क्तिनेश्वरीमार्गज्ञानादेवकेवलात् सिद्धस्यापास्तनिःश्रेयसकर्म्मणोवाग
संभवात् विनातांष्टेकरक्षेननाम्नानार्थोपदेशना ॥ १५ ॥ महेश्वरः समीक्षामं
तरेणापिप्रभुरशक्तेश्चमोक्षमार्गप्रणयनेतत्वादिकार्य्येचक्रवर्त्तीतः महेश्वरश्च
तंयथाप्रसिद्धादिप्रसिद्धोजिनेश्वरःप्रवचनेपदेशमिति प्रतित्वादिप्रसिद्धम

२ जैन>

३ प्रभुत्वविशे
षस्यापि ८>५
वाग्मीविना ३५

पिनिदर्शनमनुमानस्यैवोपपद्यते स्याद्वादिभिः प्रतिष्ठाप्यमानस्याजितेश्वरस्य
ज्ञानशक्त्यैवप्रवचनलक्षणकार्यकरणसिद्धेः सत्येवतीर्थकृन्नामपुण्य
तिशयेदर्शनविशुद्ध्यादिभावनाविशेषनिबंधनेसमुत्पन्नकेवलज्ञानस्यो
दयप्राप्तेप्रवचनाख्यतीर्थकरणप्रसिद्धेः प्रक्षीणशेषकर्मणः सिद्धस्य
वाक्प्रवृत्तेरसंभवात्तीर्थकरत्वनामपुण्यातिशयाभावे केवलिनोपि व
चःप्रसिद्धसंभवद्विशिष्टधर्मविशेषविशिष्टौदारिकसंहननशरीरः के
वलीप्रवचनाख्यतीर्थस्यकर्तृत्वप्रसिद्ध इति कथमसौ निदर्शनमीश्वरस्या
पि स्यात्तथाधर्मविशेषोस्मदादिशास्यतः तदीश्वरस्यदेहोस्तुयोगपर
वक्तृत्वमः यस्यहिधर्मविशेषोयोगविशेषोयोगविशेषश्चमहर्षियोगिनः प्र

सिद्धः तस्यदेहोपुनर्मणवायोगिननदेहादिविशिष्टःसिद्धस्तथामहेश्वरस्यापिदे
हेनोत्तमेननवेतरेणधर्मविशेषस्ययोगविशेषस्यवानुपपत्तिरेव
यंयोगाद्वेरप्रायोगवत् कुतोजगन्निमित्तकरणत्वंसिद्धेदृष्टजंतुवत्मुक्ता
त्मवच्चमलांतरमात्रंकल्पनिराकुर्वन्नाह च निग्रहानुग्रहौदेहंस्वनिर्माणान्मदे
हिनांकरोतीश्वरइत्येतन्नपरीक्षाक्षमंवचः कस्मिंश्चिदृष्टस्यनियंत्रिष्टस्या
उग्रहं करोतीश्वरः प्रसूत्वालोकप्रसिद्धमनुवतानैवेत्यनानेश्वरसिद्धिनानाप्र
मूर्तणामिकमदप्रभुतंत्रत्वदर्शनात्तथादिविद्वाशाखासिनानाप्रभवएक
महाप्रभवएकमहाप्रभुतंत्राःवनानाप्रभुत्वात् येयेनानाप्रभवस्तेनेत्रे
कमहाप्रभुतंत्रादृष्टायथामासंतमहासामंतमंडलिकादयएकचक्रवर्तिनं

ध प्रतिवादिमत
मासंकल्पयति

त्रः प्रभवश्चेतेनानात्वक्रवर्तीज्ञादयस्तस्मादेकमहाप्रभुतेत्राण्व, योसौमह
प्रभुः समहेश्वरइत्येकेश्वरसिद्धिसचस्वदेहनिर्मोणकरोन्यदेहिनांनिग्रहानु
ग्रहकरत्वात् योयोन्येदेहिनांनिग्रहानुग्रहकरः सस्वदेहनिर्मोणकरोदृष्टो
यथाराजौतथावायमन्यदेहिनांनिग्रहानुग्रहकरस्तस्मात्सांदेहैनिर्मोणकर
इतिसिद्धं तथासतिस्वदेहंनिर्मायान्यदेहिनांनिग्रहानुग्रहौकरोतीश्वरइतिके
षांविद्वचः तन्नयुक्तं रागादिमं महेश्वरस्याश्रयदि तदाप्रस्तुतकार्येपिदेहाध
ानमनर्थकं देहांतरात्स्वदेहस्यविधानेवानवस्थितिः तथाचप्रस्तुतंकार्यंकुर्याद्
नोनजानुचित यदिहीश्वरोदेहांतराधिनामिस्वदेहमनुष्ठानमात्राद्भवादये
तदान्यदेहिनांनिग्रहानुग्रहलक्षणंकार्यमपिप्रस्तुतं तथैवजनयेदिति तज्ज्ञान

निर्मीणकरोति वापाठः>४

>एकवारे>चिंतनमात्रात्>२

२मलेश्वरसिद्धः प्रक्षिप्तोयंपाठः>

४पुरुषापालक मेण>

वैशेषिकंनेदानां>५

रत्नत्रादीध>कारणं ध>

३१

२

नेदेहाधानमनर्थकंस्यात् यदिपुनर्देहांतरादेवस्वदेहंविदधीतदपिदेहांतरम
न्यस्मादेहादिस्यनवस्थितिःस्यात्तथाचापरापरदेहनिर्मोणणवापक्षीणशरी
रकालातं नकदाचित्प्रस्तुतंकार्यंकुर्यादीश्वरः यश्चैवहिप्रस्तुतकार्यजननाया
पूर्वंशरीरमीश्वरोनिष्पादयतितथैवप्रस्तुतशरीरनिःव्याहनायापूर्वंशरीरांतर
निष्पादयेदिति कथमनवस्थानिर्नियेत नहिकेषांचित्प्राणिनांनिग्रहानुग्र
हकरणात्पूर्वंशरीरमीश्वरस्यनयुज्येतं ततोपिपूर्वंशरीरांतरप्रसंगात् अना
दिशरीरसंततिसिद्धिर्हशरीरत्वविरोधात् नचैकेननिर्मोणशरीरेणनोना
दिर्देहावर्त्तिप्राणिविशेषनिग्रहानुग्रहविधानमीश्वरस्यघटतेयेनोयुगप
न्नानानिर्मोणशरीराणितस्यनस्युस्तदसुपगमेचतन्निर्वोणायनानाशरीरात

ध>कार्यकरणकालेसशरीरत्वमन्यदाशरीरत्वमितिवैशेषिकमतमिति>४

राणिजन्येयुरित्यनादि नानाशरीरसंततयः कथमीश्वरस्यनप्रसज्येरन् यदिपुन
रेकेनशरीरेणनानाशरीराणिकुर्वीतयुगपक्रमेणवातदैकेनैवदेहेननान
ाहिदेशावर्त्तिप्राणिगणनियंक्तुग्रहोवपितथैवकुर्वीत तथाचकरणादगौ
र्मुग्रहनिग्रहविधानायोलूकादितदनुरूपशरीरनानाकथनंनयुक्तंपथप्र
स्तावित्यात् यदिपुननैदेहांतराद्धिनास्वदेहंजनयेन्नापिदेहांतरमन्वयमीश्वर
स्यसर्व्वथादेहाविधानादितिमतं तदपिदूषणंदर्शयन्नाह ब स्वयंदेहाविधाने
ऽतेनैवमनिचारिता कार्यत्वादेःप्रयुक्तस्यहेतोरीश्वरसाधनेयदिहीश्वरोन
स्वयंस्वदेहंविधत्तेतदासौतद्देहः किंनित्यःस्यादनित्योवा नतावन्नित्यःसावय
वत्वात् यत्सावयवंतदनित्यंदृष्टंयथाघटादिसावयवश्चेश्वरदेहस्तस्मात्नित्यइ

करणात्=ध

३८

तिबाधकसद्भावात् यदिपुनरनित्यतदाकार्यत्वादेःप्रयुक्तस्यहेतोरीश्वरध
र्म्मविशेषादेवेतिचेन्निचेतः तर्हिसर्व्वप्राणिनांपुण्यान्यशरीरादिकार्य्यंनकर्म्मा
धर्म्मेभ्यएवप्रादुर्भवेदिति किंकृतमीश्वरेणनिमित्तकारणेनाप्यधिकंलिते
नं तथाचविवादापन्नंतनुकरणभुवनादिकंबुद्धिमद्धेतुकंकार्यत्वात्घटवत्
ावयवसन्निवेशविशिष्टत्वाच्चेतनोपादानत्वादित्यादेहेतोरीश्वरसाधनाय
प्रयुक्तस्येश्वरदेहेनव्यभिचारितास्यात्ननीश्वरनिमित्तत्वेपिकार्यत्वादिसिद्धेरि
ति ततोनेश्वरसिद्धिः संप्रत्यनेसांप्रतंसंकरमतमाशंक्यदूषयन्नाह ब अथ
नाशःस्वदेहस्यकर्तृदेहांतरात्मन पूर्वस्मादित्यनादिश्चान्नानवस्थाप्रसज्यते त
थेशस्यापिपूर्वस्मादेहांदेहांतरोद्भवात् नानवस्थेतियोब्रूयात्तस्यांत्रेअनीशः

=इत्यास्य=२

=मासत्तमाक्षि

कर्म्मदेहेनानादिसंतानवर्त्तिना यद्येवदिसकर्म्मानैसङ्गैकथमीश्वरः नह्य
नीशस्वशरीरस्यशरीरांतरेणविनाकर्त्तृप्रत्तिलाविनैःसिद्धेयमुदाहरणात्तत्वा
शरीरस्यापीशस्यस्वशरीरनिर्म्माणेसामर्थ्यसमर्थ्यते अनवस्थाद्यापाद्यमा
नानिषिध्यते पूर्व्वपूर्व्वशरीरापेक्षयापितदुत्तरोत्तरशरीरकरणे किंतर्हि
कार्म्मणशरीरेणसशरीरेणक्वानीशः शरीरांतरमुपादत्तेगायोगमनिःयादत्तीति
परस्यसिद्धांतस्तथायदीशः पूर्व्वकर्म्मदेहेनस्वदेहमुत्तरंनिर्म्मादधेतदासकर्म्मैव
स्यात्तत्रश्चकर्म्मनिरस्यष्टःसिद्धतस्यानीसवदनादिसंतानवर्त्तिनाकर्म्मशरीरे
णसंबंधसिद्धेःसकलकर्म्मणोप्युपायेस्वशरीरकरणयोगान्मुक्तवत्सर्व्वथा
निःकर्म्मणोबुद्धादेषप्रयत्नासंभवस्यापिसाधनात् ततोनेशस्यदेहोसि

स्वस्यापि शा

स्व=अस्माकं=अत्र नोत्पद्यत्=
र=किंचिज्ञः=

५जैनस्य=

विग्रहगतौ जैनस्य

३९

स्तिप्रोक्तदोषानुषंगतः नापिधर्म्मविशेषोस्यदेहानावेचिरोधतः येनेशमंतरेण
णेपितस्यकार्य्यमनवद्यंनजिनेंद्रवद्यटेतेतिनोदाहरणसंभवः इत्युपसंहार
श्लोकौ सांप्रतमशरीरस्यसदाशिवस्यैश्वानमस्कारमुपगतेतएवेष्टाम
१किमाशस्यज्ञानंनित्यमनित्यंचेत्तिपक्षद्वयेपिदूषणमाह ज्ञानमाशस्य
नित्यंचेदशरीरस्यनक्रमः कार्य्याणमक्रमाद्धेतोःकार्येक्रमविरोधतः ननुव
ज्ञानस्यमहेश्वरस्यनित्यत्वेपिनाक्रमत्वंनिरन्वयक्षणिकस्येवाक्रमत्वाक्षा
लांतरदेशांतरप्राप्तिविरोधाक्कालापेक्षस्यदेशापेक्षस्यक्रमस्यासंभवात्तं सि
तानस्याप्यक्रमत्वात्परमार्थतःक्रमवेद्यानुपपत्तेः त्वटस्थेनित्यवत् नहि
यथासांख्याःकूटस्थंपुरुषमामनंतितथावयमीश्वरज्ञानंमन्यामहि तस्य

१=अविचलितनित्यं=

सांख्यनिरूपणम्

सांख्यनिरूपणम्

सांख्यनिरूपणम्

तिश्चयस्य सर्वेदोदासीनस्य चेयर्थ्यमापद्यते नेवोद्धवं वैशेषिकाणामात्मादिद्रव्येषु नोनित्यस्याप्यर्थान्तरभूतेरतिशयैः सातिशयत्वोपगमात् सर्वेदोदासीनस्यचिद्प्रतिज्ञानादिति केचिदाक्षिपंति तप्येवं दृष्ट्वा कथमीश्वरस्य ज्ञानस्यनतीन्द्रियार्थान्तरभूतानामतिशयानामक्रमवत्त्वेवास्तव्यं क्रमवत्त्वेसिद्धेते तेषांतत्रसमवायादिहेदमितिचेत् सामान्यमर्थंत्रयोगः कथमर्थान्तरभूतानामतिशयानामीश्वरज्ञानएवसमवायोनपुनरन्यत्रेतितत्रैवेदमितिप्रत्ययविशेषोत्पत्तेरितिचेन्नैवसएवेदेदमितिप्रत्ययविशेषकृतोन्यत्रात्मिन्स्मात्सर्वज्ञादविशेषात्तावत्तयोश्चेवदंदमहेश्वरज्ञानेतिशयाइतिततोर्थान्तरत्वादिनोपिप्रतीयतेतथेदघटेतेतिशयाःप्रतीयंतेतत्रिवतेषांसमवायादिहेदमितिप्रत्ययविशेषोनपु

नरन्यत्रेतिचेत्तौसोयमन्योन्यसंश्रयःसतीहेदमितिप्रत्ययविशेषेतिशयानामीश्वरज्ञानएवसमवायःसिध्येत्तत्रैवचतेषांसमवायादिदेहमितिप्रत्ययविशेषोनियम्यतइतिनैकस्यामिप्रसिद्धेःनवलुवातेषांतत्रसमवायःसत्क्रमेणयुगपद्वाक्रमेणचेकस्मिन्क्रममीश्वरज्ञानंक्रमेणप्रैतिपद्यतेइतिदुरवबोधेक्रमवर्त्तिनिरतिशयांतरेश्वरज्ञानस्यक्रमवत्त्वसिद्धेरदोषोयमितिचेत्ननुतान्यपन्यान्यतिशयांतराणीश्वरज्ञानादर्थान्तराभूतानिकथंतस्यक्रमवंतोभवेयुरतिप्रसंगात् तेषांतत्रसमवायादितिचेतसंतर्हितत्रसमवायःक्रमेणयुगपद्वेत्यतिदुःपर्यनुयोगोनवैलक्षण्यादक्षिपुनर्युगपदीश्वरज्ञानेतिशयानांसमवायस्तदातन्निबंधनोपितस्मिन्मोहोत्सारितएवतेषाम

=तत्रैवेति=३समवायविशेषयोर्मध्येप्रा प्नोति ५=

=यंथेन=

क्रमत्वादितिसातिशयस्यापीश्वरज्ञानस्याक्रमत्वसिद्धिः तथाचाक्रमादीश्व
रज्ञानाकार्य्यंक्रमोनस्यादितिसूक्तंदूषणंकिंचनदीश्वरज्ञानेप्रमाणंस्य ।
फलंवापदर्शयेदितिदोषमादर्शयन्नाह ननुतद्धीश्वरस्यप्रमाणत्वेफलत्वानुप
पत्तेः ततःफलाद्बोधस्यानित्यस्येष्टौमत्सातिः फलत्वेनस्यनित्यत्वनस्य ।
न्यानाऽमुष्कत्वात् ततोनुद्भवेतस्यफलत्वंनसिद्ध्यतेनेश्वरेनित्यंप्रमाणं
सिद्धेत् तस्यफलाभावात्फलज्ञानस्यानित्यस्यपरिकल्पनेचमहेश्वरस्यने
त्यनित्यज्ञानद्वयपरिकल्पनायांसिद्धांतविरोधात् फलत्वेचेश्वरज्ञानस्यनि
त्यत्वंनस्यात् प्रमाणत्वंतस्यसमुद्भवात् ततोनुद्भवेतस्यफलत्वविरोधान्न
नित्यमीश्वरज्ञानमनुपपन्नमनीयं तस्यनिगदितदोषानुषंगेणानिरस्तत्वात् ४२

किंतर्हीनित्यमेवेश्वरज्ञानमित्यपरेतन्मतमनूद्यनिराकुर्वन्नाह ननुनित्य
त्वेनुतंज्ञानस्याननन्यनिमित्तत्वादिर्मदेशेनाकरणेस्वबुद्धितः
बुद्ध्यंतरेणतद्बुद्धेःकरणेत्वानवस्थितिः नानादिसंततिर्युक्ताकर्मसन्नात
तोविनानित्यंहीश्वरज्ञानमीश्वरबुद्धिकार्य्यंयदिनेष्यते तदानेनैवकार्यत्व ।
द्विनिदेशः ननुकरणमुक्तनादंबुद्धिमत्कारणत्वेसाध्येनैकांतिकः स्यात्य
दि पुनः बुद्ध्यंतरेणस्वबुद्धिमीश्वरः अपेक्षतेतदापरापरबुद्धिप्रतीक्षायामेवंप ४४विचारणा
क्षीणत्वादीश्वरस्याप्रत्तबुद्धेःकरणंनस्यादनवस्थानात् स्यान्मतंप्रकृतबु
द्धेःकरणंनापूर्वबुद्ध्यंतरंप्रतीक्षतेमदेशः किंतर्हिपूर्वोत्पन्नाबुद्धिमाश्रित्य
प्रवृत्तांबुद्धिमुत्तरांमापितत्पूर्वबुद्धिमित्यनादिर्बुद्धिसंततिरीश्वरस्यततो

नानवस्थेति नदप्यसत् तथाबुद्धिसंतानस्यकर्मसंतानाधीनस्यानवस्था
क्रमजन्माहिबुद्धि परम्परतदेतोरदृष्टविशेषस्यक्रमाभ्युपगमेनान्यथायदे
पुनर्योगजधर्मसंततेरनादिरीश्वरस्यसज्ञावादयन्नपालंभः पूर्वस्मात्समा अदोष ३
धिविशेषाद्धर्मस्यादृष्टविशेषस्योत्पादात् ततोबुद्धिविशेषसंस्कारोत्पत्तौवा
दृष्टसंताननिबंधनायाश्चबुद्धिसंततेरभ्युपगमादितिमतं तदाधिकथ
मीश्वरस्यसकर्मतानसिद्धेत् तस्मिंश्चसशरीरतापिकथमस्यनस्यात् जीवन्मुक्तेरनि
तस्माच्चसत्यांनसदामुक्तिस्तस्यसिद्धेत् सदेहमुक्तेस्सदासिद्धो नहेतुना स्वत्वेन ३८
र्थत्वादेःसाधनस्यतत्वादेर्बुद्धिमत्कारणत्वेसाध्येव्यभिचारित्वेनैकांतिकत्वापरि ४२
हरिंशंकेत तस्मबुद्धिमत्कारणत्वासंभवात् संभवेवातत्वस्वाभाव्यादिति

१बुद्धिंतरेणस्व बुद्धिकरणं

कारणांतरान्वय व्यतिरेकात्

प्रागेवोक्तं किंचिदविचार्यतेकिमीश्वरेज्ञानमात्मापिकिंवाव्यापीतिप्रथमपक्ष
दोषमाह न आत्मापिचयदिज्ञानमीश्वरस्यतदाकथं सन्नसर्वत्रकार्येण १
मुत्पत्तिर्घटतेततः ३१ यद्येकत्रस्थितंदेशेज्ञानंसर्वत्रकार्यंजनत् तदासर्वत्रक
र्यांणांसन्निधानसमुद्भवः कारणांतरवैकल्यात्तथानुत्पत्तिरित्यपिकार्यांणां
मीश्वरज्ञानादेरेकत्वंप्रसाधयेत् सर्वत्रसर्वदासत्त्वव्यतिरेकाप्रसिद्धितः
आत्मयस्मिंसंदेहात्कार्यंतदेकंकथं ३४ तदीश्वरज्ञानंतावदव्यापीष्टंप्रा
देशिकत्वात्सुखादिवत् प्रादेशिकमीश्वरज्ञानंविभुद्रव्यविशेषगुणत्वात् यदि
छंतदिदंयथासुखादितथाचेश्वरज्ञानं तस्मात्प्रादेशिकमितिनासिद्धं प्रादे
शिकत्वंसाधनं नचतत्साधनस्यहेतोः सामान्यगुणेनसंयोगादिनाव्यभिचा

MEMORIAL

रोविशेषग्रहणं तथापि विशेषगुणेनसूपादिनानेकांतिकत्वं निरस्तं नित्यं वि
भुद्रव्यग्रहणं तथापीश्वरविशेषस्यानित्यत्वसाधनाविरुद्धो हेतुर्विभु
द्रव्यविशेषगुण त्वस्यानित्यत्वेनव्याप्तत्वात् यथाह्यदं विभुद्रव्यविशेषगुणवं
प्रादेशिकमीश्वरज्ञानमसाधयेत् नह्यदंनित्यत्वमपिनेतव्यनिवारात् नहि
कश्चिद्विभुद्रव्यविशेषगुणोनित्योदृष्टइत्यपिनाशंकनीयं महेश्वरस्यात्मविशे
षत्वात्तद्विज्ञानस्यात्मद्विज्ञानवितत्वेन त्वात् नह्यस्मदादिविज्ञानेयोधर्मोदृष्ट ।अनित्यादिलक्षण
:समहेश्वरज्ञानेप्यापादयितुयुक्तोतिप्रसंगात तस्यास्मदादिविज्ञानवत् सम ॥४८॥
स्तार्थपरिछेदकत्वान्नावश्यंसर्वत्रास्मदादिवुद्धादानामेकानित्यत्वेनव्या
प्तस्यविभुद्रव्यविशेषगुणत्वस्यप्रसिद्धेः विभुद्रव्यत्वेवामहेश्वरस्यैकानित्येत ६८

॥श्री॥

त्वात् तेनयत्रैंनवतिमहेश्वरविशेषगुणत्वात् तकुतं नवति विभुद्रव्यविशे
षगुणत्वादिति तत्तोनेष्टविरुद्धंसाधनोहेतुर्यतोविरुद्धः स्यात् नचैवमुदाह
रणानुपपत्तिरीश्वरमुखादेरुदाहरणत्वात् तस्मादिप्रादेशिकत्वात् साध्य
वैकल्यान्नावात् महेश्वरविशेषगुणत्वाच्चसाधनवैकल्यासंभवात् ततोस्माद्धे
तोरीश्वरज्ञानस्यसिद्धंप्रादेशिकत्वं ततश्चाव्यापितद्विषयदिवेशेषिकैः तदा
कथंसत्तत्सर्वत्रतत्कार्योत्पत्तिरीश्वरज्ञानाधीनेति तद्विनिमित्तका
रणंसर्वकार्योत्पत्तौसर्वत्रासन्निहितमभिकथमुपपद्येतकालादेर्व्यापिनएव
युगपत्सर्वत्रकार्योत्पत्तौनिमित्तकारणत्वप्रसिद्धेः विशेषेश्वरस्यनिमित्तका
रणत्वप्रसिद्धेः विशेषेश्वरस्यनिमित्तकारणत्ववचनाददोषइतिचेत् नत

स्यात्रप्रदेशेबुद्धिस्तत्रैवनिमित्तकारणत्वोपपत्तेर्बुद्धिशून्येपिप्रदेशांतरेतस्य
निमित्तकारणत्वेनतत्रकार्याणांबुद्धिमन्निमित्तत्वंसिद्धेत्तथाचबह्वर्थं बुद्धिम
न्निमित्तत्वसाधनं सर्वत्रकार्याणांबुद्धिमदनावेपिनाबाधसे नचैवंकार्य
त्वादयोहेतवोगमकाः सर्वबुद्धिशून्येश्वरप्रदेशावर्त्तिभिरबुद्धिमन्निमित्तैः का
र्यादिभिर्व्यभिचारात् ततस्तेषांबुद्धिमन्निमित्तत्वासिद्धिः स्यान्मतं प्रदेशवर्त्ति
नापिज्ञातेनमहेश्वरस्ययुगपत्समस्तकारकपरिच्छेदसिद्धेः सर्वकार्योत्पत्तौ
युगपत्सकलकारकप्रयोक्तृत्वमवस्थितेः निरवशेषतत्त्वादिकार्याणांबुद्धिम
न्निमित्तत्वोपपत्तेः नोक्तदोषःप्रसज्यतइतितदप्यसमीक्षितं क्रमेणानेकतत्त्वा
दिकार्योत्पत्तिनित्यैस्यनिमित्तकारणत्वायोगात् ज्ञानंह्येश्वरस्ययद्येकत्रप्रदे

=ईश्वरज्ञानस्य=१

=४कार्यत्वादिसाधनानामनैकान्तिककत्वलक्षणः=

४५

शेवर्त्तमानंसमस्तकारकसन्निधिसाक्षात्करणात् समस्तकारकप्रयोक्तृत्वसाधनात् सिद्धेः=

सर्वत्रपरंपरयाकार्यकारीष्यते तदायुगपत्सर्वेकार्याणांसर्वत्रोत्पत्तिप्रसङ्ग
वःप्रसज्यते यतोमहेश्वरस्यपूर्वपश्चाद्वकार्योत्पत्तौनिमित्तकारणत्वाभावोन
सिद्धेत् समर्थेपिसन्निधिनिमित्तकारणेकार्योत्पादवैमेधात् स्यान्मतं नहिनि
मित्तकारणमात्रात्तत्त्वादिकार्यस्योत्पत्तिः समवाय्यसमवायिकारणं तरापेक्षमपे
क्षतेकार्योत्पत्तिदर्शनात् नवसर्वेकार्याणांतरयुगपत्समवाय्यसमवायि
निमित्तकारणसद्भावःक्रमेणतत्रोपलब्धतःकारणांतरापेक्षत्वात् तेषांयु
गपत्सर्वेकार्याणामनुत्पत्तिरितिचेदपिकार्याणांतेश्वरज्ञानंहेतुकत्वंसाधयेत्
तदत्वयव्यतिरेकासिद्धेः सत्समपीश्वरज्ञानेकेषांचित्कार्याणांकारणांतरापे

=सकलकार्योत्पत्तेः प्राक्पश्चाच्चैतत्सर्वकार्योत्पत्तिकारणत्वाभावः पुनःकोन्तरस्मिन्प्रतिपद्यते=

निमित्तकारणभावेन=३=

=तदविमर्शः=

स्वांशकावयवसंनिवेशविशिष्टत्वात्तेतनोपादानत्वात्=४

वेनुत्पत्तिःकारणांतरसद्भावएवोत्पत्तेःकारणांतरान्वयव्यतिरेकानुविधा
नस्यैवसिद्धेः तत्कार्यत्वस्यैवव्यवस्थानात् नत्वचसैवज्ञानवत्तिमदेश्वरेतत्व
।दिकार्य्योणमुत्पत्तेरन्वयोस्त्येवव्यतिरेकोपिविशिष्टावस्थोपेक्षयामदश्व
रस्यविद्यतएवकार्योत्पादनसमर्थेकारणांतरसन्निधानविशिष्टेश्वरेसतितै
त्कार्योणमनुत्पत्तेःव्यतिरेकनिश्चयात् सर्वत्रौवस्थापेक्षयैवावस्थावतो त्व
यव्यतिरेकप्रतीतेरन्यथातदैसंप्रत्यैयात् नह्यवस्थांतरिसतिकार्योत्पत्ति
रितिवक्तुशक्यं सर्वावस्थासुतस्मिन्सतितदुत्पत्तिप्रसंगात् नाप्यवस्थावै
लोसंनवेकार्यस्यासंभवःसुशक्तोचकुंतस्यनित्यत्वादवस्थोपपत्ते प्रत्यावै तात्पर्य २
स्थाविशेषाभावेनुत्पत्त्यभावकार्य्यविशेषानुत्पत्तेःसिद्धोव्यतिरेकोत्वयजन् न ४६

वावस्थावतोऽन्यस्यानाद्यनंतरस्योत्पत्तिविनाशशून्यस्यापक्षवोयुक्तः तस्य
वाधितोन्वयश्चानसिद्धत्वात्तदपक्षवोसोगतमतप्रवेशानुषंगात् ऊतः
स्याद्दिनामिष्टसिद्धिरितिकश्चिद्दैनाधिकमतमंतुमन्यमानःसन्नभिधत्ते
सोप्येवंप्रष्टव्यः किमनवस्थावोनवस्तुपदार्थांतरभूताकिंवानेतिप्रथमकल्प
नायांकथमवस्थापेक्षयान्वयव्यतिरेकानुविधानं तद्धादिकार्योणमीश्वरस्य
रास्यव्यतिरेकानुविधानयुज्यतेमस्यपावकान्वयव्यतिरेकानुविधानेप्रवेत्ता
व्यन्वयव्यतिरेकानुविधानप्रसंगात् पदार्थांतरत्वाविशेषात् मथैवदिपर्वता
देःपावकस्यपदार्थांतरत्वंतथेश्वरात्कारणांतरसन्निधानस्यावस्थाविशेषस्या
पिसर्वथाविशेषाभावात् यदिपुनरीश्वरस्यावस्थाभेदेपितनसंबंधस

व्यतिरेकइतिक
त्रिपाठिकपाठः२
=प्रत्यक्षितपाठः२

अतिरिक्तमितत्पा
र्थयोः२

क्रावान्तदन्वयव्यतिरेकानुविधानंकार्यंणमाश्रयदन्वयव्यतिरेकानुविधा
नमेवेतिमन्यते तदापर्वतादे पावकेनसंबंधान्यः पावकान्वयव्यतिरेकानुवि
धानमपिधूमस्यपर्वतान्वयव्यतिरेकानुविधानमनुमन्यतां पावकवि
शिष्टपर्वतान्वयव्यतिरेकानुकरणंधूमस्यानुमन्यते एवंतद्वदवस्त्रावि
शिष्टेश्वरान्वयव्यतिरेकानुकरणंतान्वाद्विकार्यंणंयुक्तमनुमंतुमितिचेत् न
पर्वतादिवदीश्वरस्यनेदप्रसंगात् यथेवह्निपावकाविशिष्टःपर्वतादिरन्यःपाव धनानाद्रव्या
कविशिष्टेपर्वतादेःप्रसिद्धस्तद्धकारणांतरसन्निधानलक्षणावस्त्राविशिष्टा लक्करहित=४
दीश्वरात्पूर्वंतदविशिष्टेश्वरान्यःकथंतत्रप्रसिद्धेत् स्यान्मत द्रव्याद्यनेकाविशेष पूर्व ४
णविशिष्टस्यापिसत्तासामान्यस्ययथानत्वेदः समवायस्यानेकसमवायि ४७

=पावकरहित= लक्षणावच्छेदयैवदृत्तिरुक्तेत्यत ।
धिक = अवयवावयविनो
गुणगुणिनोरित्यादि =

२५

देशेषणविशिष्टस्यापैकत्वमेव तद्वदनैकावस्त्राविशिष्टस्यापीश्वरस्यनानेदसिद्धे
त् तदेकत्वस्यैवप्रमाणतःसिद्धेरिति तदेतन्त्वगुणदमान्यं समासामान्यसमः
वायोरपिस्वविशेषणसेदाङ्गवत्रसिद्धेर्व्यतिरेधयिव्रमरूपेः तस्यैकानेकस्व तद्वयस्य = २
भावतयैवप्रमाणगोचरत्वात् तदेतेननानामूर्त्तिमद्द्रव्यसंयोगविशिष्टस्य
सोमात्मादिविनुद्रव्यस्यानेदः प्रत्याख्यातःस्वविशेषणानदाङ्गेवसंप्रत्यमारेः =दिक्कालो ५
कानेकस्वभावत्वमवस्त्वनात् योप्यवैस्त्रावतोवस्तुपदार्थांतरभूतानानुमन्य
ते तस्मादिकथमवस्त्रानेदादवस्त्रावतोनेदानस्यादवस्त्रानांवाकथमनेदोन
भवेत् तदर्थांतरत्वाभावात् स्यादतमवस्त्रानोमवस्त्रावतःपदार्थांतरत्व सांख्य २ = सा
भावेपितत्तदनेदस्तांसातद्धर्मत्वान्नवधर्म्मोधर्मिणोनर्थांतरमेवंधर्म्मोधर्मिव्य सामान्यत्वात्
* प्रधानस्य = २

वदारभेदविरोधात् नैदेशनधर्मीणांनेदाद्धर्मिणोनेदाद्धर्मिणोभेदःप्रसेद्धुंस
कोतयतोवस्थानेदादीश्वरस्यभेदःसंपाद्यतइति नदधिस्वमनोरथमात्रेधर्मी ।
णांसर्वथाधर्मिणोभेदेधर्मधर्मिभावविरोधात् सह्यविंध्यादिवत् ननुचध
र्मधर्मिणोःसर्वथाभेदेपिनिर्बाधप्रत्ययविषयत्वात् नधर्मधर्मिभावविरो
धसह्यविंध्यादीनांवृत्तिर्बोधधर्मसंप्रत्ययविषयत्वान्नाधर्मधर्मिभाव
अवस्थानद्वियंभेदमेवधर्मधर्मिव्यवस्थानिबंधनमनिदमाहे येनभेदेधर्म
धर्मिभावोविरुध्यते सर्वथाभेदेवा नैदेएवप्रत्ययविशेषान्नव्यवस्थानिधानात्
सर्वत्रावधित्तप्रत्ययोपायत्वाद्वैशेषिकाणांतद्विरोधादेवविरोधसिद्धेरितिक
श्चित्सोपिस्वदर्शनानुरागांधान्नतएववाधकंनलोकयत्रापिनावधारयति ध ४८

र्मधर्मिप्रत्ययविशेषस्यैवधर्मधर्मिणोर्भेदैकांतेनुपपत्तेःसह्यविंध्यादिवस्त्र
तिपादनात् यदिपुनःप्रत्यासत्तिविशेषादीश्वरतद्व्यवस्थयोर्भेदेधिधर्म
धर्मिसंप्रत्ययविशेषस्यानमुसह्यविंध्यादीनांतदभावादितिमतं तदा
सौप्रत्यासत्तिधर्मधर्मिभ्यांनिलाकथंचधर्मधर्मिणोरितिव्यपदिश्येत मधु
नःसह्यविंध्ययोरितिविशेषहेतुर्वक्तव्यः प्रत्यासत्यंतरंतद्धेतुरितिचेत्तद
पियदिप्रत्यासत्तिर्धर्मिणोनित्यं तदानध्यपदेशनियमनिबंधनं प्रत्यासत्यंत
रमनिधानायतथाचानवस्थानात् कुतःप्रतनप्रत्यासत्तिनियमव्यवस्था
प्रत्ययविशेषादेवेतिचेत् नतुसएवविचार्योवर्ततेप्रत्ययविशेषःकिंन्न
त्यासत्तेस्तद्धर्मासर्वथाभेदिसत्तीश्वरतद्वस्तुयोप्रत्यासत्तिरितिप्रादुर्भव

DR BHAU DAJI LIBRARY MUSEUM

=असधर्मिणएव एतेधर्मीइतिध=
=सर्वथाधर्मिणो रभेदेपिप्रत्यवि शेषाभावाधर्मध र्मिभावोविरुध्यते नतथाप्रतीतेः=
=सर्वथाभेदएवस वसर्वथाभेद तन्निबंधनमिति प्रतिपाद्यते=२=

=समवाय=

=इत्यत्र५=

=प्रत्यासत्तिधर्मध र्मिभेदः ध=
=धर्मधर्मिप्रत्याता नांदूरंप्रत्यासत्यंत रमितिव्यपदेश नियमस्यकार णं४=अवस्था वेस्थानप्रा=१

वति किंवानर्थांतरभावएवकथंचित्तादात्म्येवातत्रसर्वथाभेदाभेदयोर्बाधक
सद्भावात्कथंचिद्दात्म्यमनुभवतोसवतथाप्रत्यक्षेणतत्रविरोधकाभाव =धर्मधर्मिणोर्
यान्नतुचैकांतेकयोः कथंचित्तादात्म्यमेवधर्म्मिधर्म्मयोःप्रत्यासत्तिःस्याद्दृष्टि
धायतेतद्वयदितार्म्मान्नितंतदानतयोर्व्यपदिश्यतेतद्भिन्नंचेत्किंकेनव्यपदे =तादात्म्यनिषेध
श्यंयदिपुनस्तामांकथंचित्तादात्म्यस्यापिवैरंकथंचित्तादात्म्यमिष्यते तदाप्र पक्षान्तर=
त्तनपर्यनुयोगस्यानिवृत्तेः परापरकथंचित्तादात्म्यपरिकल्पनायामनवस्थाप्य
=विकल्पत्रयानु विध्यायिप्रसंग
ात् नैवचकथंचित्तादात्म्यपक्षस्याधिक्रेनिकथमयंपक्षःक्षेमकरः प्रकाव
नामक्षण मालक्ष्यते यदिपुनःकथंचित्तादात्म्यंधर्म्मधर्म्मिणोर्भिन्नमेवास्त्र
ज्ञायतेतास्मानवस्थापरिजिहीर्षयानेकांतवादिनातदाधर्म्मधर्म्मिणोरेव ध्य

नेदोस्तनुज्ञायतांस्तद्दूरमपिगत्वातस्याश्रयणीयत्वात् तदनाश्रयणेनेदव्य
वहारविरोधादित्यपरःसोप्यनवबोधाकुलितांतःकरणएवकथंचित्तादात्म्यं
हिधर्म्मधर्म्मिणोःसंबंधः सचाविष्वग्भावएवतयोर्जात्यंतरत्वेनसंप्रत्याय्यस्व =अन्तरेण=कथं
चिदनेक्यानेक्यरूप
प्यतेधर्म्मधर्म्मिणोरविष्वग्भावेनैवव्यवहारस्यकेनसंबंधांतरनिबंधनोयतः कथंचि त्वेने=३
त्तादात्म्यांतरसंबंधांतरमनवस्थाकारिपरिकल्पितेतंतएवकथंचित्तादात्म्याध
र्म्मेधर्म्मिणोःकथंचित्तादात्म्यमितिप्रत्यक्षविरोधस्यकारणात् कथंचित्तादात्म्य
स्यकथंचिद्भेदस्वीकारत्वात् कथंचिद्भेदाभेदोहिकथंचित्तादात्म्यंतत्रकथंचि =तथासन्नि=
द्भेदाश्रयणात् धर्म्मधर्म्मिणोःकथंचिदात्म्यमितिनेदंविसंक्रिसद्भावाद्भेदव्य
कथंचिद्भेद इति=
वहारसिद्धेः कथंचिदभेदाश्रयणाद्धर्म्मधर्म्मिणावेवकथंचित्तादात्म्यमित

भेदव्यवहारः प्रवर्त्तते धर्म्मधर्म्मिव्यतिरेकेणैकस्यैवचिद्भेदाभेदयोरभावात् कथं
चित्तोद्विधर्म्मएव कथंचिदभेदस्तुधर्म्मएवकथंचिद्भेदाभेदौतुधर्म्मधर्म्मिणावे
चैवंसिद्धौतावेवकथंचित्तादात्म्यवस्तुनोऽभिधायेते तच्छेषवस्तुनः परामर्श
नात् तस्यवस्तुनआत्मानौतदात्मनौतयोर्नोवस्तादात्म्यंभेदाभेदस्वभावत्वं क
थंचिद्विशिष्टत्रिशेषणेनसर्वथाभेदाभेदयोः परस्परनिरपेक्षयोःप्रतिक्षेपात्तत्व
=धर्म्मधर्म्मिणो:= क्षेनिक्षिप्तदोषपरिहारःपरस्परसापेक्षयोश्चपरिग्रहात् जात्यंतरवस्तुव्यवस्था
पनात् सर्व्वथाशून्यवादप्रतिक्षिपसिद्धिरितिकथंचिद्भेदाभेदात्मकंकथंचि
द्धर्म्मधर्म्मात्मकंकथंचिद्द्रव्यपर्य्यायात्मकमितित्रयप्रतिपाद्यंते स्याद्वादन्यायने २वस्तुन=
ष्टसिद्धेवतस्यैप्रतिष्ठितत्वात्सामान्यविशेषवन्मेचकज्ञानेवच तेचविरोधवै ५०

=द्रव्यस १= अपर=१ नैयायिकापेक्षया २=विज्ञानवाद्यपेक्षया १= बुद्धनि=२ = चित्रं=२

२

यधिकरण्यादिदूषणमनेनैवायस्कारितमितिकिंनश्चित्तयानत्रैवस्याद्वादिना सति १=
मपिद्रव्यस्यनित्यत्वात्तदन्वयव्यतिरेकानुविधानंकार्य्याणांनस्याद्वादेश्वरान्वयव्य अर्थ=
तिरेकानुविधानंकार्य्याणांनस्याईश्वरान्वयव्यतिरेकानुविधानवत् पर्य्याया स्वयं=४
र्थाणांचक्षणिकत्वात्तदन्वयव्यतिरेकानुविधानमपिनघटतेयेति नाशंकनीयं पर्या
यैकार्य्याणांमध्येवोत्तरकार्य्योत्पत्तिः प्रतिनानुत्पत्तेरन्यथैकलक्षणवर्त्ति
त्वप्रसंगात् सर्व्वपर्य्यायाणामिति नज्ञानमात्रिद्धानुपपत्तिर्यद्विपुनर्द्रव्यस्य
त्वेवकार्य्याणांप्रत्युत्पत्तेस्तदन्वयसिद्धिस्तन्निमित्तपर्य्यायाणामज्ञानेचानुत्पत्तेर्भे =द्रव्य २=
तिरेकसिद्धिरितितदन्वयव्यतिरेकानुविधानमिष्यते तदीश्वरस्यतदिज्ञानि
ज्ञानयोश्चनित्यत्वेपितत्वादिकार्य्याणांनज्ञान एवनाज्ञानात्तदन्वयव्यतिरेककारि

>समवायसमवायिकारणसन्निधान>२

कारणेवस्थापायेचतेषामनुत्पत्तिर्व्यतिरेकइति तदन्वयव्यतिरेकानुविधानविशेषाच्चात्मतः सर्वकार्याणांबुद्धिमत्कारणत्वसिद्धिरितिपरे

=३प्रतिकूलान वर्तित=

प्रत्यवतिष्ठन्ते तदपिनकार्यकारणभावविदः सामान्यादिनांद्रव्यस्यपर्यायस्यनिरपेक्षस्यपर्यायस्यचाद्रव्यनिरपेक्षस्यद्रव्यपर्यायोभयोर्वापरस्परनिरपेक्षयोःकार्यैकारित्वानभ्युपगमात् तथाप्रतीत्यभावात् द्रव्यपर्यायात्मकस्यैवजात्यन्तरस्यवस्तुनःकार्यकारित्वेनसंप्रत्ययार्तकार्यकारणभावस्तथैवप्रसिद्धेः

>अनुगत>३

वस्तुनिद्रव्यरूपेणान्वयप्रत्ययविषयेसत्येवकार्यस्यप्राङ्नीवात् तेनिबंधन ३नास=

पर्यायविशेषाभावेचकार्यस्याप्राङ्नीवात्तदन्वयव्यतिरेकानुकरणात्कार्यकारणभावोऽवतिष्ठते नवद्रव्यरूपेणापिवस्तुनोनित्यत्वमवधार्यते तस्य ५१

स्यपर्यायेभ्योनयुरेभ्यःकथंचिदनर्थान्तरभावात् कथंचिदनित्यत्वसिद्धेर्मेद्धेश्वरस्यनुवैशेषिकैःसर्वथानित्यत्वप्रतिज्ञानात् तदन्वयव्यतिरेकानुकरणसंभवात्कार्याणामुत्पत्तिरयोगात् पर्यायाणांचद्रव्यरूपेणनित्यत्वसिद्धेःकथंचिन्नित्यत्वात् सर्वथाप्यनित्यत्वानवधारणत् विनिश्चितपर्यायसंज्ञावेकार्यस्योदयात्तदभावेचानुदयात् कार्यस्यतदन्वयव्यतिरेकानुकरणसिद्धेः तिरश्चयक्षणिकपर्यायाणामेवतदघटनात् तत्रकार्यकारणभावाभावनिष्टतेः पर्यायार्थिकनयप्राधान्यादविरोधात् द्रव्यार्थिकनयप्राधान्येनतद्विरोधवत् प्रमाणार्पणयाद्रव्यपर्यायात्मनिवस्तुनिसत्तिकार्यस्यसंभवत्

=२श्लोक ७

दसतिचाप्रसवनात्तदन्वयव्यतिरेकानुविधानं सकलजनसाक्षिकंकार्यक

रणभावेनस्थापयेत् सर्वथैकांतकल्पनायांतदभावेविनाशवयतीतिकृतम
लिप्रसंगिन्याकार्थेयमहेश्वरज्ञानस्यनित्यस्यापिनोसर्वत्रकार्यकारणसम
र्थस्यसर्वेषुदेशेषुसर्वस्मिंश्चकालेव्यतिरेकाप्रसिद्धरन्वयस्यापिनियतस्यने
द्येतुमशक्तेस्तत्कार्यादिकार्यंतद्धेतुकंकारणांतरापेक्षयापिनासिद्ध्येवेतिस्थिते
कस्मिंश्चिन्नित्यव्यापीश्वरज्ञानाभ्युपगमेपिदूषणं प्रतिदिशन्नाह न एतेनैवे
श्वरज्ञानंव्यापिनित्यमपास्तंनोतस्येश्वरस्यसदाकार्यक्रमदेहुत्वहानितः एतेन
नव्यतिरेकाभावात्रयत्नयसंदेहव्यवस्थापकत्वेनेश्वरज्ञा
नंतत्कार्यस्यनिमित्तमपास्तंवदितव्यंतस्येश्वरस्यसर्वगतत्वेनक्व
चिद्देशेनित्यत्वेनकदाचित्कालेव्यतिरेकाभावनिश्चयात् तद्दृश्यमात्रस्यच) ५२

लांतरवन्निश्चेतुमशक्तेः तस्मिन्नतिसामर्थ्येयुगपत्सर्वकार्यकरणमुत्पत्तिप्रसंग
त् सर्वदाकार्यक्रमहेतुत्वहानिःकालदेशक्रमानाद्यात् सर्वथाक्षयक्रमा
भावात् क्रमवत्त्वेनित्यसर्वगतत्वविरोधात्पावकादिवत्स्यान्मतं प्रतिनियत
देशकालसहकारिकारणक्रमापेक्षयाकार्यक्रमहेतुत्वमप्येश्वरस्येव तद्विज्ञे
नस्यापिनविरुध्यतेइति तदप्यशकप्रतिषेधं सहकारिकारणेष्वक्रमवस्तु
त्वादिकार्यकारणंप्राकुर्वन्वितांतेषसमर्थवानुत्पद्यमानानतद्व्यतिरेकात्तु
विधानात् तद्धेतुकत्वस्यैवप्रसिद्धेर्नेश्वरस्यानहेतुकत्वंदुरुपपादमापनायच
तोयादिपुनःसकलसहकारिकारणानामनित्यानांक्रमजन्मनामपिवेतन
त्वाभावाच्चेतनेनानधिष्ठितानांकार्यनिःपादनायप्रवृत्तेरतुत्पत्तेस्तुरिनंतुवे

→कालाकारदेशस्य तेक्रमाभावात् सिद्धविपर्यया तर २८

→पुरुषेणाप्रयुक्ता ना ८

६ इत्यपपति

नलिका १८

मुसलाकादीनांऊर्ध्वदेनानधिष्ठितानांपटोत्पादनायाप्रवृत्तिरचेतनत्वात्तदधिष्ठि
तांसाध्ये तथाहिविवादध्यासितानिकारणांतराणिक्रमवन्तीन्यैकप्राणिचेत
नाधिष्ठितान्येवतत्त्वादिकार्याणिकुर्वंति स्वयमचेतनत्वात् यानियान्यचेतन
नितानितानिचेतनाधिष्ठितान्येवस्वकार्यंकुर्वाणानिदृष्टानियथावृत्तिंवाद्य
निपटकार्यंस्वयमेवेतनानिवकारणांतराणि तस्माच्चेतनाधिष्ठितान्येव तत्त्वा
दिकार्याणिकुर्वंति योसौतेषामधिष्ठाताऽसमदेश्वरःपुरुषविशेषः लोकाकर्मवि
पाकाद्यैरपरामृष्टःसमस्तकारकशक्तिपरिज्ञानवाक सिसृक्षाप्रयत्नविशेषः
नाप्यप्रमुर्विनाप्यनेनेश्वरिपरीतस्यसमस्तकारकाधिष्ठातृत्वविरोधात् वस्तुतः
मिसमस्तकारकाधिष्ठायिनापुरुषविशेषाणांप्रतिनियतज्ञानादिशक्तीनामेके

आत्माकाशकाला दिनि>२

नमहाप्रलयेधिष्ठितमेवप्रवृत्तिघटनात् सामंतमहासामंतमंडलीकादीनामे
कचक्रवर्त्यधिष्ठितानांप्रवृत्तिवदितिमदेश्वरसिद्धिः तत्राचेतनत्वादितिहेतो
र्वस्तुविद्वद्विनिमित्तंप्रवर्त्तमानेनकारणेनैकांतिकत्वमितिनशंक मायमस्य
पिचेतनेनचक्रेणादृष्टविशेषसहकारिणाधिष्ठितस्यैवदृष्टैरन्यथामृत्पिंडे
गोनक्रेणैवस्यप्रवृत्तिविरोधात् नचवर्त्तादृष्टविशेषवशात्तद्दंडादावपिसमानो
योदोषइतिवक्तुयुक्तं तद्धारोपनीयजनादृष्टविशेषसहकारिणापिचेतनेन
धिष्ठितस्यप्रवृत्तिघटनात् सहकारिणांप्रतिनियमात् यद्यपिकेश्चिदुच्यते म
हेश्वरोपिचेतनांतरेणाधिष्ठितः प्रवर्त्ततेचेतनत्वाद्विशिष्टकर्मकरादिवदितित
दपिनसंतदधिष्ठायकस्यैवमहेश्वरत्वात् योह्यंसोधिष्ठातास्वंत्रसमदेश्व

DR BHAU DAJI LIBRARY MUMBAI

१>नैवत्तेनेतत्तदृष्टा दृष्टीनात>५ अनेक तत्त्वलक्षण ५>

२>पुष्टितत्त्वलक्षण कार्य >५वर्त्तमानादृष्टे नाल>५

१>वर्त्तनेनेवामदृष्ट नादृष्टिचेतन>= किंणकादिका गोप्रासेन>५

२>तत्सकविशिष्ट कर्मकरादि>=२

रत्वात्तुपपत्तेर्नैवात्मेश्वरोऽधिष्ठातानमतिष्ठते तत्वादिकार्योणामुत्पत्तिव्यवस्था
नाव्यप्रसंगात् परापरमहेश्वरसत्ताद्वायामेवोपपद्यमाणत्वाच्छक्तिकत्वात् ततो
निरवद्यमिदंसाधनमितिकेचित्तेपिनाहृतसामर्थ्यवेदितः अचेतनत्व
स्यहेतोसंसारिजनज्ञानेष्वसमर्थचेतनेष्वनावात्सर्वात्मापकत्वात् ननुनचे
तनत्वप्रतिषेधो चेतनत्वंकिंनहिचेतनासमवायप्रतिषेधःसर्वज्ञानेष्वस्ति
तेषांस्वयंचेतनत्वात् तत्रापरचेतनासमवायाभावात् ततोचेतनसाधनप
दाव्यापकंज्ञानेष्वपिसज्ञावादितिनमंतव्यं संसार्यात्मसुचेतनासमवाया
त् चेतनत्वप्रसिद्धेरचेतनत्वस्यहेतोरनावात् पक्षाव्यापकत्वस्यतदवस्था
त् यदितुसंसार्यात्मनासत्तोचेतनत्वादचेतनत्वस्यहेतोस्तत्रसद्भावान्नपक्षा

=२अधिष्ठातृ=

=४नाधिसिद्धत्वादित्यर्थः पक्षैकदेशेवर्तमानोहेतुर्नाधिसिद्धइतिपरैः स्वयमभिधानात्=४तदाहसंसारिजनज्ञानेष्वहेतोरभावात्सर्वोदोषइति

तिवस्तुशक्त्यचेविरुद्धत्वात्तमाद्=४

=३अचेतनत्व=

=४अचेतनत्वमोचितमितिकाश्यादिकारकांतरे=४

५४

व्यापकत्वमितिमतिस्वदामहेश्वरस्याप्यचेतनत्वप्रसंगस्तस्यापिस्वतोचेतन
त्वात् तथावदृष्टादृष्टकारकांतरवदीश्वरस्यापिहेतुकर्तृश्चेतनांतराधिष्ठितत्वं
साधनीयं तथाचानवस्थाकष्टरमपिगत्वाकस्यचित्स्व तश्चेतनत्वानभ्युपग
मात् महेश्वरस्यस्वतोचेतनस्यापिचेतनांतराधिष्ठितत्वाभावेतेनैवचहेतो
रनैकांतिकत्वमितिकुतःसकलकारणंचेतनाधिष्ठितत्वसिद्धियेनेदंशो
भनेत्यहोजंतूनांसोयमात्मनःसुखदुःखयोः ईश्वरप्रेरितोगच्छेत्स्वर्गंवास्वभ्र
मेवचेतिस्मादाकूतंचेतनाज्ञानंतदधिष्ठितत्वंसकलकारकांतराणामवेत
नत्वेनहेतुनासाध्यते तच्चज्ञानंसमस्तकारकशक्तिपरिच्छेदकंनिसंगुणत्वाव
दाश्रयमंतरेणासंभवात् स्वाश्रयमात्मांतरंसाधयति मनोमहेश्वरइति

=३ईश्वरज्ञानावेशया=

प्ययुक्तं संसार्यात्मनां नैश्वानार पिस्वयंचेतनास्कलादैरधिष्ठितस्यप्युनाशुनक
=नास=२ र्मैकलापस्यतन्नेहकारिकारणकदंडकुम्भचक्रतन्वादिकार्योत्पत्तौव्यापारसि
द्धेश्वरीश्वरज्ञानाधिष्ठानपरिकल्पनावैयर्थ्यप्रसंगात् तदन्वयव्यतिरेकाभ्या
मेवतंप्रवर्त्तायनात् अथमतमेतत् संसार्यात्मनाविज्ञानानिप्रतिष्ठार्थो =धर्मज्ञानोत्पत्तौ
विषयत्वान्नेधर्माधर्मपरमाणुकालाद्यतीन्द्रियकारकविशेषसाक्षात्कार भावैरन्तरित=
णासमर्थानिनचतदसाक्षात्कारणेतत्प्रयोजकत्वंतेषामवतिष्ठतोलदन्वया वास=
भावेचनतदधिष्ठितानांनैवधर्मादीनांसंसारादिकार्यजन्मनिवृत्तिःसिध्येत्ततो =ईश्वरज्ञानेत्यादि
नींद्रियार्थसाक्षात्कारिणोज्ञानेनाधिष्ठितानामेवस्वकार्येव्यापारेणभवित भाष=
व्यं नच महेश्वरज्ञानमितितदप्यनालोचितयुक्तिकंसकलानींद्रियार्थसाक्ष ५५

कारिणएवज्ञानस्यकारकाधिष्ठायकत्वेनप्रसिद्धस्यदृष्टांतत्वेनोपादीयमानस्य
संभवात्तदधिष्ठातृत्वसाधनेहेतोरनैकांतिकत्वप्रसक्तेः नहिकुंभकारादेःकुंभाद्युत्पत्तौ
तत्कारकसाक्षात्कारिज्ञानंविद्यते दंडचक्रादिदृष्टकारकसंदोहस्यतेनसाक्षा
त्कारेणोपलम्भाद्दृष्टविशेषकालौदेरसाक्षात्कारणात् ननुलिंगविशेषा
त्तत्परिच्छित्तिनिमित्तस्यलिंगैकसमधिगम्यस्यसद्भावेविशेषाकुंभकारादयः कुं
भादिकार्योत्पत्तौकुर्वंतिनेतरेषांतथाविधादृष्टविशेषाभावादित्यागमज्ञानस्य
पि तत्परिच्छेदनिबंधनस्यसद्भावात्सिद्धमेवकुंभकारविज्ञानस्यकुंभादिकार
कैःपरिच्छेदकत्वंतत्प्रयोक्तृत्वेनतदधिष्ठानंनिबंधनंभवत्तस्मादृष्टांतयोपा
दानान्नहेतोरन्वयलोपइतिचिंतंहिसर्वसंसारिणंयथास्वंतन्वादिकार्य

जन्मनिप्रसेद्दतोनुमानादागमाच्चतन्निमित्तदृष्टादृष्टकारकविषयपरिज्ञान
सिद्धिःकथमन्यत्वेनात्मनःसुखदुःखोत्पत्तौदेहवन्नभावते यतश्चसर्वेसं
सारिश्वरप्रेरितएवस्वर्गंवाश्वभ्रंवागच्छेदितिसमंजसमालक्ष्यते ततःकिमी
श्वरस्यपरिकल्पनयादृष्टादृष्टकारकालराणामेवक्रमाक्रमजन्मनामन्वयव्य
तिरेकावविधानात् क्रमाक्रमजन्मानिनकादिकार्याणिनवंतुतदुपनीक्ष
जनसेवज्ञानवत्तत्तदधिष्ठायकसंप्रेमाणोपपन्नस्यन्मवस्थानात् सांप्रत प्रत्यक्षादित्य ४
मस्मदादीनामपिमदेश्वरज्ञानंस्वसंविदितंस्वयंविदितंवेतिकल्पनाद्वित्यासं
भवेप्रथमकल्पनायांदृष्टणमाह ७ स्वसंविदितंज्ञानमीश्वरस्ययदाभते त
दासर्वज्ञज्ञानस्यास्वज्ञानस्यास्वज्ञानस्याप्रवेदनातं ज्ञानांतरेणतद्धितीयस्या ५८

प्यन्येनवेदनं वेदनेननावदेवमनवस्थामहीयसागत्वासुदूरमप्येवंस्वसं
विदितवेदनेंद्रष्यमाणेमदेश्वरस्यंप्रथमंतावदस्कंधः ३८ मदेश्वरस्यहिज्ञानंय
दिस्वेनवेदयात स्वात्मनिक्रियाविरोधात्तदासमस्तकारकशक्तिनिकरस्य
पकर्थंसंवेदयत् तथाहिनेश्वरज्ञानंसकलकारकशक्तिनिकरसंवेदकं
स्वात्मसंवेदकत्वात् यद्यत्स्वसंवेदकंनतत्तत्रसकलकारकशक्तिनिकरसंवे
दकंयथाचक्षुस्तथाचेश्वरज्ञानंतस्मात्ततोनिष्क्रांतसमस्तकारकाधिष्ठायकं
यतस्तदाश्रयस्येश्वरस्यनिखिलकार्योत्पत्तौनिमित्तकारणत्वंसिद्धेदसर्वज्ञ
तायाएवतत्स्थेवप्रसिद्धे अथवायदीश्वरज्ञानस्वयमीश्वरेणनसंवेद्यतदास्वस
संविदितमिष्यात तदातत्तस्सर्वज्ञतातस्यात् स्वज्ञानप्रवेदनाभावात् तत्त

वसर्वज्ञेयमेवज्ञानमुसर्वज्ञः कथ्यते नपुनर्ज्ञानंतस्यज्ञेयत्वात् नवतदज्ञा
नेयपरिच्छित्तिर्ज्ञानेवेत् चक्षुरज्ञानेतत्परिच्छेद्यरूपापरिज्ञानप्रसंगात् करण
परिज्ञानेपित्विषयेपरिच्छित्तेरविरोधादितेपिनानुमंतव्यं सर्वंप्रहणेनज्ञौ
नज्ञेयज्ञौनुज्ञौलिलक्षणस्यतत्तत्वनुष्ठयस्यप्रतिज्ञानात् प्रमाणप्रमाताप्रमे
यंप्रमितिरितिचतुस्सूत्रीविधासुतत्वपरिसमाप्तनहीतिचचनात् तदन्यत
मापरिज्ञानेपिसकलतत्वपरिज्ञानानुपपत्तेरुक्तः सर्वज्ञेतेश्वरस्यसिद्धे
त् ज्ञानांतरेणस्वज्ञानस्यापिवेदनान्नास्यासर्वज्ञतेतिचेत् तर्हितदपिज्ञा
नांतरपरिणज्ञानेनज्ञातमितिस्यादुपगम्यमानेनवरंमहीयसीस्यात् सुद्

करण ३
कर्म ४
कर्तृ ४
फल ४

रमप्युत्सृत्यकस्यचिदिज्ञानस्यस्वार्थावभासनस्वभावत्वेप्रथस्वेवसहसंकि

४७

रणात्मकस्वार्थावभासनस्वभावत्वमुररीक्रियतामलमस्यसंविदितज्ञानकल्पनय
स्वार्थव्यवसायात्मकज्ञानानुपगमेवयुष्माकंतत्समहेश्वराज्ञेदेपर्यनुयोगम
ाह च तच्चार्थव्यवसायात्मज्ञानंनित्यंमहेश्वरात् कथंतस्येतिनिर्देश्यमा
कारादिवदंजसा समवायेनतस्यापिनित्यत्वेनतोगतिः इदेदमितिवे निश्चयेन
ज्ञानादबाधात्प्रतिपत्तिरितान् इहकुंडेदधीत्यादिविज्ञानेनास्तविधिष
1 साध्येसंबंधमात्रेनुपरेषांसिध्येत्संबंधंयदिसैवुव्यवसायात्मकंज्ञानम 1 जैनानां=४
श्वरस्यैन्यनुज्ञायतेतत्सास्मदादिनिश्रिष्टानदानदाश्वराज्ञिन्नमस्युपगंतं
व्यमेनेदसिद्धांतविरोधात् नह्यावकास्यादेरित्यकर्थंतस्येतिव्यपदेश्यमिति २ जैनैरेवमिति=
पर्यनुयुज्यमहेस्यात्मतंनित्यमपिविज्ञानंमहेश्वरस्यैतिव्यपदिश्यते नतु

समवायान्नाकाशादेरिति निर्हेतुकत्वे तत्रतस्यासमवायादिति तदप्ययुक्तं ताद
सामान्येश्वरज्ञानात्मनित्यसमवायस्यापि क्रमतः प्रतिपत्तिरिति पर्यनुयोगस्य
तदवस्थत्वात् इहेदमिति प्रत्ययविशेषाद्बाधकरहितात् समवायस्य प्रति
पत्तिस्तथाहीहमहेश्वरेज्ञानमित्यादेर्दंप्रत्ययोविशिष्टपदार्थहेतुकः सकल समवायः ४
बाधकरहितत्वेसतीहेदमिति प्रत्ययविशेषत्वात् योयसकलबाधकरहितत्वे
सतिप्रत्ययविशेषःससविशिष्टपदार्थहेतुकोदृष्टोयथाऽत्रेमेऽङ्गुल्यइत्यन्वयवि
शेषःसामान्यपदार्थहेतुकः सकलपदार्थबाधकरहितत्वेसतिप्रत्ययविशेष
श्चेहेदमिति प्रत्ययविशेषस्तस्माद्विशिष्टपदार्थहेतुकइत्यनुमीयतेयोसौविशि
ष्टपदार्थस्तद्धेतुस्समवायपदार्थोत्तरसत्तयोरसंभवात्तद्धेतुकत्वायोग ॥ ५८

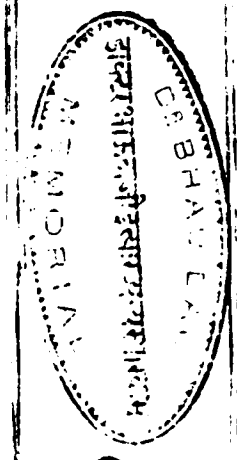

ब नहीहतंतुष्वपटइतिप्रत्यय संतुहेतुकस्तंतुषुतंतवइतिप्रत्ययस्येत्येते तंतुहेतुक
नामिपटादहेतुकः पटात्पटइतिप्रत्ययसोदयात् नापिवासनाविशेषहेतु
कस्तस्याःकारणरहितायाःसंतत्वाभावात् पूर्वंतथाविधज्ञानस्यतत्कार तंतुहेतुक
णत्वेनदृष्टत्वेहेतोरितिचिरंतनत्वात् पूर्वंतद्वासनानतइतिचेत् नानव वटादि ५
स्थाप्रसंगात् ज्ञानवासनयोरनादिसंतानपरिकल्पनायाकृतोवहिरर्थैर योगाद्यसंभवि
नादिवासनाचतादेवनीलादिविप्रत्ययानामधिगमात् नचैवविज्ञानसं ज्ञानज्ञानस्य
प्रतिजात ६ तानानात्वंत्वसिद्धिः संतानांतरग्राह्योविशिष्टोनेत्यपिसंतानांतरसंतारणवा विषयभूत ३
सनाविशेषादेवतथाप्रत्ययप्रसूतेःस्वसंतानांतरप्रत्ययवत् नानासंतान
नमुपगमेचैकज्ञानसंतानसिद्धिरपिकृतःस्यात् संतानानामवेषितद्ग्राहि।

णः प्रत्ययस्य भावात् स्वसंतानस्याप्यनिष्ठासंविदद्वैतेऽक्षणः साधयेत् स्वतः प्रति
भासनादिति चेत् नतथा वासनाविशेषादेवस्वतः प्रतिभासस्यापि भावात्
शक्यंहि वक्तुं स्वतः प्रतिभासवासनावशादेवस्वतः प्रतिभासः संवेदनस्य न
पुनः परमार्थतइति नकिंचित्परमार्थिकंसंवेदनमिति चेत् तथाचस्वरूपस्य
स्वतोगतिरितिरिक्तावाक्योयुक्तिः तदनेनक्षणतश्चिन्किंचित्परमार्थतः साधय
तादृष्यतावासाधनज्ञानंहृषीकज्ञानवात्तासौलवनमभ्युपगंतव्यं तथाऽ
द्वैतमबाधितज्ञानंसालवनकथमिदमितिप्रत्ययस्यावाधितस्मिन्निरालंबनत
यैनवासनामात्रहेतुरयंस्यात् नोपनिर्हेतुकः कादाचित्कात्वात् ततोस्ववि
शिष्टपदार्थोहेतुरभ्युपगंतव्यइतिवैशेषिकोः तप्येवंप्रष्टव्याः कीदृशोविशिष्टप

साधर्म्यिक
स्य-

वैधर्म्य:-

१ कार्यत्वात्-

पण्

पदार्थः समवायः संबंधमात्रंज्ञानताक्समवायः द्वेतुकत्वेसाध्येस्वेदमि
तिप्रत्ययस्येहकुंडेदधीत्यादिनानिरस्तस्तस्यबाधकेनप्रत्ययेनव्यभिचरि
त्वात् पादेदमितिविज्ञानमबाधेनवस्त्वेवनचसमवायद्वैतुकस्तस्यसंयोगस्य
द्वैतुकत्वात्संबंधमात्रेद्वैतुकत्वेनसिद्धसाधनमेवंस्याद्यदिनांस
र्वत्रेदंप्रत्ययस्यावाधितस्यसंबंधमात्रनिबंधनत्वेनसिद्धत्वात् स्यान्मतंवै
शेषिकाणामबाधितंदेदंप्रत्ययालिंगंसामान्यतः संबंधंसिद्धंद्वैशेषेणावयव
।वयवेनोर्गुणगुणिनोः क्रियायाःक्रियावतोः सामान्यतद्वतोर्विशेषतद्वतोश्चयः स
बंधइदंप्रत्ययलिंगस्यसमवाय एवनविष्यति लक्षणविशेषसंभवात्तथादि
अयुतसिद्धानामाधार्याधारभूतानामिदंप्रत्ययलिंगोयः संबंधस्समवाय

इतिप्रवास्तिकरः तत्रेहेदंप्रत्ययलिंगःसमवायइत्युच्यमाने तैसलानावनिर्वं
धनेनेदंग्रामेवृक्षाइतीहेदंप्रत्ययेनव्यभिचारात्संबंधइतिवचनंसंबंधोहीहे
दंप्रत्ययलिंगीयःसएवसमवायइष्यते नचांतरालावोग्रामवृक्षाणांसंबंध
इति नतेनव्यभिचारः तथापीहाकाशेशकुनितीहेदंप्रत्ययेनसंयोगसंबंध
मात्रनिबंधनेनव्यभिचारइत्याधाराधेयभूतानामितिनिगद्यते नहियथावय
वावयव्यादीनामाधाराधेयभूतत्वमुभयोःप्रसिद्धं तथाशकुन्याकाशयोरे
तैराधार्याधेयभावादाकाशस्यसर्वगतत्वेनशकुनेरुपर्यपिभावादधस्तादितेते
तत्रनेहेदंप्रत्ययेनव्यभिचारोतन्नाकाशस्यातींद्रियत्वात्तत्रास्मदादीनामि
हेदंप्रत्ययस्यासंभवात् कथंतेनव्यभिचारचोदनासाधीयसीतिनेमंतर्कं

=प्रसन्नस्तूपदनाखिकरः१=सूत्र१
=अभावसूपत्वात्=१

=उत्तराधरतावायोगात्=३ =अहेवैशेषिकः=२

=आधाराधार्योयोगादितिकश्चित्पाठः=३

=वारिप्रतिवारिनौः=४

=सोगतानोंदिङ्मण=२

=आगमत्व=१

=शब्दःकश्चिदाश्रितोगुणत्वादित्यादृ=२

अतश्चिलिंगादनुमितेष्वाकाशेनिप्रसिद्धेवाकाशेविदिहेदमितिप्रत्यया
निरोधात् तत्रनांतेनकेषांविदिहेदमितिप्रत्ययेनव्यभिचारचोदनायाःन्या
यप्राप्तत्वात् तत्परिहारार्थमाधाराधेयभूतानामितिवचनस्योपपत्तेनवे
वमपीहकुंडेदधातिप्रत्ययेनानेकांतस्तस्यसंयोगनिबंधनाद्वनसमवायाहे
त्वादितिनशंकनीयमयुतसिद्धानामितिप्रतिपादनात् नहियथावयवा
वयवादयोयुतसिद्धास्तथादधिकुंडादयस्तेषांयुतसिद्धत्वात् तर्ह्ययुतसि
द्धानामेवेतिवक्तव्यमाधाराधेयभूतानामितिवचनस्यानावेधिमतिवारा
मादितिवचनचेतसिविधेयंवाच्यवाचकभावेनाकाशाकाशशब्दयोर्मे
तिचारात् इहाकाशेवाच्येवाचकआकाशशब्दइतिइहेदंप्रत्ययलिंगस्य

युतसिद्धसंबंधस्य वाच्यवाचकस्यभावस्यप्रसिद्धेस्तेनव्यभिचारोपपत्तेराधारा
धेयभूतानामितिवचनमेवोपपार्त्तेर्नत्वाधाराधेयभूतानामयुतसिद्धानामर्थे
संबंधस्यविषयेविषयिभावस्यसिद्धेःकुतः समवायसिद्धि नह्यात्मनीद्र
व्यादीनाज्ञानमयुतसिद्धंभवतितथाहंमितिज्ञानमाधाराधेयभावस्याप्य
भावात् नचाहमितिप्रत्ययस्यात्मविषयस्यायुतसिद्धस्यात्माधारास्यवि
षयविषयिभावोसिद्धइति कुतस्तयोः समवायाव्यसिद्धेरितिनवक्तव्यं
आधाराधेयभूतानामेवायुतसिद्धानामितिवाचैधारणात् वाच्यवाचकभा
वोहियुतसिद्धानामाधाराधेयभूतानांचप्रतीयतेविषयविषयिभाववत्
ततोनेनावधारणेनव्यभिचारःसंभाव्यतेनत्वेवमयुतसिद्धानांतेवे

आत्मेद्रज्ञान
योरप्रतियमा
त्र३

अपिशब्देननकेव
लमयुतसिद्धा
मितिभाव=

६१

३१

त्यवधारणेव्यभिचारानावाद्आधाराधेयभूतानामितिवचनमनर्थकंस्या
दाधाराधेयभूतानामेवेत्यवधारणेसयुतसिद्धानामितिवचनवत् विष
यविषयिभावस्यचयुतसिद्धानामप्यनाधार्याधारभूतानामिवसंभवात्
तेनव्यभिचाराभावादितिचनमनन्तरं घटाद्येकद्रव्यसमवायिनारूप
रसादीनामयुतसिद्धानामिवपरस्परंसमवायाभावाद्येकार्थसमवायेनसंबं
धेनव्यभिचारात् तस्मयंयुतसिद्धानामपिसंभवतिविषयविषयिभाव
वाच्यवाचकभाववद्यातोयुतसिद्धानामेवेत्यवधारणेपिव्यभिचारनिवृत्त
र्थमाधारभूतानामितिवचनं तथाधार्याधारभूतानात्मचेतिवचनेप्याधा
राधेयभावेनसंयोगविशेषणसर्वदानाधार्याधारभूतानांसंभवताव्य

निवाःसंभाव्यतएव तैन्निर्दृत्यर्थमयुतसिद्धानामेवेतिवचनमर्थवदेवेतिनि
रवद्यमयुतसिद्धत्वाधर्म्याधारभूतत्वलक्षणंसंयोगादिभ्योव्यवच्छेदकं सं
बंधस्यहेदंप्रत्यलिंगेनव्यवस्थापितस्यसमवायस्यभावंसाधयत्येवात
:संबंधमात्रेपिसाध्येनसिद्धसाधनमितिनैयायिकाःसंचक्षते तेषामयुतसि
द्धानामितिवचनं तावद्विचार्यते किमिदमयुतसिद्धत्वं नामविशेषणं
वैशेषिकशास्त्रोपेक्षयालौकायेक्षयावास्याऽनयष्ठापिनसाधित्वाद्व
सत्तामयुतसिद्धेवेत्रेदंसाक्षद्विशेषणंशास्त्रीयाद्ययुतसिद्धत्वविरहात्समव
वायिनोः द्रव्यस्यावयवाधारगुणोद्रव्याश्रयोयंतः लौकिकयुतासिद्धिस्तु
नवेद्धानसोरपि इदंतुप्पुपटइत्यादिरिहेदंप्रत्ययवाच्यसंबंधनिबंधनः

समः

आकाशकालाश्र
ययोःसद्भावाधा
र्योधारभूतयोर
वेसंभवात्=१
आदिशब्देनविष
यविषयिभावव्या
व्यवाचकभावै
कार्थःसमवाय
परिगृह्यतां पृ
समवायस्य=
शेषः=
६२

३११

एवनिर्बाधत्वेसत्ययुतसिद्धहेदंप्रत्ययत्वात् यस्तुनसमवायसंबंधनिबंधनः
सनैवंयथेहसमवायइतिवाभमानेहेदंप्रत्ययः इहकुंडेदधातियुतसिद्धेहेदं
प्रत्ययश्चनिर्बाधत्वेसत्ययुतसिद्धेहेदंप्रत्ययाश्रायमिहतंतुषुपटइत्यादिस्तस
्मात्समवायसंबंधनिबंधनइतिकेवलव्यतिरेकीहेत्वसिद्धत्वादिदोषरहितत्वात्
स्वसाध्याविनाभावासमवायसंबंधंसाधयतीतिपरैरसिधीयते सत्तामयुत
सिद्धावितिवचनसामर्थ्यात् तत्रेदमयुतसिद्धत्वयदिशास्त्रीयंहेतोर्विशेषणं
तदानसाधुप्रतिभासंते समवायिनोरवयवावयविनोर्गुणगुणिनोःक्रियाक्रि
यावतोसामान्यतद्वतोर्विशेषतद्वतोश्चशास्त्रीयस्यायुतसिद्धत्वस्यविरहात्
वैशेषिकशास्त्रेहिप्रसिद्धमष्टप्रकारंवृत्तित्वमयुतसिद्धत्वंतच्चेहनास्त्येवयतं

अनुमाने=४

इहतोदंप्रत्यय
लारिंगस्य=५

अवयवावयव्यादिषु=१कारणत्व१=तुलेषु१=

कारणद्रव्यत्वेनुलक्षणंसावयवांशुप्युवर्तनेकार्यद्रव्यंचपटलक्षणंस्वावयवो
शुप्युवर्तते कार्यद्रव्यंचपटलक्षणंस्वावयवेषुतंतुषुवर्तनइति स्वावयवा
धारमित्यनेनावयवावयविनोःपृथगाश्रयवृत्तित्वसिद्धेरपृथगाश्रयवृत्तित्व
मसदेवेतिप्रतिपादितं यतश्चगुणकार्यद्रव्याश्रयोसत्प्रादिःकार्यद्रव्यंतुस्वा
वयवव्यधारंप्रतीयते तेनगुणगुणिनोवर्तनादितिशेषरपृथगाश्रयवृत्तिला
भाःकथितेः तथासामान्यस्यद्रव्यत्वंदेद्रव्यादिषुवृत्तेर्द्रव्यादीनांचस्वाश्रये
षुसामान्यतद्वतोपृथगाश्रयवृत्तित्वमापितं तथैवापरविशेषस्यकार्यद्रव्ये
षुवृत्तेकार्यद्रव्याणांचस्वावयवेषुविशेषतद्वतोरपृथगाश्रयेश्रेवृत्तिर्निरस्तं
वेदितव्यं ततोनशास्त्रायायुतसिद्धिः समवायिनोरस्तियातु लौकिकीलोक

पटलक्षणः४

कारणेन>४

६३

>पृथगाश्रयवृत्तित्वमसंभावनंविवेदितं एतेनक्रियायाःकार्यद्रव्यवृत्तेर्नात्कार्यद्रव्यस्यस्वस्मावयवे
षुक्रियाक्रियावतो >अवयवावयविनोःपृथगाश्रयवृत्तित्वसमर्थनेन>

ग्रसिद्धैकनाजनवृत्तिःसाङ्ख्यंप्रतिसिद्धयोरस्माति तथापिनायुतसि
द्धत्वंसत्यासमवायिनोसाधयइतिप्रतिपत्तव्यं न पृथगाश्रयवृत्तित्वयुतसि
द्धिर्नचानैयो सास्तीहास्यविलुलेनमरद्व्याश्रितियुतेः ज्ञानस्यापाश्वरादभ्र
व्यवृत्तित्वज्ञानितइतिमेपिसमादध्युरुम्पपर्यमुमुज्महे विभुद्रव्यविशेषा
णामप्याश्रयविवेकंतः युतेसिद्धिः कथंनुस्यादेकद्रव्यगुणादिषु समवाय
प्रसज्येतायुतसिद्धेपरस्परतेषांतैद्धितयासत्वेस्याद्यातोऽनुत्तरः ननु
वपृथगाश्रयवृत्तित्वंयुतसिद्धिः पृथगाश्रयाश्रेत्वंयुतसिद्धिरितिवचना
त् पृथगाश्रयसमवायोयुतसिद्धिरितिवदंतोसमवायस्यविलाद्याध्यासि
तत्वात्तलक्षणसिद्धिप्रसंगात्तलक्षणस्याकारकत्वेनज्ञापकत्वेपितेनसिद्धे

ईश्वरज्ञानयोः३

>आत्माकाशा दीना>५

>वैशिषिकवि शेषाणां>२

>विरहात्>५ वितर्के>५ युतसिद्धियुतसिद्धि द्वितयाभावे>७ वैशेषिकमतस्यविशेषेणखादनं>२

नन्वितरेतराश्रयसिद्धस्यविवादाध्यासितस्यसंदिग्धस्यवालक्षणत्वायोगात् सि
द्धेहिकस्यचिज्ज्ञेदर्कलक्षणमुपपद्यते नान्यथेतिलक्ष्यलक्षणभावविदोवि
भावयंति तच्चयुतसिद्धत्वमाश्रयाश्रयिणोर्नास्त्येवमहेश्वरस्यविभुत्वान्नित्य
त्वाच्चात्मद्रव्यवृत्तित्वाभावात्महेश्वरादन्यत्रतद्विज्ञानलक्षणायवृत्तेःपृथग
आश्रयवृत्तित्वाभावात् कुड्यस्यहिकुंडावयवेषुवृत्तिर्दध्नश्चदध्यवयवेषुतिरु
डावयवदध्यवयवोरभोपृथग्भूताश्रयौतयोश्चकुंडस्यदध्नश्चवृत्तिरिति
पृथगाश्रयवृत्तित्वंतयोरभिधायते नचैवविधंपृथगाश्रयाश्रयित्वंसमवायि
नोःसंभवति तंतूनांवावयवेषंशुग्रहणाद्वृत्तिर्नतथापटस्यतंतुव्यतिरिक्तेक
चिदाश्रयेणवृत्तत्वात्तोर्थाः प्रतीयंतेदवाश्रयीपृथग्भूतौद्वौवाश्रयिणादिति ६४

तत्रौपनिषदकविस्माहः=२

तंतोरेवस्वावयवापेक्षयाश्रयित्वात्पटापेक्षयावाश्रयत्वात्रयाणामेनार्थानां
प्रसिद्धेः पृथगाश्रयाश्रयित्वस्ययुतसिद्धिलक्षणस्यानावेदयुतसिद्धत्वंहास्त्री
यं समवायिनोसिद्धमेवतंतायुतसिद्धत्वविरोधेनासिद्धत्वानावा
त् लौकिकायुतसिद्धत्वंतुप्रतीतिवाधितंनाभ्युपगम्यतएवंतेनःसविशेष
णाहेतोः समवायसिद्धिरितियेपिसमादधतेविदग्धवैशेषिकास्तांप्रत्यु
च्यते विभुद्रव्यविशेषाणामात्माकाशदिगनाकाशंतुयुतसिद्धिः परिक
ल्प्यते नवद्भिरेषामन्याश्रयविरहात् पृथगाश्रयाश्रयित्वासंभवान् ने
त्यनेनचपृथग्गतिमत्वंउभयपृथग्गतिमत्वंचेतिनत्रपरमाणुविभुद्रव्ययो२६
मनरपृथग्गतिमत्वंपरमाणोरेवगतिमत्वात् विभुद्रव्यस्यतुनिःक्रियत्वेन

गतिमत्वाभावात् परमाणूनांमुपरस्परमुभयपृथग्गतिमत्वमुभयोरपि प
रमाण्वोःपृथक्पृथग्गतिमत्वसंभवति नचैतद्धितयमधिपरस्परंविनुद्रव्ये
शेषाणांसंभवेतितथैकद्रव्याश्रयाणांगुणकर्मसामान्यानांचपरस्परंपृथ
गाश्रयत्वंस्यात् युतसिद्धिकथंचस्यादितिचिन्त्यंभवेतः तेषांयुतसि
द्धभावेचायुतसिद्धोसत्संसिमवायोन्योन्यंप्रसज्येतसचनेष्टः तेषांसंश्रयाश्रो
यभावाभावात् अत्रैकेत्रजसंयोगमिच्छन्त्यन्ये विशेषाणामन्योन्यंनित्यसंयोग
मासंचक्षते तेनस्मकृताश्चिदजानत्वात् नह्ययमन्यतरकर्मजोयद्याकाशेः से
नेनविभूनांचमूर्त्तिः नाप्युभयकर्मजोयथाप्रेमयो मूर्त्तयोर्वानचसंयोगजोय
थाद्वित्वंकरणंयोशरीराकाशयोर्वास्वावयवसंयोगपूर्वकोद्यवयविनःकेन

वी = श्लोक ३१

आधारधेयभूत
श्लोक ३५

अजसंयोगाभाव
पृ० ४

शरीरावयवाका
शसंयोगपूर्वकः
शरीरकाशसंयोग
३०

६५

चित्संयोगजःप्रसिद्धोनचाकाशादीनामवयवाःसंतिनिरवयवत्वात्तोनतत्सं
योगपूर्वकःपरस्परंसंयोगोयतः संयोगजःस्यात् प्राप्तिरूपतेषांसर्वदास्तीत्ये
तल्लक्षणः संयोगोत्रजएवास्मयर्गतव्यः तस्मिंश्चयुतसिद्धिस्तेजांप्रसिद्धात
वा युतसिद्धानामेवसंयोगनिश्चयात् नचैवंयेयेयुतसिद्धास्तेमांसह्यादिभव
दादीनामपिसंयोगःप्रसज्यते तेषामप्राप्तेरभावात् संयोगेनहियुतसिद्धत्वं
व्याप्तनयुतसिद्धत्वेनसंयोगस्तुतोयत्रयत्रसंयोगस्तेषांतत्रतत्रयुतसिद्धिरि-
त्यनुमीयते कुंडबदरादिवत् एवंचैकद्रव्याश्रयाणांगुणादीनांसंयोगस्यासंभवा
न्नयुतसिद्धिः तस्यगुणत्वेनद्रव्याश्रयत्वात् तदभावान्नयुतसिद्धिर्नाप्ययुतसिद्धि
रस्तीतिसमवायप्राप्नुयात्तस्येदंप्रत्ययलिंगत्वादाधार्याधारभूतपदार्थविषय

त्वान्वनवेतेपरस्परमाधार्याधारभूताः स्वाश्रयेणद्रव्येणसहाधार्याधारभावात्न
चेदेवमितिप्रत्ययस्तत्रावाधितःसंभवति येचिंगःसंबंधःसमवायोऽवस्तोष्य
ते नहीश्वरसेकूपंकर्मेतिचावाधितःप्रत्ययोस्तिनापीदंसामान्यंकर्मगुणोवे
तिनततोसमवायस्यात् नहियत्रयत्रायुतसिद्धिस्तत्रतत्रसमवायइतिव्याप्ति
रस्ति यत्रयत्रसमवायस्तत्रतत्रायुतसिद्धिरितिव्याप्तेः संप्रत्ययादितिसर्वेनित
वद्यंपरेरुदूषणनेवकाशंलभते तएवंवदंतःशंकरादयोपिपर्युनुयोज्याःक
थंदृष्टेऽगाश्रयाश्रयित्वंयुतसिद्धि नित्यानांवृष्टेऽगतिमत्वमितियुतसिद्धिर्लक्षणं
द्रव्यमात्मानस्यात् तस्मिन्नुद्रव्येचजसंयोगेनाव्याप्तायायुतसिद्धावभावात्
यदिपुनरेतल्लक्षणद्रव्यव्यतिरिक्तेणसंयोगहेतुर्युतसिद्धिरितिलक्षणांतरमुच्यते ६६

=नासः१=१अकसिद्धिः१=

=अदृष्टेश्वरकालादेरविवादात=

क्रियते तदाकुंडबदरादिषुपरमाणुष्वात्ममनःसुचनुद्रव्येषुचपरस्परंयुतसि
द्धेर्नावाच्यलक्षणस्याव्याप्तिव्याप्तसंभवदोषपरिहारेपिकर्मापियुतसिद्धि प्र
तीति तस्यापिसंयोगहेतुत्वाददृष्टेश्वरकालादेरेवेतिचेन्नाकाशेव्याप्तिः परि
हर्तुसंयोगस्यैवहेतुरित्यवधारणाद्दोषोयमितिचेन्नैवमपिहिमवद्विंध्याद
नांयुतसिद्धेः संयोगाद्धेतोरपिप्रसिद्धेर्लक्षणस्यापिव्याप्तिप्रसंगात् हेतुरेवः
संयोगस्यैवावधारणाद्व्यभिचारदोषइतिचेत् नैवमपिसंयोगाद्धेतोर्युतसि
द्धेप्रसंगात्संयोगस्यैवहेतुर्युतसिद्धिरित्यवधारणेपिविभागाद्धेतुर्युतसिद्धिः कथ
मिवंव्यवस्थाप्यते नह्ययुतसिद्धानांसंयोगएवविभागस्यापिनावात् संयोगो
विभागहेतुरित्यपिवार्तंतस्यतद्विरोधिगुणत्वात्तद्विनाशहेतुत्वात् संयुक्तवै

मयत्वाद्विभागस्यसंयोगोहेतुरितिचेत्तन्नतेर्द्विविधत्वविषयत्वात्संयोगस्यविभागोहेतुरस्तुकश्चिद्विभक्तयोरणुपृथुभयकर्मणोन्यतरकर्मणोवयवसंयोगस्यचापायेसंयोगापायान्नविभागः संयोगहेतुरितिचेत् तर्हिसंयुक्तयोरणुपृथुभयकर्मणोन्यतरकर्मणोवयवविभागस्यचापायेविभागप्रसक्तावासंयोगोस्यापिहेतुर्मूलाकर्षेचशाखादिविभक्तानांविनुद्रव्यविरोधाणामजःसंयोगः सिध्यंविभागहेतुकोव्यवस्थाप्यतेतत्रयुतसिद्धिर्विभागहेतुरपिकथमवस्थाप्यते इतिचेत् सर्वस्यहेतोः कार्योत्पादनानियमादितिब्रूमःसमर्थोहिहेतुःस्वकार्यमुत्पादयतिनासमर्थः सदकारिकारणत्वनपेक्षेतिप्रसंगात् तेनयथाह्यविभक्तावयवाद्विभक्तावयवावुत्पद्यमानाविनसंयोगमुपजनयंति सदकारिकारणस्यकर्म्म ।

=विभाग=किंच=२

=कुविभाग२विभेमुत्पाद्यमानेविपक्षादिस्वकार्यमुत्पादयेत्=२ =अवयवसंयोगस्य=

२

देरभावात्तथाविनुद्रव्यविरोधाणांशाश्वतिकीयुतसिद्धिः सत्यपिनविभागंसदकारिकारणस्यान्यतरकर्म्मोदेरभावादिति संयोगहेतुंयुतसिद्धिमभ्युपजानंतोविभागहेतुमपिनाभ्युपजानंतुसर्वथाविरोधाभावात् तथाचसंयोगस्यैवहेतुर्युतसिद्धिरित्यपिलक्षणंनसम्यक्तिष्ठतएव लक्षणाभावेचनयुतसिद्धिर्नापियुतसिद्धभावलक्षणास्यादयुतसिद्धिरिति युगसिद्धयुतसिद्धिविनयापायेव्याघातोदुरुत्तरःस्यात् सर्वत्रसंयोगसमवाययोरभावात् संसर्गहानेःसकलार्थक्षतिःस्यात् इत्यलंप्रायसंयोगापायेनावहास्यात्कारणेसंयोगाद्घ्राघिगुणोत्पत्तिर्नजनेत् तदभावेचात्मनोव्यवस्थावनोपायोपायदात्मतत्त्वहानिः एतेनमेरिदंडोद्याकाशसंयोगाभावाद्घ्रस्यात्तस्तेराकाशम्

=अवयवसंयोगस्य=

=युतसिद्धेर्विभागस्यकारणत्वे=३

=पदार्थेषु=४

=मेर्व्याकाशसंयोगोग्रसमवायिकारणंनेरेदंडसंयोगीनिमित्तकारणं २=

वस्त्वापनोपायासत्वादाकाशादिसूक्तासर्वत्रावयवसंयोगानावात्तद्धि भाग
स्याप्यनुपपन्नेस्मिन्मित्तस्याविशेषस्यानावात् एतेनपरमाणुसंयोगानावा।
द्द्यणुकादिप्रक्रमेणावयविनोनुसंधेसतत्रेयणपरादिप्रत्ययोपायादिदमतःपूर्व
णेत्यादिनाप्रत्यमापायाच्चनकालोदिकुम्यवतिष्ठतइत्यलं तथासमवायासंबे
सकलसमवायिनामनावान्नमनःपरमाणवोपिसंज्ञाक्यंते इतिसकलद्रव्यपद
र्थेदानेस्तदाश्रयगुणकर्मसामान्यविशेषपदार्थेदानिरपीतिसूक्तपदार्थेव्याघा
तानुसंतरोविशेषिकमतस्यव्याघातःस्यात् तंपरिजिहीर्षुनायुतसिद्धिः कु
तश्चिद्व्यवस्थापनीयाक्त द युनप्रत्ययहेतुत्वाङ्गीकारयुतसिद्धिरितीणेविशु
द्धगुणदानंयुतसिद्धिसमागता यथेवदिकुंभवदादिषुयुतप्रत्ययउत्पद्य

उपपत्तेरिति पाठः २

अव्ययं ४

अंगीकारः २

६८

विभ २०

ते कुंभादिस्थोवदराद्योश्रुताइति तथाविशुद्धद्रव्यविशेषेषुप्रसक्तेषुगुणगुणि
षु क्रियावत्समानान्यनद्धसविशेषवत्समवायविशुनप्रत्ययोनवेत्ते
युतसिद्धिरूपमागतासर्वत्रायुतप्रत्ययस्यानावात्देशनेदानाक्षात्तन्त्रयुतप्रत्ये
त्ययप्रतिषेधवातातथादिषुयुतप्रत्ययानुसक्तिप्रसंगात् येषास्वावयवेषुनिन्ने
षुदेशेषुदत्रेसतत्रयुतप्रत्ययप्रतिषेधः किमेवंतनुपटादिषुपटस्यादिषुवयु
तप्रत्ययप्रतिषिध्यते स्वाश्रयेषुनिनेषुप्रत्यविशेषात्तथाचनतिषांमयुतसे
द्धियतोनयुतप्रत्ययंदुर्वलेनयुतसिद्धिर्बलवतिष्ठते तत्स्ववस्थानात्रकिंस्यादि
त्याहः ततोनायुतसिद्धिःस्यादित्यसिद्धंविशेषणं हेतोर्विपक्षेनसावधनडेवं
साध्येतु सिद्धेसिसमवायस्यसमवायिषुदर्शनात् इहेदमितिसंवित्तेः साधनंव्य

DR BHAU DAJI

अयुतसिद्धे २

तिचारित्रम तद्देवमप्रयुक्तसिद्धेरसंभवेसत्यामप्रयुक्तसिद्धाविति विशेषणं नाव
दसिद्धविपक्षाद्व्यावर्तयोगादेव व्यभिचारं साधयेत् संयोगादिना व्यभिचार : सत्र :
स्यावृत्तेरेतद्देदंप्रत्ययहेतो र्दुःपरिहारत्वात् केवलमप्रयुक्तसिद्ध त्वद्वि
शेषणहेतोरनैकांतिकत्वमुच्यते सिद्धेपिविशेषणे साध्यासद्दसमवायिषुसम
वायइत्ययुतसिद्धावाधितेदंप्रत्ययेनसाधनमेतत् व्यभिचारिष्यते नह्ययमयु
तसिद्धाबाधितदंदप्रत्ययसमवायहेतुकइतिनैवबाधितत्वविशेषणमसिद्धमिते दद्दसमवायिषुस
परमतमाशंक्याह व समवायांतराद्वृत्तौसमवायस्यसत्वतःसमवायिषुतस्यापि मवायइत्यत्र २४
परस्मादित्यनिष्टिनिः तथाधास्यात्यबाधत्वंनामनेदविशेषणं हेतोसिद्धमनेका
तोनोनेतियेविदुः तेषामिहेतिविज्ञानाद्विशेषणविशेष्यनासमवायस्यसङ्गमु ६९
=अनवस्था= सैवानिष्टितीरेवबाधतबाधा २=

२

ततएवनसिध्यति विशेषणविशेष्यत्वसंबंधोप्यनतोयविस्वसंबंधिषुवर्तेत
तदाबाधनवस्थितिः इहसमवायिषुसमवायइतिसमवायसमवायिनोर
युतसिद्धत्वेसमवायस्यपृथगाश्रयान्नावात्सिद्धेसतीहेदमितिसविशेषणा
बाधितत्वाविशेषणस्यान्नावात् नतथासाधनंव्यभिचरेत् तत्रानवस्थायाबाधि
कायाःसन्नावात् तथाहि समवायिषुसमवायस्यवृत्तिःसमवायांतराधद्दसमवायिस
ध्यते तदाचस्यापिसमवायांतरस्यसमवायसमवायिषुस्वसंबंधिषुवृत्तिरपरा मवायइत्यत्र २५
परसमवायरूपेणेतिमतथाचापरापरसमवायपरिकल्पनायामनिष्ठिते
स्यात् तथैकएवसमवायस्तत्संबंधावेवनव्याप्तमितिसिद्धातस्तद्बाधिष्ठे विशेष २२
तिसैवेदेदमितिप्रत्ययस्यबाधाततोनोबाधाबंनामविशेषणंहेतोर्यैर्नाने

कांतस्यादितियेवदंतिनेषांविशेषणविशेष्यत्वसंबंधोपिसमवायिषुसमवाय
इतिप्रत्ययान्नसिध्येदनवस्थायाःसद्भावात् विशेषेणविशेष्यभावोहिसमवा
यसमवायिनांपरैरिष्टःसमवायस्यविशेषणत्वात् समवायिनांविशेष्यत्वादन्य
थासमवायप्रतिनियमानुपपत्तेः सचसमवायसमवायिभ्योर्थांतरमेवनयु
नरनर्थांतरसमवायस्यापिसमवायिभ्योनर्थांतरत्वायत्नेः सचार्थांतरभूतोवि
शेषणविशेष्यभावसंबंधस्वसंबंधिषुपरस्परेवविशेषणविशेष्यभावाप्रतिने
नियतः सान्यथा तथाचापरापरविशेषणविशेष्यभावपरिकल्पनायामनवस्थ
स्यानाधातदवस्थैवं ततस्तयासबधादिहेदमितिप्रत्ययाद्विशेषणविशेष्यभा
वोपिनसिध्येदितिकृतःसमवायप्रतिनियमःक्वचिदेवसमवायिषुपरेषांस्यात्

>संबंधः २
>समवायाव स्थैव २
>समवायेवे वसमवायेऽस्व घटनात्-४
७०

७ विशेषणविशेष्यत्वप्रत्ययादवगम्यते विशेषणविशेष्यत्वमित्यप्येते नदूषि
तंयथेहसमवायइतीहेदंप्रत्ययादवस्थायाबाधमानान्नसमवायवद्विशेषणवि
शेष्यभावोनसिध्येदिति तथाविशेषणविशेष्यत्वप्रत्ययादप्यनवस्थया व
ाधमानत्वाविशेषात्तेनेहेदंप्रत्ययहेतुत्वेनविशेषणविशेष्यत्वमप्ये
वंदूषितएव तेनैवतद्दूषणेनविशेषणविशेष्यत्वंसर्वत्रदूषितमवगम्यतं
ा अथानवस्थापरिहारंपरेकामाशंकनिराचष्टे ७ तस्मानंत्यात्प्रयत्नाम
ाकांक्षाप्रयत्नोपिवानदोषइतिचेदेवंसमवायादिनापिकिं गुणादिद्रव्ययो
र्भिन्नद्रव्ययोश्चपरस्परं विशेषणंविशेष्यत्वसंबंधोस्कृतिरंकुरः संयोगःस
मवायोवानविशेषोस्त्वनेधास्वांशेसमवायस्यसबंधेकेचदोषतः ५७ तस्य

>समवायेवे वसमवायेऽस्व घटनात्-४

विशेषणविशेष्यभावस्यानंत्यात्समवायवदेकत्वानभ्युपगमात् नानवस्था
दोषोयदिपरैरुच्यते प्रयत्नेणमाकांक्षाक्षयतोविनायत्रयेस्यप्रतिपत्तुर्ये
वहारपरिसमाप्तिरकांक्षाक्षयः स्यात्रात्रापरविशेषगुणविशेष्यभावात्तेषु
णादनवस्थाप्रसक्तेरुपपत्तिस्तदासमवायादिनापिपरिकल्पितेननाकिंचित्फल
रूपलाभदे समवायिनोरपिविशेषणंविशेष्यभावस्यैवासुपगमनीय
त्वात् संयोगिनोरपिविशेषणविशेष्यभावानतिक्रमात् गुणद्रव्ययोःक्रिया
द्रव्ययोर्द्रव्यत्वद्रव्ययोः गुणत्वगुणयोः कर्मत्वकर्मणोः गुणक्रिययोःक
र्मत्वद्रव्ययोः विशेषद्रव्ययोश्चद्रव्ययोरविविशेषेणविशेषत्वस्यसाक्षात्पर
म्परयावाप्रतीयमानस्यबाधकाभावात् यप्येवंहि गुणद्रव्यक्रियावद्द्रव्य ७२

क्रियावद्द्रव्यवद्द्रव्यंविशेषवद्द्रव्यगुणत्ववांगुणःकर्मचकर्मेत्यत्रसाक्षाद्विशे
षेणभावः प्रतिभासतेदंडिकुंडलिवत्तथापरंपरयागुणत्वद्रव्यमित्यत्रगु
णस्यद्रव्यविशेषणत्वात् गुणत्वस्यचगुणविशेषणत्वात्तद्विशेषणविशेष्य
भावोपिविशेषणविशेष्यभावएव कारणकार्यभावःकार्यकारणभाव
श्चनिश्चीयतेतथाकर्मत्ववद्द्रव्यमित्यत्रापिकर्मत्वस्यकर्मविशेषणत्वा
त् कर्मणोद्रव्यविशेषणत्वात् विशेषणविशेष्यभावएवनिरंकुशो
रूक्ततंतुवदंडपुरुषाहानामवयवादीनांचसंयोगः समवायश्चविशेषणवि
शेष्यभावदेवसंप्रतीयते तस्यतद्भावएवभावादितिनमंतव्यं तद्भावेपिवि
शेष्यभावदेवसंप्रतीयते तस्यतद्भावएवभावादितिनमंतव्यं तद्भावेपि

Digitized with financial assistance from the Government of Maharashtra on 11 June, 2017

विशेषणविशेष्यसंबंधस्य संसर्गत्वात् धर्मधर्मिवत् नाभावाभावव्यतिरेकिधर्म
धर्मिणोः संयोगस्तस्मज्ज्यनिष्ठत्वानोपि समवायस्तद्वस्तित्वयोः समवायांत
रप्रसंगात् तथानभावाभावयोः संयोगः समवायोवापरैरिष्टः सिद्धांतविरो
धात् नयोर्विशेषणविशेष्यभावस्तेरिष्टोदृष्टश्चेन्नसंयोगसमवायाभ्यां
विशेषणविशेष्यभावोव्याप्यसंसर्गत्वसिद्धेर्नहिविशेषणविशेष्य भा
वस्याभावेकयोश्चिसंयोगःस